

ప్రియశ్యం - సైన్యః స్వకీయైః - అయమై రేన - ముగ్ధం కల్యాణం - కృత మితి సు
బద్ధః. అత్ర హామోకా వామ సంహారే భావః. వాయుకాన్వీయా మధ్యా చ. వాయుకోఽ
నుకూలః. ప్రవాహన వైరం సంభోగః. చేష్టాకృత మాత్మవక్షేపరూపం కృష్ణాం నమూ.
రూపకాలంకారః. రం.

కాన్తై సాగసి యాపితై ప్రియసఖేవేషం విధా యాగతై,
భ్రాన్త్యాల్లిబ్ధ్య మయా రహస్య ముదితం తత్సద్గమోపేక్షయా;
ముగ్ధై దుష్కర ఏష ఇ త్యతితరా ముక్త్యా సహసం బలా
దాల్లిబ్ధ్య చ్ఛలితాన్తి తేన కిరవే నాద్య ప్రదోహగమే. రం.

అపరాధి నాయకుడు నాయుడనే పెడలనడువబడి సఖివేషమున నాయుడం గ
లయటః—సాగసి యాపితే కాన్త ప్రీయ సఖి వేషం విధాయ అద్య ప్రదోహ ఆగమే ఆగ
తే (సతి)=ఆగమే=తప్పినముతో (స=) కూడుకొన్న వాడయి (కావుననే) పెడలగా
ట్టబడినవాడైన ప్రియుడు నాయుక్క అనుంగుఁ జెలికత్తై వేషము దాల్చి ఈ రాత్రి
యొక్క పూర్వభాగమందు వచ్చినవాడుకాఁగా (రాఁగా ననుట), మయా భ్రాన్త్యా అలి
బ్ధ్య తత్ సంగమ అపేక్షయా రహస్యమ ఉదితమ్=(ప్రయోగవ్యత్యయము) వేష(నా
సఖియే అను) ప్రభువేత కవుంగిలింది అతని పొందునందు కోరికచేత రహస్యమును (త
టిమిలిన రోయి తోడితెచ్చు అని) చెప్పితిని, (అంతట) తేన కిరవేన = ఆమోహగాఁడు,
(హ) ముగ్ధ ఏష అతితరాం దుష్కరః ఇతి ఉక్త్యా=ఓవేలా ఈవని మిక్కిలి అత్య
ము అని చెప్పి, సహసం బలాత్ అల్లిబ్ధ్య (న్) ఛలితా అన్తి=నవ్వుతో బలాత్కారమున
కవుంగిలింది మోసము చేసెను (సంగమించె ననుట.)

అను ధూతేశన నాయుడేన కృతాం వచ్చినాం నాయుకా సఖిభ్యో నివేదయతి - కా
న్త ఇతి సాగసి సాపరాధే - కాన్త - యాపితే నిమగ్న సితే - ప్రియసఖివేష మిష్టకయస్సాన్తి
వైపశ్యం - విధాయ కృత్వా - తన-రాగ తే ప్రాప్తే సతి - మయా - భ్రాన్త్యా అభ్రాన్త -
అల్లిబ్ధ్య పరిరథ్య - తత్సద్గమోపేక్షయా - తస్య సంగమ ప్రశ్నంగమః - తస్మి - స్మై పేక్షయా
వాచ్చయా - రహసి ధవం రహస్యం - ఉదితం కథితం - తత్త రహస్యం వామోగ్యహాగతః
ప్రియమ యావధితిః, పోఽనవశ్యం త్వయేదానీ మేవ అవశ్యత, నూ చేత్ మేదానీ
శీలం భారయతుం న కోన్న మి త్యేకం దూపం నవనం - హే ముగ్ధ మూర్ఖ - ఏషః
త త్కార్య - మతి తరా మత్యర్థం - దుష్కరో దుష్కుట - ఇ త్యుక్త్యా రితి - సహ
సం హాసిత సహితంయథా ధవతి తథా - బలా దాల్లిబ్ధ్య తేన కిరవేన ధూతేశన -
అద్య అన్తికా వికసే - ప్రదోహగమే - ప్రదోహ రవళిముఖం - త - పాద్యమః ప్రాప్తై - త

ప్రేమ-శ్చరితా వచితాఽ ద్వితి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాగ్విప్రాయః. వాయుశాన్వియ మధ్యాశ్చ
త- వాయుశాన్వియః. సంభోగశ్చక్రారః. అత నర్థగర్భః. య క్తి రలంకారః.

అశ్వమేధ ప్రణతిం పటా న్విహితౌ పాదా కరో త్యాదరా,
ద్వ్యాక్షే నాగత మావృణోతి హసితం, న స్పష్ట ముద్వీక్షతె,
మ య్యాలాపవశీ ప్రతిపవచనా సఖ్యా సమం భావతే,
తన్వ్యాన్వ స్థితౌ నిధానప్రణయితా మానోఽపి రిమ్యోదయః.ర.౨.

వాయుమేధు తనవాయుక యొక్క మానప్రకారమును వర్ణించుట:- ప్రణతిమ్
(పాద) ప్రణామమును (నేను తనపాదములకు మ్రొక్కుదు నని) అశ్వమేధ-భోజి-
(నక్ష), ఆదగాత్ పాదా పట అన్త పిహితౌ కరోతి = (వావాయుక) గౌరవమువలన
గౌరవముచేత) అధుగులకు వస్త్రము సంచుచేత కప్పుబడినవానిగాఁ జేయును
(ముదపరాధాంతిక్త పాదప్రణామము చేయ వీలుదనుట), ఆగతం హసితం వ్యాక్షేన ఆ
వృణోతి-వచ్చిన నవ్వును (ఏదో ఒక) మించేత కప్పిపుచ్చును (నవ్వు ప్రసాద నూచకము
గాన దానిని అణచుకొనుచున్నది), స్పష్టం న ఉత్ వీక్షతే-చక్కగా మొగమెత్తి చూ
డదు (చాచచాచగా చూచుచే యున్నదనుట), మయి ఆలాపవతి (సతి) ప్రతిపవచనా
(సతి) సఖ్యాసమం భావతే-నేను మాటలాడుచుండఁగా ప్రతికూలమయిన మాటలుగలదై
(తన) సఖిలో మాటలాడును (నేను పలుకుమాటలకు ప్రతికూలతనములను వాతోచెప్పుక
సఖిలోచెప్పును), తన్వ్యాన్వః నిధానప్రణయితా స్థితౌ మానః అపి రమ్య ఉదయః =
చెలవయొక్క పట్టిరాని యనురక్తి యటుంచుఁగాక అటుక సంయతము మమోహరమ
యిన ప్రాదుర్భావముకలది (ఈప్రకారముచే బ్రయయొక్క పరమానురాగమెట్లో అట్లే
అలంకయు నన్ను తనియించిన దని భావము). ‘ఉదయః’ అనుటచేతన ఇదె యామెయొ
క్క తొలియలుకయని యెఱుకపడుచున్నది.

తా.-నమస్కరింతునని యూహించి ఆదగమియమున పాదములువాకగపడ
నీయక కప్పుకొనుచున్నది, పమాజముగా తనవదనమునకు వచ్చిననవ్వును ఏదో మించే
అణచుకొన్నది, శామాటలకు ప్రతికూలముగా వాగ్విప్రాయక సఖిలో పలుకుచున్నది,
బ్రయయొక్క ప్రమాదక మెట్లో అట్లే ఈప్రభవమానము సంయతము నా చిత్తమును
హరించుచున్నది.

అనఁ. వాయుశాన్వి- అశ్వమేధః ప్రణతిం ప్రణామ - మాశ్వమేధ ఉద్వీక్ష్య
ఏవ ప్రణామంకరిత్యతి త్యాగశ్చేత్యర్థః. - అదరా ద్భూమామానా - త్పాదా చరణా-
పటాన్విహితౌ చోశ్చలాత్పాదితా - కరోతి - ఆగత ముద్గతం - హసితం - వ్యాక్షేన

కానీ (చ) ఛద్రవా - ఆవృజోచి అచ్చాదయతి - శుభ్రం కృష్ణం - సూక్ష్మతః
వావలోకయతి - మయి అలాపయతి సతి - ప్రతిప వచనా ప్రతిపాల కావ్యతి - విభా
వయస్యయా - సమం భావతే ఆలపతి - తన్వాన్యః కావ్యానాః - నిర్భరప్రయితా -
ప్రణయిన్యా భావః ప్రణయితా - నిర్భర చ సా ప్రణయితా చ || నా || 'శ్వేత
లోగుణావచనస్య' ఇతి పుంసద్భావః - తిష్ఠతు ఆస్తాం - మాన తున్వాన్యకృతకో
పోఽపి - రన్వాన్యయో మసూహలోదయః - ఇతి సంబంధః. శుభ్రే ఏ వాభిప్రాయః. వా
యికావ్యయా ప్రగల్భా చ. వాయుక కృష్ణః. మానకృత విప్రలబ్ధి కృష్ణాదః. నా
సకృతం చేష్టానూపం సర్వ. జాతి రలంకారః. రతి.

సా యావన్తి పదా న్యభీషివచనై గాలీజనైః పాతితా

తావన్త్యేని కృతాగ్నాఽద్భుతతరం వ్యాపృత్య పత్యుః పురః

ప్రారభ్యా వహ్ని యథా మనసిజ శ్వేహ తథా వతితామం ;

ప్రేష్టౌ మాన్ధ్యవిభూషణస్య సహజు కోఽప్యేష కాన్తః క్రమః. ర3.

సా = అవాయక, అగ్నిక వచనైః అగ్నిజనైః యావన్తి పదాని పాతితా = మా
య మాటలుగలవారయిన చెలికత్తెలచే ఎన్ని మాటలు నేర్పబడినదో, తావన్తి ఏక కృ
తి అగ్నః పత్యుః పురః ద్రితతరం వ్యాపృత్య = అన్నిటికీ (అమాటలనుమూత్రమే) చే
యబడిన నేరమి గలవాడయిన (అపరాధియైన) భర్తయొక్క ప్రాంత మిక్కిలి కడి
గా పరిశి, (తరః) మనసిజస్య ఈహ యథా తథా పరితః వర్తితుం ప్రారభ్యా = (అనం
తరము) మనస్సునికోరిక యట్లే అట్లు అంతటను నర్తించుటకు ఆరంభించినది, మాన్ధ్య
విభూషణస్య ప్రేష్టుః ఏమః సహజుః కః అగ్ని కాన్తః క్రమః = ముగ్ధత్వము అభిరూపముగాఁ
గలిగిన యమరత్తికి ఇదిప్రారభ్యాపకమును అనిర్వచనీయమును మసూహారమును (అయిన)
ప్రకారము.

తా. — ఒకానొకముగ్ధురాలు తనకు మగనిపై చెలికత్తెలుసేర్పిన కోసంపు మాటలు
ను. ఆతని ప్రేమల పాజము అప్పగించినట్లు (ఈకానువాదమువలె) కడిగడిగా పరిశి అనంతర
ము మదనేచ్ఛావకోపదయై యతనిలో యథావూర్వముగా నర్తించుచుండెను. ముగ్ధత్వ
ముచే కోల్పోయియుండెడి ప్రేమకు ఇది స్వాభావికమయిన మసూహార ప్రకారము, దీనిసాం
ప్రద వాక్రవ్యం దరముగాదు.

అనః కతీ ర్యాకర్షణ - సతిః సా వాయితా - అగ్నికవచనై మిశ్రాభ్యాభాషితైః -
అగ్నిజనైః సభీజనైః - ర్యాకర్షణి పదాని యావతి కృష్ణాక - పాతితా అమితా - కృతా
గ్నః కృతావరాధస్య - పత్యుః ప్రియస్య - పురః అగ్రతః - తావం శ్వేత పదాని

ప్రతిభాతః సుతిశ్రుం - వ్యావృత్తిశోచ్యార్థ - తతః పరం - మనశిజన్య మన్తకస్య -
 తస్మా కాత్మా - యథా భవతి తథా పఠతః - పఠితామం చరితం - ప్రాతర్థా ఉప
 కాశ్చిత్ - మార్గ్య విభూషణస్య - మార్గ్య మప్రాగల్భ్యైం విభూషణ మభరణం - యస్య
 తత్తతోక్తం తస్య - ప్రేక్షుః ప్రియత్వస్య - ఏవః - సమాజా నైవర్తికః - కోఽప్యని
 ర్వచనీయః - క్రమః ప్రకారః - అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. నాయకా స్వీయా ముద్ధా
 ర. నాయక శృతిః. సంభోగశృద్ధాగః. అత్ర పక్ష్యాచారామం శృద్ధాగః సమాజా.
 చాలి రలంకారః. ౪౩.

మూలాదుత్పత్తిక, మాగతే వివర్తిత, సంభాషిణి స్ఫూర్తిం,
 సంశ్లిష్ట త్వమగ్న, గృహీతవననే సంకోచితభూతిలత్మ్,
 మానిన్యా శ్చరణానతిన్యతికి తే బాహ్యమృతపూణాం మూలాత్
 చక్షు బాహ్య, మహాప్రపజ్ఞచతురం బాహ్యసి ప్రేయసి. ౪౪.

మానిన్యాః పఠుః = అలంకరణదానియొక్క (అరిగిన నాయకయొక్క) సేత్ర
 ము, బాత ఆగని ప్రేయసి = ఉత్పన్నమయిన తప్పిదముకలవాడయిన (తప్పచేసినవా
 డయిన) ప్రియశ్రమనివించుచున్న, (మూలాత్ ఉత్పత్తికమ్ = దత్తవన (అతడు దూర
 మున వచ్చుచుండగా) కోర్కెచే నువ్విట్లూరుచున్నదియు, ఆగతే (సతి) వివర్తితమ్ = (అ
 తడు) (సంతకు) రాగా అతనికి ప్రేమబడినదియు, సంభాషిణి (సతి) స్ఫూర్తిమ్ =
 మాటలాడువాడు కాగా (మాటలాడం కొదంగుడు) విస్తరిల్ల జేయబడినదియు, సం
 శ్లిష్టత్వి (సతి) అరుణమ్ = కఠింగిలించుచుండగా ఎఱ్ఱనిదియు, గృహీత వననే (స
 తి) సంకోచిత గ్రూ లత్మ్ = పట్టుకొనబడిన వలువకలవాడుకాగా (వలువ వ
 తడు పట్టుకొనే) ముడుకబడిన బొడు తీగలంగలదియు, చరిత అనతి వ్యతికితే (స
 తి) బాహ్య అమృత పూర్ణమ్ = పాదముల నమస్కృతియొక్క సంబంధము కలవాడు
 కాగా (పాదముల కతడు ప్రామిల్లగా) అత్ర బలముతో నిండినది (యు), మూలాత్
 ప్రపజ్ఞ చతురం బాహ్యమ్ = (కసిధమున) అల్పకాలములోనే నానాప్రకారములచేత
 మనోభారము అందునది. ఇందు వరుసగా తొలుత సహజప్రేమయు అవంతగము క్రమక్ర
 మముగా కోపవృద్ధియు కడపటి కోపకాంతియుం జెప్పబడినవి.

తా.—ప్రియశ్రమందు సావరాధుడు వచ్చుచుండగా నాయక వివర్తితయొక్క
 ను తొలుత సహజప్రేమతో నతనిని ఉత్పిళుటాచుచుం గాంచినది, అతడు సుమారు
 నకురాగానే (అతనిని చూడకొల్లక) కంటిని అరచికుండి వెతగా మరల్చినది, అతడు
 మాటలాడ వారంభించగానే కన్నులువిచ్చిచూచినది, అతడు కఠింగిలించుకడంగుడు

కన్నులు పట్టచేసికొన్నది, అతఁడునక్షత్రము చుట్టుకొగానే జాములుతుడిచినది, చాచుము
లంజెళ్లఁగానే రామ్యమలచది గలిసినది, ఇట్లు స్వల్పకాలములోనే ఆమెశత్రులు ఇన్ని
విధములు పొంది మనుమరైనది.

అతః కతే ర్వాక్యమ్ - దూరా దితిః జాతాగన్ వికృతాపరాధే - ప్రేయసి ప్రియ
తమ - దూరాత్ స్థితే స తితి శేషః - ఉత్కుక ముత్కున్ధిత, మాగతే ప్రాప్తే సతి - క
వశతం వివర్జితం, సంభాషిణి అలపతి సతి - స్ఫూరితం, సంక్షిప్త త్యాగిణ్యుని సతి -
అయం రక్తం, గృహీతవసనే అకృష్టవస్త్రే సతి - సంకొచితభూరితం - సంకొచితా
భుగ్నా - భూరితా భూరివర్తి - యస్య త క్షణోక్తం, చరణానతివ్యతికరే సతి - అన
తే, ప్రణామస్య - వ్యతికర స్సంబంధః - చరణయో రానతివ్యతికరో యస్య తథా
క్షః తస్మిన్ - రామ్యముపూర్ణః మి అశ్రుజలధరితం - మానివ్యా మానకత్యాః - చతు
ర్వేత్రం - తుణాదల్పకాలా - త్వేనభవతుగం - ప్రపన్నేన బౌత్సుక్యాది బహుత్ర
కారణ - చతుగం మనోహరం - జాతం సంపన్నమ్ - అహో అకృగ్న - మితి సంబంధః.
అత్ర బౌత్సుక్యం స్వాభావిక ప్రేమాతిశయేన, కవళితత్వ మపరాధినం ద్రష్ట మనమా
మానకయా, స్ఫూరితత్వం క్రోధోదయేన, అయంత్వం క్రోధవృద్ధ్యా, భూరితాసంకొచః
కొధాతిశయేన, రామ్యముపూర్ణత్వం కొధకావ్యా చేతి వేదితవ్యమ్. అత్ర నా
యికా స్వీయా నుభ్యాప్రగల్భయో గన్యతరా. నాయక కృతః మానకృతో విప్ర
లబ్ధుకృగ్నరః. ఈషాన్యక్రోధప్రాయం సర్వ. జాతి గలంకాగః. రత.

అక్లానా మతితానవం కుత ఇదగి? కమ్మ శ్చ కస్తా? త్కుతో
ముగ్ధే పాణ్డు కపాల మాననగి మితి ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి,
తస్యాన్య సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వ్యామౌల్య వత్త్వేన
వ్యాపీ బాష్పభర స్తయా వళితయా విశ్వస్య ముక్తోఽన్యతః.

ముగ్ధః=ఓరిన్నవావా, అక్లానామ్ ఇదమ్ అతి తానవమ్ కుతః=(బి)యవయవ
ములకు ఈ అధికకార్యము ఏకారణమున (కలిగినది), (కిం)చ కమ్మః కస్తాత్=కుతః
(యీ) మాకు ఏం (కలిగినది) అనవమ్ పాణ్డు కపాలమ్ కుతః=మొగము పాలిన చెక్కిళ్లు
గలది ఏం (అయినది), ఇతి ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి (సతి)=ఇట్టిది వేదితవాదమున
(ప్రియతమం దేవుడు), అతుగఁగా, (ప్రయోగవ్యక్తయము.) రయో తస్యాన్య ఇదం
పర్యం స్వభావత ఇతి వ్యామౌల్య=ఆ యెడల ఇది యెల్లడు స్వభావముచేతనే అని పలికి,
కలితయా=చతు అస్తర వ్యాపీ బాష్పభరః అన్యతః ముక్తః=వేది మొగమున చెక్కిలలో
పడి పిండుచున్న కన్నీళ్ల మొత్తమును అవతలిప్రక్కను విడిచినది.

రా. — ప్రహరీగతులను వాయుమంతుల నాయకయొక్క కవీయంగకార్యాన్ని కనునకు తనతోడి యెడఁబాపి కారణ మని యెఱింగియు, ఆమెను తత్కారణమందుకొనిగా ఆమె నీతోడివియోగమే కారణ మని తన్నప్రేమాతిశయమును తానే చెప్పకో నొల్లకయు తన్నప్రేమ సతం దెఱుంగఁ దామెఁగదా యను దైన్యముచేతను ‘ఇది యెల్ల వాకు స్వాభావిక మేయని సంకరమాట పలికి అవ్వరిమొగంబయి విస్తారముగా కన్నీళ్లు విడిచినది.

అవ || కవీ ర్యాకర్షణ - అగ్గసా మితి || పేముళ్ళ - అగ్గసాం అవయవా నామ - ఇదమ అతితాప మతి కాశస్త్రం - మతః కస్తా స్థితోః - అయం - కన్యా కేవల కృ - మతః కస్తా - దివ మానసం ముఖం చ - పాణ్డూకపోలం పాణ్డూకగర్జనం - మత ఇ క్షేపం - ప్రాణకృతే ప్రియతమే - పృచ్ఛతి - సామనయ మనుయో జ్ఞానే సతి - తస్మాద్వి కాశయా - సర్వ మిదం - స్వభావతః నిసర్గాత్ - ఇతి - వ్యాఖ్య లోక్త్యా - నరీరయా నివృత్తయా - నిర్వృన్య నిర్వాసం కృత్వా - పక్ష్యవర వ్యాపి - పక్ష్యగా మక్షిగోష్ఠం - అక్షరం మధ్యం - వ్యాపి తితి పక్ష్యవరవ్యాపి - బాష్పధరః జుక్తుతూరః - అవ్యుత ఇతన్త్రే - ముక్త విస్మయ - ఇతి సంబంధః. అత్ర వాయవీ కార్యాక్షరవ్యాపకేన చిరం సమాగత్య తిసుత్వాదికం స్వస్థావాగమనాదితి పాన త్యపి మత ఇతి పృచ్ఛతి సతి ఆజ్ఞానేన వస్తు మసమామానాయా నాయకాయా సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వక్రీక్త్యా నిర్వృత మ్నాచితి - బాష్పధరోన్యతో ము క్త ఇత్యనేన దైన్యం నూచితమ. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ - కింఛ విర నోక్త్యాస్థితా వా, యథోక్తం భారతీయం.

‘అశేకకార్యవ్యాసంగ ద్యస్థా వాగచ్ఛతి ప్రియః
కామత సైవ దుఃఖాతాః పరపరాత్కృష్టతా మతః;
అస్థా ప్రసర్త్యం కన్య కృ పాణ్డీమా బాష్పనిగమః
నిర్వద్యాసదైవ్యావ్యా అమభావా భవన్యమితి.’ ఇతి.
దైన్యం వామ సంకారీ భావః. ప్రహరమానకృతో విజలముక్తుకారః. మానకృతం
కామ్రూపం కృష్ణారి సర్వ. బాలి రంకారః. రగ.

రాత్రో వారిభారతసామ్యుదరవోద్విగ్నేన జాతాశ్రుణా
పాశ్చ నాత్త వియోగదుఃఖపిశునం గీతం తథోల్కృష్టయా
అస్తాం జీవితహారిణః ప్రపసనాలాపస్య పంకిలేనం
మాన స్వాపి జలాజ్ఞాని స్సరభనం లోకేన దత్తో యథా. రఘ.
(ప్రహరకర్తవ్యము.) రాత్రో వారిభర అలల అమ్యుదరర ఉద్విగ్నేన లాత
అశ్రుణా పాశ్చేన రాత్రియందు నీటి ముత్తముచే ముండుమూస కేసుముయొక్క శబ్దముచే

నిశులనదినవాఁడును (అందుచేతనే) ఉచ్చలిల్లిన కన్నీరుగలవాఁడును (అయిన) యొక
 జోక ప్రవాహి, అత్త వియోగ దుఃఖ పీఠనం తథా గీతమ్=తన విగ్రహ దుఃఖమునకు మాచక
 ముగా అట్లు పాడెను; (ఎట్లు పాడెననగా), యథా=ఎట్లు (పాడిన), చివితహారాః
 ప్రవహన ఆలాపన స్వ సంకీర్తనమ్ అస్తామ్=ప్రాణమును హరించునదైన దేశాంతరగమన
 ప్రస్తావమును ఉచ్చరించుట (అటు) ఉండుంగాక (అనగా దేశాంతరప్రయాణ మను
 మాటినే వదలుకొనుటయే గాక), సరభసం మానస్య అపి లోకేన జల అష్టారి, దత్తః=
 త్వరగా అలంకను సంయతము జనులు నీటిదోసిదీని ఇచ్చిరో (అట్లు పాడె నని పూర్వమున
 కన్వయము.) (అనగా ఆ వియోగియొక్క విగ్రహవేదనానావిక గీతమును విని లోకులు
 దూరపుంబయనములు కట్టుకొన్న వారు ఆపయనములను స్మరింపక మానుకొన్నా రుసరియే
 గదా, అటుకలు వార్చినవారు సంయతము వెంటనే ఆయలుకలను మానుకొన్నారు.)

అన రీతికే ర్యాకర్ణమ్ - రాత్రా వితి || రాత్రా వితి - వారిధి రాలసామృద్ధరజో
 ద్విగ్నేన - వాటిలో జలస్య - భరో భారః - లేన- అలసో మృగం- సుచాపా నమ్ము
 ద త్వ తస్య - గజో గజాతం - లేన - ఉద్విగ్నః త్రస్తః - లేన - జాతామనా ఉ
 దితబాష్పిణ - పాశ్చేన ప్రాప్తి లేన - అత్త వియోగదుఃఖపీఠనమ్ - అత్తన స్వస్య
 వియోగో విరహః - లేన - దుఃఖం వ్యథా - తస్య పీఠనం మాచకం - యథా భవతి
 తథా - ఉత్పత్తానా బాత్సుక్యేన - తథా లేన ప్రకారేణ - గీతం గానం కృతం - ఉ
 వికహారాః - ప్రవహనాలాపస్య ప్రవాసకథాయః - సంకీర్తన ముచ్చారణమ్ - అస్తాం
 తిష్ఠతు - యథా యేన ప్రకారేణ - లోకేన జనేన సరభసం సత్వరం - మాన స్థాపి
 ప్రణయతోప స్యాపి - జలాశ్చలి - జలస్య అశ్చలి నివవాప ఇ త్యభిజః - దత్త ఇతి
 సంబద్ధః, తస్య పాశ్చస్య తథావిధ మాతకవాదం శ్రుత్వా లోకః క్షుణ్ణమాశ్రమిరహో దపి
 విధేతి స్తే త్యభిప్రాయః. దైన్యం వాను సంచారి భావః. వాయుకావాయకవిశేషో
 న స్ఫుటః. ప్రవాహ విప్రలుమ్భ కృద్గదా. బాలి రలుకారః. రః.

స్వం దృష్ట్వా కరజక్షతం మదుమదక్షీణాః విచా గ్యేమ్యయో
 గచ్చన్తీ 'క్య ను గచ్చ నీ' తి విధృతా బాలా పటాన్తే మయా;
 ప్రత్యావృత్తముఖ సఖాష్పనయనా సా ముఖ్య ము ష్పేతి మాం
 కోప్రప్రస్థగితాధరం య దవద త్త త్కేన విస్తార్యతే. రః.

మధు మద క్షీణా సా బాలామద్యమయొక్కై ప్రతేతై రైవేక్షింస దయన
 యా బాల, స్వం కరజ క్షతం దృష్ట్వా=తనదైన గోటిగాయమును (వామనం) గాంచి,
 అవిచార్య తున్దరీయా గచ్చన్తీ=(తాను వెళ్లిన దిశకుతకు యని) వెలికికొనక (సతత

దేవీవట్టి దని తలంచి యాదుచేత పెదలిపోవుదు, కృష్ణుగచ్చునీ ఇతి మయా నట అస్తే వి
 ఘ్నతా(సతి) = ఎక్కడికి పోయెదవు అని నాచేత నలవ యంచున పట్టుకొనబడిన దై,
 ప్రత్యావృత్త ముఖీ సహస్ర వయనా = అవలికనులిన ముఖముగలది(యొ)కన్నీళ్లతో,
 నూడుకొన్న కన్నులుగలది (యొను) (వి), ముచ్చ ముచ్చ ఇతి = వదలు వదలుము అని,
 మాం కోపప్రస్ఫురిత అక్షరం శుభ్ర ఆనందత్ = నన్ను కోపముచేత అదరుచున్న చెద
 || కలుగునట్లుగా ఏమి పలికెనా, తత్ కేవల విస్తాగ్యతే = అది దనిచే ముఱింపబడు
 ను (ఎట్లును ముఱింపబడె దనట).

అ. నా ముద్ధనాయకి మద్యముచే త్త కెక్కినదై నామేఁం దానా గాలించిన
 గోటిగాయమును సవతి దేవీవట్టి దని తలంచి నిజము ఆలోచించికొనక ఈసుచే నన్ను
 వదలి పోవుచున్నదై, నేను నూరుకొన్న పట్టుకొని ఏట కేగెద'వని యడుగంగా మొగ
 నువలికిం ద్రొప్ప 'వదలు వదలు' అని నన్ను కోపముచేత చూపి యాదియమండగా ఏమి
 పలికినదో దానిని ఎట్లును ముఱవ శక్యముగాది.

అవ || నాయకోక్తిః - స్వ మితి || బాలా కిన్దీ - ముగ్ధమద్యతీతా - మగునో మద్య
 స్య - మద్య - మీనా మత్తా - భూత్వా - స్వ మాత్మయ మాత్తనా కృత మి త్యర్థః -
 కరణమీతరం సఖమీతరం - దృష్ట్యా వీక్ష్య - అభిచాగ్య స్వేన కృత మి త్యర్థః - ఈ
 చక్షు యా సవత్సీ కృత మి త్యర్థః - గచ్చన్తీ అపయాన్తీ - కృష్ణుగచ్చ సీతి
 సుత్ర ప్రజ సీతి - నశ్యంత పుచ్చానాం - మనా పక్షాత్తే చేలాచ్చతే - విభృతా గృహీ
 తా - సా ప్రత్యావృత్తముఖీ ప్రతినివృత్తవదనా - సహస్రవయనా సాశ్రుసేతా - సతి
 మాం - ముచ్చముచ్చ పుచ్చ బుచ్చతేతి - కోపప్రస్ఫురితాధాం - కోపేన - ప్రస్ఫు
 రితః కమితః - అధనో యన్తీ క్షామణి తే త్రణోక్తిః - అవద దవోచ - దితి
 యత్ ర- త్సేన హేతునా - విస్తాగ్యతే విస్తరణ ప్రాప్యతే - కేనాపి బిస్తయ
 మశక్య మి త్యర్థః ఇతి సంబంధః. పుష్ట ఏ వాగ్విప్రాయః, నాయకా స్వీయా మధ్యా
 ప్రగల్భయో గన్యతరా, నాయకోన్మహారః, ఆత్రి ఈశ్వర్యకోవిప్రాయం త్త
 కేవలత్త గర్జం నమః. జాలి కలంకారః.

.౪౭

చపలహృదయే కిం స్వాతన్య్యా త్వయా గృహ మాగత

శ్చిరంపతిరః శ్రేమాద్రాద్రాః ప్రియ స్సముపేయీరః

త దిద మధునా నూవజ్జీవం నిర సమభోదయా

దుదితశరణా మజాతానాం సహస్ర రుషాం ఫలమ్. ౪౮.

నాయకో చరిత్రై నాయకపక్షమున వాదించుచుండి:-(చే) చపలహృ

దయే త్వయా శ్రేమ ఆర్ద్రో ఆర్ద్రో గృహకు ఆగతః పరంపతిరః ప్రియః స్వాతన్య్యాత్

కిం సముచేషీతః—(పీ) చంచలాత్మరాణా (ఇట చాపల్యము తొంటిప్రేమను దలంప మియే) నీచేత శ్రేమ (రసము) చేత మిక్కిలి కరగినవాడు ఇంటి వచ్చినవాడు (నీప్రసాదముకై నీ) పాదములయందు వ్రాలినవాడు (నయన) కాంతుడు నీ యిచ్చచేత ఏల తిరస్కరింపబడియెను (అట్టివానిని ఏల తిరస్కరించితి వనుట), తత్— అకారణముచేత, అధునా యావత్ జీవన్=ఇప్పుడు (ఇకను) ప్రాణమున్నంతకాలము, నిరస్తముఖ ఉదయా రుదిత శరణా (చ సతీ) = పోగొట్టుకొనబడిన ముఖ ప్రాదుర్భావ ముకలవాసపు(ను) ఏనుషే రక్షకము గాంగలదాసపు(ను గా), ధృగ్జాతానాం రుహన్ ఇదం ఫలం సహస్య=దృష్టములయిన జోపములయొక్క యాపరిపాకమును అనుభవించుము.

ఇదన్— అనుటచేత నాయక యిస్తుటికే పశ్చాత్తాపతత్తురాలై ఏమ్యచున్నదని తెలియ నగుచున్నది.

అన || నాయకేన భేదోపాయం గమితా సఖీ నాయకా ముపాలభతే చరలహ్మ దయ ఇతి || చరలహ్మదయే చచ్చలచిత్తై అత్ర చాపలేన అమృత్యకారిత్వం వివక్షితం తథా తేన ప్రకారేణ ప్రేమాద్యా=ద్వైః-ప్రేష్టాప్రియత్వేన-అన్యథా ద్వైః అత్యంత మాద్రా స్మరసః-ప్రియః వల్లభః-గృహం భవన - ముగతః ప్రాప్త-శృంగారతేర స్వక-స్వాత స్త్వైత్ స్వచ్ఛందత్వాత్ - కిం సముచేషీతః కిమథః మనగీరితః - తత స్తస్మాత్కారణాత్ - ఇదానీం - గూఢజ్ఞేనం నీచితావధి - నిరస్తముఖోదయా అపాకృతముఖప్రాప్తి - రుదితశరణా గోదపాలబ్ధివా సతీ-దుఃఖాతానాం దుఃఖానాం-రుహం గోమతా- మిదం- ఫలం పరిపాకం-సహస్యక్షయ-స్వేతి సంబద్ధః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ; కిం చ కలహస్తరితా - యథోక్తం భారతీయః—

‘నేపథ్యః కలహనిష్క్రాంతో యస్యా వాగచ్ఛతి ప్రియః

సా పశ్చాత్తాపసంతప్తా కలహస్తరితా భవేత్;

చిత్తావిశ్వాసభేదై శ్చ ప్శ్చాత్తపాలభినయేన చ

సఖీనాం విప్రలాపై శ్చ ఆత్మవస్థానలోకన్తః,

స్థానిదైవ్యాక్రతుపాతై శ్చ తోగ స్థాగమనేన చ,

విభూషణాతమత్వేన యః ఫేన రుదితేన చ,

ఖడ్గితా విప్రలభ్యా చ కలహస్తరితా భవేత్,

తథా ప్రోషితకాస్తా చ; భాతై రేవం ప్రయోజయేత్.’ ఇతి.

అత్ర నాయక కృతిః. సోపాలమృతచనం నము. అగ్రేహోలంకారః.

కర.

‘ నభస్ జలదలక్ష్మిః. ’

సభస్ జలదలక్ష్మిం సాస్రయా వీర్య దృష్ట్యా
ప్రవససి యతి కాస్తే త్యధః ముక్త్యా కథంచిత
మమ పట మవలమృత్య ప్రోల్లిఖ స్తీ ధర్మిణిం
య దను కృతవతీ సా తత్ర వాచో నివృత్తాః.

౪౦.

సా=ప్రియ, నభస్ జలద లక్ష్మిం సాస్రయా దృష్ట్యా వీర్య=ఆకాశమున మేఘముల సొంపును అన్వమలతో (బాష్పములతో) కూడుకొన్న హాపుతోచూచి, కాస్త ప్రకపసి యతి ఇతి=ప్రియ (దా) ప్రకపించువని (తేకాంతగ్రహణము చేసెదవని) అని, కథఞ్చిత్ అర్థమి ఉక్త్యా=ఎట్లో (కష్టపడి) సగము (మాటను) పలికి, మమ పటమ్ అవలమృత్య ధర్మిణిం ప్రోల్లిఖ స్తీ అను యత్ కృతవతీ తత్ర వాచః నివృత్తాః=నా వత్త్రమును పట్టుకొని నేలను (కాలిబొట్టినరేరితో) గీలుచు అంతరము ఏమి చేసినకా అనియమున మాటలు వెనుకకు ములినవి (ఆ యనుభావవిశేషములను) రద్దించ వలచిగా దగుట.)

సాస్రయా - కన్నీళ్లు విరహిమానకమయిన మేఘాదయముచేత. అర్థమి=సగమే చెప్పట (అంతయుం జెప్పఁజాలమి) భావి వియోగ దుఃఖసాగరములో మునింగినందున. కథఞ్చిత్ - అయ్యర్థమునైనను చెప్పట ప్రయాసకారి యగుటకు ఆద్యక్షమే కారణము. వాచో నివృత్తాః - వాక్పాదయున ఆతరు నాటుకొనియున్నది, వాక్రన్యం దరము గాదు, అనుట.

అనునభస్మితినభస్ అకాశ-జలదలక్ష్మిం మేఘసామగ్రిం సాస్రయా సబాద్పయా-దృష్ట్యా దృశా - వీర్య అగలోక్య-సే కాస్త ప్రీయ-ప్రవససియది ప్రవాసం కఠోపి చేత్-ఇతి కథంచి త్ప్రొచ్చేగ్ని-అర్థం సాగలేపం వాక్య మితి శేషః-ఉక్త్యా భాషిత్యా-మమ-పట మంకుక-మవలమృత్యగృహీత్యా-ధర్మిణిం భువం-ప్రోల్లిఖ స్తీ కష స్తీ-అను పశ్వాత్పా యత్ కనుక కృతవతీ-తత్ర తస్మిన్ కనుక-వాచ ఉక్తయః-నివృత్తాః వ్యావృత్తా ఇతి సంబంధః. య కృతవతీ తత్ర త్ర-యచ్చద్వపాచైర్ నికాన్యం వైకృత్య బాష్ప గద్గదాదిభిః అనుభూతై స్త్వాం వివా త్కం మపి తేవితు మహం నకల్పా వికృత్యయ మధఃః ‘ప్రవససి య దీ’ త్యధ్య వాక్య శేష త్యే వాచగ ద్రవ్యః. తత్ర వాచో నిరస్తా-ఇ త్యనేన వాయుకాయా ద్వివ్రానికాసాదీనా మనుభావానాం దశావిశేష. పశ్యతాం మహాగోచర ఏవ న వాగ్గోచర ఇత్యర్థో గమ్యతే. వైన్యం వాచ సంహారీ భావః. వాయుకా స్త్వియా మధ్యా ద. వాయుకోఽనుకూలః. భవిష్యత్ప్రవివామప్రలమృత్యోన్మోః. అత్ర న ద్రస్యోపి. వారి గలంకారః.

౪౦.

బాలే, నాథ, విముఖ్య మానిని రుషం, రోహ స్తయా కిం కృతంకి
 ఖేదోఽస్తాను. న మేఽపరాధ్యతి భవాన్, సర్వేఽపరాధా మయః
 త త్కిం రోదిసి గద్గదేన వచసా? కస్యైగ్రతో రుద్యతే?

స స్వేత స్తమ. కా త వా స్తి? దయితా. నా స్తీ త్యతో రుద్యతే.

నాయకుడు.—బాలే=(ఓ) పిల్లా; నాయిక.—నాథ=(ఓ) దొర; వాయ.—
 మానిని రుషం విముఖ్య=ఓరోపమరాజా రోపమును మానుము; న్నాయ.—రోహత్ మయా
 కిం కృతమ్ = రోపమువలన నాచేత నేమిచేయఁబడినది(నే నేమిరోపకార్యముచేసితిని, న
 న్ను రోపము మాను మనుటచేఁగితిను); వాయ.—అస్తాను ఖేదః=మామిఁద ఆయాసము
 (ఆయాసపడుటయే); వాయ.—భవాన్ మే న అపరాధ్యతి=నీవు నాకు అపరాధము
 నొనర్పలేదు, సర్వ అపరాధాః మయి (వర్తన్తే)=సకలమయిన నేరములును నాయకుడు
 (కలవు) (నీవునాకేమియు ఎగ్గుచేయలేద, అన్నితప్పులును నేనే గదా చేసితిని); వాయ.—
 తత్ గద్గదేన వచసా కిం రోదిసి = అటయిన డగ్గు త్రికల మాటతో (డగ్గు త్రికతో పలు
 కుచు) ఏల యేడ్చెదవు? వాయ.—కస్య అగ్రతో రుద్యతే = ఎవనియెదుట ఏడ్చుట
 (నేనెవని యెదుట నేడ్చితిని)? నను ఏతల్ మమ అగ్రతః = ఓని యెద నా హెలుతు;
 వాయ.—తవ కా అస్తి=నీకు (చేను) ఏమి అగుదును; వాయ.—దయితా=ప్రియత్రు;
 వాయ.—న అస్తి ఇతి అతః రుద్యతే=(ప్రయోగకర్తృత్వయము.) కాను అనెడి యా కా
 రణమువలన ఏడ్చుచున్నాను.

ఈనాయిక తన్ను నాయకుడు 'దయితా' అని పిలువక చేటిసూ ఎరలేసూ
 పిలిచినట్లు 'బాలా' అని పిలిచినందున తనమిఁదిప్రేమ సవతులపాలై పోయెఁగదా యని
 కుంసు గలిగి ప్రతిశంభోధన 'వల్లభా' 'ప్రాగేశ్వరా' అనునట్టి యనురాగనూచకపదముల
 చేయక 'పోషకుడా' అను నభిప్రాయముగా 'నాథ' అని చేపి ఏడ్చుచుండినది. ఏల
 యేడ్చిన నని కడపట సతః ధమగంగా దయితను కా ననియు యేడ్చుచునున్నాను అని
 యుపసంహరించినది.

ఇట్ల మేమార్చిగాని వ్యాఖ్యలో నాయిక ఖండితగా పివరింపఁబడినది. ఖండిత యు
 నుట యుక్తియుక్తముగా నుండలేదు; నాయికాభేదమునకు బాలావదనూచిత భర్తృ
 విరమరాగమే కారణముగా గ్రహించుట పమంజసము.

అమ నాయికా నాయకుయో యక్తి ప్రత్యుక్తిరూపా వాక్యమాలా - బాలఇతి
 హే బాలే మధే-నాథ స్వామిన్-హే మానిని హే రోహన్-రుషంరోపం-విముఖ్య
 త్యజ-మయా రోహ త్కిం కృతం-కి మాచరిత-మస్తాను ఖేదః-స్వేః కృత ఇతి నేన-
 భవా వ్హవ్యై అపరాధ్యతి వ-ద్రుహ్యతి-తూ ప్రభ్రుదు హేత్యాదివా చతుశ్చ-మయ-

పర్య సకలా అపరాధా స్ఫుర్తి తస్మా ద్భవోః - కిం గర్హదేవస్థరితేన - వచసా వాచా
 తోదిషి రోదనం కరోషి - కస్య అగ్రతః పురో-యద్యతే రోదనం క్రియతే - మమ అగ్రతః
 ఏత దిదం రోదనం క్రియతే-త వాహం కాఽస్మి-దయితా ప్రియా భవసి-వాస్మి న భవా
 మీ- త్యుతిః కారణాత్ దుద్యవత ఇతి సంబద్ధః - అత్ర ప్రగల్భాయాం 'వాదో ఇ త్యామ
 స్త్రీణాం నాయకస వర్ణోత్తర కృతం, త యాపితకోఽభ్యాత్వా త త్రైవ వక్రోత్తరప్రియం
 ప్రతి వా థే త్యామస్త్రీణాం కృతం, తత స్తేన ఆజ్ఞాప మాలమ్మ్య 'మానిని రుపం ముఖే' -
 త్యామవయః కృతోఽనుసంధేయః, తత స్తయా వర్ణోత్తరవ 'రోహ స్తయా కిం కృతమి'
 త్యుత్తరం ద త్తం, తత స్తేన 'భేదోఽస్మాదు కృత' ఇ త్యుత్తరం, తత స్తయా 'అపరాధిని
 ఖలు భేదః క్రియతే - భవా న్నా పంధ్యలి- మతః భేద' ఇతి- విపరీతలక్షణాయా భవా నప
 రాధ భేదః కథం న కతాన్యో' ఇతి నా-విరక్తః, తత స్తేన స్వేన పరాధా మయ్యా' త్యుపరా
 ధాక్షేకారణ 'రుపం ముఖే' త్యామవయః ప్రకటిక్పితః, తత స్తయా-త 'త్రైస్త్రాద్రోపస్యా
 హేదమా త్సిం కృత మి' త్యుత్తరం, తత స్తేన 'గర్హదేవ వచసా భేదమాలం రోదనం
 కరో షి' త్యుత్తరం, తత స్తయా 'క స్యాగ్రగో దుద్యతో ఇ త్యుత్తేన 'సంబద్ధతః ఖలు రోద
 నద్య భేదమాలత్యం - మమ రో భవా ని' త్యుత్తరం, తత స్తేన తస్యా వక్రోత్తరీ
 ప్రాయం విజ్ఞాయ అజాననేన 'న క్షేతి స్త మాగ్రత' ఇ త్యుత్తరం ద త్తం, తత
 స్తయా 'పురో' రోదితు మహం తవ కాస్తీ' త్యుత్తరం, తా స్తేన 'మమ త్వం
 దయితా' త్యుత్తరం, తతః తయా 'దయి నైవ వా స్తీ త్యుతిః కారణా స్తయా
 దుద్యతో ఇత్యుత్త మి త్యవగస్తవ్యమ్ - అత్ర నాయకా స్వీయా-ధీరా ప్రగల్భా నః
 కిం చ ఖట్టితా - యథోక్తం భారతీయః

'అన్యోన్యో త్సముచితే వాచో వాగతః ప్రియః

యాస్యా స్నా మానయఃఖాతా ఖట్టితే త్యుత్తీక్షుతః' ఇతి.

నాయక శృతిః - అత్ర మానకృతం వ్యాగ్రూపం శృణోతి నర్త. వాకోవాక్యాలు
 కానః. 'ఉ త్తీప్రకృత్తిమద్యాకృత్తి వాకోవాక్యం ప్రవక్ష్యే' ఇ త్యుత్తర్యాత్. గం.

శ్రీమదాంధ్ర కథా కి మితి న మయా మూఢయా ప్రాణనాథి

శ్చుప్త్యు తస్మిన్ వదననివతిః కిం కృతా? కిం న దృష్టః?

నోత్తర కస్తా? దితి నివవధూచేష్టితం చిత్తయ న్నీ

పశ్యాత్తాపం వహతి తరుణీ ప్రేమ్ని వాతే రసజ్ఞా. గుం

నాయక మున్ను తాను వాదగా నున్నప్పుడు తాను ఆలింగనమునాదీకలు
 అందు సంభాగనక. అట్లే ఆత్మకంచనము చేసికొంటి నని ఇప్పుడు తిరుణితై రసజ్ఞుడయి

పశ్చాత్తాపము పొంది తమను నిందించుకొనుట:—(ప్రయోగశక్తిత్యయము:—) తమనీ=తమనని, ప్రేమిజాతే(సతి) సప్తా=మమ, వకలూ(గా) అజ్ఞయిడలి(ప్రేమ తెల్లముకాగా) సంభోగరసము నెఱింగినదై, యాభయ మయా ప్రాణవాధ: కిం ఇతి కశ్చే న స్తిప్త: = తెలియమాలినదను నేను జీవితేశ్వరుని ఏల యని పెడయందు కవుంగిరించుకో నయితిని, అన్విత చున్నతి(సతి)వదన విసతి: కిం కృతా=అతడు ముద్దుపెట్టుకొనుచుండగా మొగము కందుటను ఏల చేసితిని (ఏల మొగమును కంచుకొంటిని), కిం న దృష్ట: =ఏల (అతనిని) చూడనయితిని, కస్తాత్ న ఉక్త:=(అతనితో) ఏల పలుకనయితిని, ఇతి నవనదూ చేన్తి గం చిన్తయన్తి పశ్చాత్ తాపం కహతి=ఇట్లని తాను క్రొత్త పెండ్లిహారముగా మున్నట్లు తి (తన) చేతను తలపోయుచున్నదై అనుకాపమును పొందుచున్నది.

అప॥ పూర్వం మాన్యేన నభ్యేతాన్వీతి పశ్చాత్తాపం గతయా: నాయకా యా ఆహ్వానాలమ్మం కవి గామా స్తస్మై ఇతి॥ తమనీ యుగతి: - ప్రేమి ప్రణయజాతే సంభూతే సతి - అజ్ఞానముం నవాయ ప్రకాశమాన ఇత్యథా-గంభీరమిత్థా-సంభోగపాఖ్యం విశేషణ జాన తి త్యథా-తగానీ-మూలయా అజ్ఞయా-మయా-ప్రాణవాధ: ప్రాణేశ్వర: - కిమితి కశ్చే న స్తిప్త: నాలిగ్గిరి:-కిం చ అన్విత ప్రాణవాధే-చున్నతి చున్నకం కున్నతి సతి- వదనవిసతి: ముఖవిమన:- కిం కృతా కిమథా మానసికా: - కిం చ ప్రాణవాధ: - కిం న దృష్ట: కిమితి నానాలోకిత:- కిం చ కస్తా న్తతో: - మూర్తో న సంభాషిత - ఇ త్యేన ప్రకారా-నవనదూచేన్తితం నవనదూచాపారమ-అత్తయ మితి శేష:- చిన్తయన్తి పురన్తి - పశ్చాత్తాపమునకయ మేతానన్తం కాలం మాన్యేన నభ్యేతాన్వీతి ఏవం రూపం - కహ తితి సంభధ: - అత్ర నాయకా స్తీయా మధ్యా: నాయకోన్మహాల: సంభోగశృంగార: అనుకయా జేపాటంకార: స్పష్ట ఏ వాల్మీకీయా: గంగ.

వాస్తవ లోకచనవాధి స శస్త్రై: పాదప్రణామై: ప్రియై రన్వై స్తా వినివారయన్తి కృపణా ప్రాణేశ్వరం ప్రస్థితమ్;
ధన్యాః హం; ప్రవ ముఖం గుదివసం ప్రాత: ప్రయాతస్య తై;
య త్నేన హూచిత మీహితం ప్రియతమ త్వం నిర్గత శ్శృంగర్యసి.

నాయకుని పయనమును నాయక వక్రశ్రీచే ఆశ్రయిస్తుది:—వాస్తవ లోకచన వారిధి: = నాజీన కన్నీళ్లచేతను, సశస్త్రై: పాదప్రణామై: = ఒట్టులతో: గూడుకొన్న చరణ నమస్కారములచేతను, అన్వై: ప్రియై: = ఇతరమయిన యిష్టకృత్యములచేతను, తా: కృపణా: ప్రస్థితం ప్రాణేశ్వరం వినివారయన్తి = అపీనరాంధ్రుడు పయనమునకు జీవిత:

అతః॥ ప్రయాగ్ ద్వారం నాయకం నాయకా వశోక్తిక్య నివారయతి - వాస్తవిక
రితి॥ వాస్తవికత్వం - లోచనచారిణః సేత్తుకైః - సత్యభక్తః శవధసహితైః - చావప్ర
తామై స్తే త్యక్తః - అ వైక్తిః - బ్రహ్మ బహుకైః కృపితాః - కృపణా దీవాః - ప్రవృ
త్తం ప్రయాగ్ ద్వారం - చాగ్రేణ్యం ప్రాణానాథం - వివారయన్తి అహం తు
భవాత్ ప్రత్యా అకృప సేత్తుకైః - ప్రయాగ్ ద్వారం ప్రయాగు ముద్యుక్తవ్య - తే - ప్రాతః
కాలే - ముదిగం శోభనం దినం తత్కృత ముద్యుక్తకాల - వర్తి - గచ్ఛ - త్వియశ్చ త్వం
నిగతం స్పృశ మహా - స్నేహోచితం - స్నేహస్య పేష్టుః - ఉచిత మహం -
యదీహిత మవతరితం - త - చాస్మిన్మనీ ఆజ్ఞాయ నీతి సంపత్తః - అత్తి స్నేహోచిత
మీహితం శోక్తిక్య నీ త్యక్తవ అత్త నా భావనీయ శివత్రిం నూచయత్వా బ్రహ్మ
స్య గమనం నివేదయ తీ త్యక్తిపారియః - నాయకా స్వీయా ప్రగల్భా చ - వా
యశోఽనుమాలః - భావిప్రవాసవిప్రలమ్బకృత్కాః - సోపాలమ్బకవచనం నమః - అ
శ్లోపాలకృత్కాః -

✂

అన్ని నాంతుకొల్లవే భుజలతా, నో ద్వారదేశే స్థితం,
నో నా పాదయుగే ముఖం నిశ్చలతం, తిష్ఠేతి నోక్తం వచః,
కాలే కేవలమమ్బుదాభిమలిన గర్భం ప్రవృత్త శ్శుభః
తస్యైవ జ్ఞాప్యజలాఘుకల్పితవదీపూరణ రుద్ధః ప్రియః ౧౩.

భజనా అంశక పల్లవే జగన్నా - (నాయకయోగ) కై దీ (గ్రీయునియోగ)
 కలుచి చిగురుపండు కళగదాచుచు (అనగా పయనమై దోపురున్న నాచుకవి నాయక
 అదవిన స్త్రుమమ పట్టుకొని ఆదదాచును), (పరమాగత్యవస్థయము) అగ్రవరేకే నా

స్థితమ్ = (నాయిక) కడవకడ (పోవక అడ్డము) నిలవగామెను, పోవయుగే ముహూః
నో నిపతితమ్ = (ప్రియుని) యగుగులజంటియందు మాటిమాటికి పడచామెను, తిష్ఠ ఇతి
వరుః న ఉక్తమ్ = నిలుపుము (పోవలదు) అని మాటను పలుకచామెను, అమ్ముడ అతి
మరిసే కాలే గ్రస్తుం ప్రకృతః శతః ప్రియః = మేఘముల పంక్తులచే నల్లనయిన కాలమందు
పోవుటకు ఉద్యమించినవానిని ధూర్జులైన వల్లభుని, తన్వాన్య కేవలం బాష్పజల కింకు
కల్పిత నదీ పూర్ణో యన్తః = మందరి ముఖ్యముగా కన్నీటి ప్రవాహములతో పృజింపబడు
దనమేటి నెల్లువచేత ఆపినది.

ఒకానొకకాలం మేఘ పంక్తులచే మలినమయిన కాలమున (అనగా విరచులకు
అత్యంత మద మోద్దీపక మై మోగకముయిన వర్షర్తువునందు) పయనమయిన కంచకుని ప్రియత
ముని పోవీయక ఆంపుటకు — గుడ్డపట్టి లొకలేను, న్వాగమున అడ్డముగా నిలవలేదు,
పోవములకు పలుమాలు మొక్కి పోవలదని వేడుకొనలేదు, పోవలదని మాట నేనియు
పలుకలేదు; మఱి యేమన, ఏడ్చి ఆపినది, అని తా.

అనః కవే ర్వాక్యమ్ లగ్నైః లి' అంశుకపల్లవే ప్రియాస్య చేలాఞ్చరే- భుజలతా
నాయకాయా దోగ్ధలరీ - న లగ్నా న పతా - న్వాగదేశే న్వాగభ్రతే - న స్థితం నా
పీఠం - భావే నిష్ఠా - పాదయుగే ప్రియాస్య చరణద్వంద్వే వా - మహామూలముగ
పురుగుపునః - న నిపతితం న ప్రగతం - లి క్షేతి - వనో వా నవనం వా - కొక్తం
నూదిరితమ్ - అమ్ముచామెరిసే మేఘపటలకామే - కాలే గ్రస్తుం - గ్రస్తుం ప్ర
యాశుం - ప్రకృతః ఉద్యుక్తః - శతః అస్పజాః అయు క్తకారిత్యర్థః - (ప్రియో వల్ల
భః - తన్వాన్య కాన్తయా - కేవలం బాష్పజదాఘకల్పితేన నదీపూర్ణో ఆక్రమనలిలన
మాహాసంపాదితతేనీప్రవాహోః - కేవలం శబ్దోఽవధాగతే - పూర్తే నై వే త్యర్థః -
ఉద్ధో వారిత - ఇతి సంబంధః. అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. దైన్యం నామ సంసారీ
భావః. నాయకా స్త్రీయా మధ్యాచ. నాయకోఽనుమాంస. అగ్నోపశ్లేషమాపం
చేష్టాకృతం శృంగారి వర్త. ఆక్షేపోఽలంకారః.

గౌర.

విరహవిషమః కామః కామం తనుం కురుచై తనుం,

దివనగణనాదక్షః స్వైరం వ్యపేతః పుణ్యో యముః,

త్వ మపి వశగో మానవ్యాధేర్ద్విచిన్తయ వాథ పే

కినలయ మృదు ర్జీ వే దేవం కథం ప్రమదాజన!

గౌర.

సఖి నాయకని మందలించు చున్నది — కామః విరహ విషమః తనుం కామం
దివనగణనైః - మిథుండం వియోగమందు పోవఁడు (వియోగులను జొందువాఁడు) తే

‘పరిష్కారమునాన’

కామము మిక్కిలి కృతమునుగాఁ జేయును, యదుఃస్వైరం వ్యవేతః ఘృణః (సక) దివ
 పగలానా దక్షః = యముడు యథేచ్ఛముగా (వ్యవేత=) వ్యవహరించు (ఘృణః=) కరు
 ణగలవాఁడు అయి దివములను లెక్కించుటయందు సమర్థుఁడు (చంపకలసిన దివమున చంపక
 మౌనఁ దానట), హా నాథ త్వత్వోఽపి మాన వ్యాధేః వశః = ఓ సామీ నీవు ను
 లోచకునెడు లోగమునకు అధిపఁడవు, ఏకం (సతి) కిసలయ మృదుః ప్రమదా జనః క
 థం శీవేత్ నిర్విస్తయ = ఇట్లుండఁగా చిగురువలె కోమలమైన కాంతా జనము ఎట్లు
 బ్రదుకును అలాచింతము. || విట్లు కింక వహించిన నీలియ యావియోగభరముచే
 నాకిల్లి మృతి జొందునని భా.

అవ || సఖీ నాయక ముపాలభతే - విరహవిషమ ఇతి || కామో మన్యభః -
 విరహో విషమః - విరహే విప్రసాగే - విరహో వక్రః ప్రూర స్సృజో ఇత్యర్థః -
 కామం ప్రకామం-తమం శరీరం - తమం కృశం - కురుతే విధత్తే - యముః కృతాంతః-
 స్వైరం యథేచ్ఛం - వ్యవేతః ఘృణః అపగత జయ స్సృజో - దివస గలానా దక్షః
 దివస చంభార్యాం పటుః - మారణవ్యగ్ర ఇ త్యర్థః - హే - నాథ స్వామిక్ -
 త్వ మపి - మానవ్యాధేః - మాన ఈషాన్యకోప స్స ఏవ - వ్యాధి రామయః - తస్య
 నాయకాయా ఇతి శేషః - వశః వశతః - మానవ్యాధిం శమయికుం నౌద్యుక్త ఇత్యర్థ
 థః - ఏవ మిథ్యం - సతి - కిసలయ మృదుః ప్రవాళ కోమలః ప్రమదాజనః -
 కథం శీవ ప్రకారేణ - శీవేత్ ప్రాణాక్ ధారయేత్ - నిర్విస్తయః చారయేతి సం
 బధః. ‘కథం శీవచ్చిస్తయే’ త్యనేన బోధానీయం వివేయ (క్రీస్తు) తాం ప్రవాద్య
 కృతాథాం కురు శ్వేత్యర్థప్రాయః. అత్ర సంజ్వగో నామ దిశావశేషోఽకమన్య
 తే. నాయకా స్వీయా నుధ్యాన. కించి కలహోద్భవతా. నాయక కృతధ్వజసా
 గవ్యతరః. మానకృతిప్రలమృశ్మణాః. అత్ర సోపాలమృతచనం నమః. అక్షపా
 లంకారి.

గీత.

పరిష్కారే మాన, ముఖశిశిని తస్యాః కింధృతే,
 మయి శ్రీణోపాయే ప్రణివేతనమూర్త్యోకశరణే,
 తదా పత్నీప్రాప్త ప్రజపుటనిరుద్ధేన సహనా
 ప్రసాదో భాష్యేన నైవతటవిశేషేన కిథితః.

గీతి.

శ్రీణ తపాయ మయి ప్రణివేతన మూర్తి ఏక శరణే (సతి) = తయించిన సా
 మాయ్యపాయములంతల నేమ అమగులకు మ్రొక్కుట యొకటియే రక్షకముగాఁ గలవాఁ
 డను కాఁగా (అలిగినకాంతను నేమ మంచుమాటల సమాధానమునుగొన నేరక తడియ

పాదములందు (వారి యుండఁగా), తపాః మానే పరిహాసే (సతి) ముఖ శశి చర
ధృతే (సతి) - అకాంతయొక్క. అలుక సడలినది కాఁగా (శశిని) చంద్రునివంటి తున్న
ఖము చేరియందు ఉంచుకొనఁబడినది కాఁగా (కాంత యలుక సడలి చెక్కిలి కేలం నీ
లింది యుండఁగా), తదా పత్న ప్రాప్త వ్రజ పుట నిరుద్దన స్తన తట విశిష్టన బాష్పేః
సహసా ప్రసాదః కథితః - అనమయమందు తెప్పల తుడులయొక్క మొత్తంపు సంఖ్య
టమందు ఆపఁబడినట్టియు చను దరులయందు చిద్రుపలై నట్టియు కన్నీటిచేత తటాలున
అలుకతీరుట చెప్పఁబడినది.

నే నెప్పాటను అలుక దీగ్గునేరక పాదములఁ ద్రెల్లినంతట కాంత మెమును
చేత నిడికొని యుండఁగా తటాలున తడియబాష్పము క్రమముగా తొంగలి తెప్పలకు
దల నాగి, అనంతరము సమగట్టయొంటి చిద్రుపలై చెడవది; ఆ కావ్య దర్శనము
చేత అలుకతీ తెఱ గదా యని తెలిసికొంటిని.

‘పత్న - నిరుద్ధ’ అనుటచే దట్టంపు తెప్పలు మారితములు. దట్టంపు తెప్పలు
మందగంబులను ములతీణంబును; వేలచన్నులందు నీటిబొట్టు చిద్రుపలంకావు, చిద్రుప
లై నట్లువట్టింపినందున బిగువుచప్పుల జవగా బని తెలియనగుచున్నది.

అప॥ నాయకోక్తిః - పరిహాస ఇతి । ధీశోపాయే విగతపామాద్యపాయే -
మయి - ప్రణివర్తనమాత్రైకశరణే సతి - ప్రణివర్తనమాత్రం ప్రణామ - ఏకం ముఖ్యం -
శరణం యస్యన తథోక్తః త ప్లిక - పరిహాసే మానే తపాః శోకే క్లిష్టే సతి - ముఖ
శశి చ ముఖచన్ద్రే - కరధృతే హస్తధారితే సతి - పత్నప్రాప్తవ్రజపుటనిరుద్దన - పత్నతాం
ప్రాప్తా అగ్రాణి - తేమం - వ్రజ స్పృహమా - స ఏవ పుటప్రాప్తః తేన - నిరుద్ధో
నివారితః - తేన స్తన తటవిశిష్టేన కుచప్రాప్త నజకరణ బాష్పే జాగ్రూరా - సహ
సా ప్రిభుం - ప్రసాదః ప్రసన్నతా - కథితః ఉక్త - ఇతి సంబద్ధః శోభావకాన్తిః.
నాయకా పీఠయా మధ్యాచ. నాయక శ్మశః జాతి కలంకాగః. ౧౧౧.

కృతో మూరా దేవ స్థితమధుర మభ్యుద్గమవిధిః,
శిర స్యాజ్ఞా న్యస్తా, ప్రతివచన మ ప్యాలపసి చ,
న దృష్టి త్తైర్భిల్బం భజత ఇతి చేతో దహతి మె,
నిగూఢా న్నశోచే క కనహృదయే సంవృతి రియమ్.

౧౧౨.

నాయకుడు నాయకుడు నిందించుట - మూరాత్ ఏక స్థిత మధురం. (యథా
అభ్యుద్గమ విధిః కృతః - మూరమునుండి యే చింతఃపుష్పచేత మనోహర మగు

వల్లుగా ఎదురుగాలేదయ్య కాద్యము చేయబడినది, కరసి అజ్ఞా న్యస్తా=బోదలను (కా) యజ్ఞ ఉంపబడినది, ప్రతివచనస్ ఆపి అలపసి=(నామాటను) ఉత్తరమును వయలము పలుకుచున్నావు, (అయినను), దృష్టిః కైశిల్యం న భజతే ఇతి యత్=(5) మాత్ర సదలుటను పొంద దాయనమట యేది (కలదో) అది, మే చేతః దహతి=నా హృదయమును కాల్చుచున్నది, నిగూఢ అస్త్రః కోశే=దాచబడిన లోని కోపముగల దానా, (హ)కరిన హృదయే=(6) విఘ్నర చిత్తురాలా, ఇయం సంకృతిః=ఈదవడి (నిజమయిన భావమును) దాచుట.

తా.—దురమునుండి మందహాసముతో లేచి నా కెదురు వచ్చితివి, నాయాజ్ఞల ను బోదలం నాల్చితివి, నామాటలను చక్కగానే బదులు పలుకుచున్నావు, అయినను నీమాత్రులు మాత్రము తీక్షణుడు వదలవలెను. ఇది కరినహృదయంచే కోపమును లోలో పలు దాచుకొన్నప్రకారము; కావున ఇందువలన నాను మిక్కిలి పరితాపము కలుగు చున్నది.

అవ || నానాకో నాయుకా ముసాలాగి కైశ్చిత ఇతి || గూర్గా దేవ గూర్తవీన- స్త్రిత మధునిం ముందిరొన మహామాం నుథా నికతి తథా - అభ్యుద్గమవిధిఃప్రత్యుత్థా నాచరః 100 - స్త్రితో పిసిరిః - కిం చ - చక్షా మమ కాపనం - కరిసి మస్త్రకే - న్యస్తా విహితా - యద్యథోక్తం తై తై థాన్వోక్తుతి మి త్యథాః - పరివచన ముత్తర - కుసి - అల పసి బ్రహ్మి - మయి భావమానే స తితి కేషః - తిథాపి తే - దృష్టి దళకానం - కై శిల్యం క్షణతాం - న భజతే న హ్రీస్తా - తీతి యత్ కోపదాహణ్యం న జహా తీ త్యథాః - తస్మైశిల్యభిజనం - మే మమ - చేనో దహతి చిత్తం సంతాపయతి - హే నిగూఢాస్త్రకోశే - నిగూఢో గుప్తః - అస్త్రకోశో యస్యా స్మా తథోక్తా తస్యా స్పంబుద్ధిః - కరిన హృదయే నిఘ్నా చిత్తే - ఇయం - పూర్వోక్తప్రతుద్గమవిధిః - సంకృతి రాతాగోపన - మితి సంబద్ధః. అహిన్తా నామ సంసారి భావః. నాయుకా స్వీయాగిరా ప్రసల్భాచ. నాయక శృతిః. అత్ర సోపాలమృతవచనం సర్వ స్ఫోటా(1)లంకారః. 101.

అస్తాం విశ్వసనం సభిషు, విదితాభిప్రాయసాక్షి జనే,
తత్రాప్యవసాయతుం దృశం సలలితాం శక్నోమి న వ్రీడయా,
లోకోఽపేక్ష్యమ పరోపసాసచతుర, మ్నాత్మేగ్గతజ్ఞోఽప్యలం,
మాతః కం శరణం ప్రజామి, హృదయే శీకోఽనురాగావళా.
తనయవర క్షిప్రి ప్రియని కలింగింప తరపు నాని నాయక దాదితో ములుపెట్టు

కొనుట. — సభిభు విశ్వసనమ్ అస్తామ్ = చెలలయందు నక్షత్రము అటుందుఁగాక (చెలలు వాకై పోయి యతనిం బొంది వచ్చినచంచకురాండ్రు అమరు), వివిధ అభిప్రాయ సారే తత్ర జనే సులితాం దృష్టిమ్ అన్వయితుమ్ అపి వ్రీడయా న కళ్యామి = ఎఱుక వడిన మృగాభావముయొక్క నిగ్గుకలిగి యాపురుషునివలంక చిత్రముయొక్కఁగూడిన చాపును విగుర్చుటకు నయితము సిగ్గుచేత సమర్థురాలను గాను, హి ఏమిః లోకః పర ఉపహాస చతురః అలం నూత్న ఇగ్గిరి బ్జః అపి = ఏలయనఁగా ఈ జనము ఇతరులను హేళనము చేయుటయందు నేర్పరి (య) మిక్కిలి అస్ఫుటమయిన భావవిహ్వలమును ఎఱింగినదియును, మారః కం శరణం వ్రజామి = అమ్మ! ఎవ్వనిని రక్షింపనిగా పొందుదును, అనురాగ అవలః హృదయే కీర్ణః = మరులను నెప్పుడు మనస్సులో (నే) జూఁగారివది.

తా. — చెలలు వందకురాం ప్రయిరి కావున వారిద్వారా చెలఁపలను లేదు, అతనికి వాయుందు ప్రీతి గలదని నా కెఱుక యయినను నాయునుగ క్షిని అతనికి తెలుప నీయ క లజ్జ యుష్టపడుచున్నది, నానిని జూఁటి తెలుపుదునా యనిన, ఈలోకులు కడు గడును వాండ్రు ఎంతఁగాత్తుచివ్వు ముచేత నయినను నాభావమును కనిపట్టుదురు, అమ్మ, యా కిష్టమునుండి నన్ను కడలేప్పునా దెవ్వరును లేదు. కాన నావలపు నాహృదయమును నిప్పువలె కాల్చికాల్చి అటనే అడఁగారు చున్నది. — నీ వయినను దూరితై రక్షింపు మని భా.

అవ || స్వాభిలాషం ప్రియాయ నివేదయితు మసమర్థౌ విభణ్ణా వాయుకా ధ్రాక్షి మాహ - అస్తా మితి || సభిభు వయస్యాసు - విశ్వసనం విశ్వాస - అస్తాం రిక్తు తు - విశ్వాసో నా స్త్రీ ర్త్యథః - విదితాభిప్రాయసారే - అభిప్రాయ అభియః - తస్య - సారః త త్త్వం - విదితో ఙ్ఘరిః - అభిప్రాయసారో యేన సః తథోక్తః తస్మిన్ పరణ్ణితజ్ఞ ఇ త్యర్థః - తత్ర తస్మిన్ జనే - స్వప్రేమాబిమృగ భూతపురుష ఇ త్యర్థః - సులితాం సులితాసాం - భావగళితా మి త్యర్థః - దృశం దృష్టి - మపక యితుం ప్రయోక్తు - మపి - వ్రీడయా లజ్జయా - న కళ్యామి న సమర్థాఽస్మి - హి యస్తా త్కారణా - దేవ - లోకో జనః - పరోపహాసచతురః - పరేషా ముపహాసః తస్మిన్ - చతురో నిత్రణా - ఽపి కించ - అల మర్త్యథాం - మాత్స్యేగ్గిరితథోఽపి - విమా ధాభిప్రాయతపీ చ - రస్తా ద్విదయా న క్షామి త్యనుసంధేయం - హే మా తః హే అమ్మ - కం జనం - శరణం రక్షకం - వ్రజామి గచ్ఛామి - శరణం వాస్త్రీ త్యర్థః - రస్తా దమరాగానలః ప్రయోగ్నిః - హృదయే మివసి - కీర్ణ క్వానః - ఇతి సంబంధః - అత్ర అనురాగ స్వాసలత్వనిరూపణం సంభావనార్థాత్. అత్ర త ర్కయా వాయుకా. తస్మి స్థపి జనే అనురాగం విధాయ తం సావరణసంధి దృష్టి సంధిభ్యా మావళయితు మక్షమా భూత్వా కం శరణం వ్రజా మ్యను రాగావలో

సాక్షాత్ ఇతి భావ్యాః తురః స్వావస్థాపకటనేన త్వ మేన కరణం వాన్య దితి
స్వాభిప్రాయం నిందితవతి త్యభిప్రాయః. మారకమథేన సావరణసంధిః, స్వయం మే
వ ద్భవ్యై సంధానం దృష్టి సంధిః. 'అస్తాం బోధనసం సభి ప్తి' త్యక్త ప్రియం ప్రతి
కృషితా సుఖ్యః స్వయం మేన రతిం కృతవత్వం, అనో విశ్వాసాభావాత్ సావ
రణసంధే త్యక్తతా దర్శితా; 'ప్రీడయా ప్రియ దర్శన ముపకయితుం న శక్నోమి'
త్యక్త దృష్టి సంధే ర ప్యసంధివో దర్శితః. అత్ర విషయో నాను సంహారే భావః.
యథోక్తం -

‘కార్యాది సరణాత్ కైవా కాగత్యా బ్రాహ్మోపకః
కార్యాగ్రహ ద్విషయ స్వాస్య స్వసం స్పృశ్యహీనతా
కైమనస్య మనుత్సాహః స్పృశ్యతోఽపరితేహనమ్
అపాయాన్యమణం మూఢానాం సంకరం ముఖ్యోపకమ్
కయనం ధ్యాన మిత్యాది గమభావో ఽపి న దియః’

సంబద్ధో నాను సతహి దతా - యథోక్తమ్ -

‘నత్యుప్రీతి మోహస్వభావః సంకల్పోఽపి ప్రలాపితా
జాగరః కాశక్య మగతిః లజ్జాత్యాగోఽపి సంబద్ధః
ఉన్నాదో మూఢానాం ప్రేత పరమం మణం విదుః’ - ఇతి.

అనాగది ప్రలమృత్యుభావః. అన్తోపక్షేపయాపం త్యక్తాః న త్. అచి కలంకారః. ౫౭.

శ్రుత్వా నామాఽపి యన్య స్ఫుటమవపులకం జాయతే య క్షమస్తా,
ద్విప్రేష్య య స్వావస్థేనం నైవతి వపు నిదం చప్యకాన్తానుసారి,
తస్మి న్నాగత్య క్షిప్తగ్రహనికటదస్థాయినీ ప్రాణనాథే
భగ్నా మానస్య చింతా భవతి నమ పున ర్వజమయాన్యః కథిశ్చైత్.

ఈమె వాల్మ మని బోధించిన చెలులలో అట్లు చేయలేనిదై వాయక చెప్పకొనుట -
యన్య నాను శ్రుత్వా అపి ఇదం వపుః యత్ సమత్వాత్ స్ఫుట మన పులకం జాయతే -
ఎవని పేరును విన్న మాత్రాననే ఈ మేను ఏకాగ్రణమువలన అంతటను స్పష్టమును వట్టి
మును (అయిన) పులకలుగలసి అగునో, యన్య అవన ఇష్టం ద్భవ్యై చప్య కాన్త అను
సారి భవతి - ఎవని ముఖ చంద్రుని కని (ఈ మేను) కల దాలిని బోయవని అగునో (చంద్రుని
యెదుట చంద్రకాంతము ప్రచించినట్లు అతని మోముం గన్నంత నాయుడలెల్ల చెమరునో
నింతు నని యర్థము), తస్మిన్ ప్రాణనాథే అగత్య క్షిప్త గ్రహ నికట పద స్థాయినీ
(కలి) - అప్రాణోక్తయః (ను ద్వి కలముం గల్గునిలించుటను (కలి) సమాప స్థానముందు

నిలిచినవాడు కాఁగా, కథాశ్చిత్ ప్రజమయ్యాః మను పునః మానస్య చిత్తా భగవత్
భవతి—మిట్టో కలివాక్యకాలయన నాకు మఱి ఈగు (చాల్చు) కలంపు చెడినది అగును
(అకలంపు పోవు ననుట.)

కా.—అతనిపేరు విన్నమాత్రాననే నాయుడలెల్ల స్మర్తముగాను దట్టియెగాని
పులికిరించును, అతనినెత్తాముం గన్నంత వాయుడె లెల్ల చెతురు చాల్చును. అట్టి మత్స్య
మాస్సుడుఁ దాఁచఁడు చెంతకు రాఁగానే నాకు అరింగబుద్ధియే గలుగును నాని మీద
బోధించునట్టి పాలయలుక కలంపునకే రాదు.

అవ || సభాభి ర్వాసకరణాయ బోధితా నాయకా స్వస్థా అసామర్థ్యం తాభ్య
వివేదయతి - శ్రు త్వేతి || యస్య ప్రియస్య - నాయ నాయధేయ - ముని - శ్రుత్యా
వివేద్య - వపు - క్య ద్యప్తా త్కారదా - త్సమస్తా త్సమస్తాః - శ్చుటగునపులకం
వ్యక్తసాష్ట్రోమాష్ట్రం-జాయతే భవతి - కిం చ య - స్వానివేష్టం ముఖవస్త్రం - దృ
ష్ట్యా అపలోక్య - ఇదం వపు కేత వృరీగం - చక్షుకావ్తానుసారి - చక్షుకావ్త మనుకర
తీతి చక్షుకావ్తానుసారి తద్య త్స్వీష్టం భవతి త్యథాః - తస్మి - వ్యాసావాగే ప్రా
గేత్యరే - ఆగత్య ఏత్య - కన్యగ్రహ నికటివనస్థాయినీ సతి - కన్యస్య గగన్య - గ్ర
హో గ్రహణం - ఆలింగన మి త్యథాః - తస్య-నికటివనం సమీపస్థానం - తతః - తస్య తీతి
స్థాయీ - తస్మి - శ్చ-భాష్మి శ్చే-వాఽసి ప్రకారేణ - వజ్రమయాః కురిక సద్వ
త్వాః - ఆరోపితకాశివ్యాయా ఇత్యథాః - మమ పున - వ్వాసప్య కోపస్య - చిత్తా
స్థుతిః - భగ్నా నివతా - భవతి - మానః కథం క్రియాతే - పునశ్చిద్దో వాక్యాల
క్యారే. అత్ర నాయకా ప్రగల్భా. అపరాధః ప్రియః తస్మి వ్వాసః కరణత్య ఇతి
సభాభి బోధితా ప్రాప్నోతి తా వతి అత్తనోఽసామర్థ్యం కథయతి త్యభిప్రాయః.
అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా న. నాయక క్షయః. అస్తోపక్షేపరూపం కృత్వారి సర్వ.
జాతి గలజ్జాగః.

సన్ద్యే వాత్ర గృహే గృహే యువనయః స్తాః పృచ్ఛ గ త్వాధుఃనా;
ప్రేయాంసః ప్రణమన్తి కిం తవ పున దానో యథా వర్తతే?
ఆత్మదోహితే, దుర్జనప్రలపితం కగే భృతం మాకృథా,
శ్చిన్న స్నేహరసా భవన్తి పురుషా దుఃఖానుపృత్యా యతః.

మఱి వసించిననాయకను నాయకపక్షమున పభి బోధించుట.—అత్ర గృహ
గృహ యువకతయః సన్ది ఏద-కానగరంబున ఇద టిడితు ఇవ్వనులు ఉండినె యువన్
య, బధువా గతాః తాః పున్య-ఇవ్వందు పోయి వారిని అడుగును, తద-దానః పునః

యథా వర్ణితే (తథా) ప్రేమాంసః ప్రామన్తి కిమపీయోక్తాః సామంతుః (దామంతుః బోలె నిన్ను కొలుచుచున్న యీ నీర్ధర్మ) ఎట్లు వడచుకొనుచున్నాడో (అట్లు) ప్రేమకరులు (ప్రియలను) నమస్కరింతు లేమి- (బోయి అనుగుణు అనుట), (హే) అత్త ద్రోహిణి (ఓసి) తన్నే (నిన్నే) చెలుచుకొనుదావా, దుర్జన ప్రలపితం కల్లే భృశం మా(అ)కృతాః=దుష్టులయొక్క ప్రబంధమును చెరిచి బొత్తిగా పెట్టివేయు, యతః=ఏల యనునగా, యథా అనువృత్త్యా పురుషాః భిన్న స్నేహ రసాః భగన్తి=యఃఖమునకు తెంపులేమిచేత మగవారు స్వప్రమయ్య యనురాగ గుణముగలవారు అగుదురు (చేదును వడలుదు రనుట.)

నీవల్లభుని! నీయందుఁ గలహరిమి ఏవల్లభునికిని ఎత్తరేయందను లేదు. నీవు దుష్టులకొండెములు విని మోడి వహించి చెడిపోవుచున్నావు. వారిమాటలు వినకు. ఇట్లే యథాపెట్టుచుందు వేని నీకాంతుని కూకిమి వాసిల్లును జామా—అనుట.

అతః ఆత్మనకపితాం నాయకాం ముహుర్ముహూ రనునీయ విఫలితేన నాయకేన భేదం ప్రాపితా సభి తా మసాలభతే - స నీతి || అత్ర సగత - గృహే గృహే ప్రతిగృహం- యవకయః తరుణ్య- స్తుప్తి విద్యుత్త ఏవ- అస.నా ఇతాని- గత్యా తాః పృష్ఠ ప్రయోగవారప్రకార మితి శేయః - ప్రేయోపసః ప్రయతమా - ప్రామన్తి కిం ప్రేయసి రితి శేయః - తన పునః - ప్రేమాకా ప్రయతమా - స్తు దాసో యథా ప్రేమ్య ఇవ-కరతలే చరతి - హే ఆన్ద్రోహిణి - అత్తదే స్వస్త్వై దుర్మ్యా త్యవరాభ్యుతీ త్యాత్త ద్రోహిణీ - తస్యాః సంబుద్ధిః - చరణన ప్రలపితం పశున జల్పితం - కరణ తనలే - భృశం దృశం - మా కృతాః న కరుష్య - యతః యస్తా త్కారణాత్ - పురుషాః - యథామవృత్త్యా భేదానుభవే - అనునయావైయథ్యాజనిత భేదానుభవే నే త్యర్థః - భిన్న స్నేహరసాః గతే ప్రేమగుణా - భగన్తి త్యర్థవప్రయస్య ప్రేమవిచ్ఛేదే సతి భగత్యాః ప్రాణవ్యర్జితనశోః నివివ్య తితి నూచితం. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక కృపః. ఈమధ్యమనకృతో విప్రలబ్ధి కృష్ణ రః. అత్ర సోపాలమృతచరణూపం వర్ణ. అక్షిపాల్లంకారః. గా.

స్వరసనదీపూరే ణోధాః పున గుణరుసేతుభి
ర్యదపి విధృతా స్తిష్ఠ న్నారా దపూణామనోరథాః,
త దపి లిఖితప్రత్యై రజన్తైః పరస్పర మున్ము
నయననగినివారాసితం పిబన్తి రసం ప్రియాః.

౬౦.

ప్రియాః=ప్రియలును ప్రియులును, స్వర రస నదీ పూరణ ణోధాః=ముక్తకృత్ పూయన యనురాగమునడి యటకాలుచేత వహించుబడినవారు, పునః గుణ రసేతుభిః

విద్యుత్ - అయినను పెద్దలెడలను అనకట్టలచేత అడుగుబడినవారై, తనతో అపూర్వ మనురథాః తిష్ఠన్తి = (పిండోరుల) చెంతను కొరకలు తీరినవారై ఉన్నారై, తనతో అది విభత ప్రత్యైః అశ్లేః పరస్పరమ్ ఉన్నభాః = అట్లయినను విత్తయవులతో సరియైన యరయములతో (బాడుకొన్నవారై), పిండోరులవైపు మోమెత్తినవారై, నయన నశిసి వాళ అవీరం రసం పిబన్తి = కన్నులనెడి తామర తూండ్లచేత తేబడిన అష్టాక్షజలమును త్రాగుచున్నారు.

తా. - నయనుదంపతులు ఒకరిచెంతనే ఒకరు ఉండియు ఆలింగవానిమనురథ భవరసరావశంబడు లయ్యును గురుపన్నిధిచేత అమనోరథములం దీర్చుకొనక అనయనచే మ్మలచేత నేని యొకరొకరికి అభిప్రాయములం దెలుపుకొనక ఒండోరులం జూచుచున్నా లచేతనే పరమానందంబుం బొందుదురు.

అన || కనో ర్వాక్యమ్ - స్మరతి | ప్రియాః - సూ || “పుమాన్ ప్రియా” ఇ త్యేకశేషః - ప్రియా కృ ప్రియమా శ్చ త్యధానః - స్మరరసనదీపూరణ - స్మరణ కామేన - కృతో - రసో రాగ - స్మ ఏన నదీపూరణః తేన - ఉధాః ఉద్భవతః - బలా స్తీతా ఇ త్యర్థః - పున భూతాః - గురుసేతుభిః - గురవో గురుజనా - ఏవ - నీ తవః ప్రవాహుబద్ధాః - తై - బృ ద్యస్తా త్కారణాత్ - విధృతా అపి నివారి తా కృ భవన్తః - ఆరా త్సమీపే - అపూర్వా మనురథాః అపూర్వ కామా - స్తిష్ఠన్తి ఆపతే - తదపి తథాపి - విభత ప్రత్యై కృ త్రిసద్భవతే - రశో నై కృ రీతై - యవలక్ష్మితా - పరస్పర మనురథస్య - మున్నభా అభిముఖా - స్మన్తః - నయన నశిసి వాళావీరం - నయనాని లోచనా - శ్లేప - నశిసివాళాని పద్మకాన్దాని - తై - రావీర మాయుతం - రస మాన్దందం - పిబన్తి ఆస్వాదయన్తితి సంబద్ధః. అత్ర ‘స్మరరసనదీపూరణ ఇతోధా’ ఇ త్యేకశేష అర్థ్యస్త మభిలాషపరతప్తా ఇతి గమ్యతే. ‘విభత ప్రత్యై రశో నై కృ’ త్యేకశేష స్తమ్భం నామ సాత్త్వికభావం గతా ఇ త్యేకం గమ్యతే. దౌర్భుక్యం నామ సంహారీ భావః. సంభోగకృద్ధారః - యథోక్తం దశరూపక -

‘అమరూదా నిషేతతే య త్రాన్యోన్యం విలాపితా

దర్శనస్పృహవాదీని స సంభోగ ఉచాహృతః.’ ఇతి.

అత్ర తేష్టాకృతం పక్షేచ్ఛాహృతం కృత్వోచి నన్త. బాలి రఠంకారః.

ఉం.

నిశ్చేషమ్యుతచన్దనం స్తనతటం, నిమ్మొడ్డరాగోఽధరో,
నేతే మూర మనజ్జాన, పులకితా రస్మిత వేము రెను.

మిథ్యావాదిని, దూత, బాధవజన స్వాభారపీడాగమే,

వాసీం స్నాతు మిలో గతాసి న పున స్త స్వాధమ స్వాస్తికమ.

నాయకచంద్రున నాయకునికడకుం బోయినదూత అతనితో సంగమించి రాగా చిహ్నములచే ఆవృత్తాంతముం గనిపట్టి నాయక దూతని చక్షోక్షిచే నిందించుట. — దూత (తన) ప్రసరణం నిశ్చయ చ్యుత చంద్రనమః=దూత నీయొక్క చంద్రుడు బొత్తిగా బాతిన గండముగలది (జ్వరము), అధః నిర్వృప్త రాగః = పెదవి కుడిచివైపుబడిన యొలుపుగలది, సేతే దూతను అనర్హుడే—కన్నులు బొత్తిగా కాటుకలేనివి, ఇయం తస్య తనుః పులకీతా=ఈ సన్నని మేను గగురుపాటుకలది, మిథ్యా వాదిని=(పిన్)కల్లులు పలుకువానా, బాధవ జనస్య అక్షాత పీడా ఆగమ=ఇష్టరాలియొక్క (నాయొక్క) ఎటుగలదని బాధయొక్క గాక గలవానా, ఇతః వాసీం స్నాతుం గతా ఆసి=ఇటునుండి బావికి స్నానమాడుటకై పోయినవానవు అయితివి, తస్య అధమస్య ఆస్తికభీతుః న (గతా ఆసి)=ఆ యధముని చెంతకు అయిననో పోయినవానవు కావు.

• ఓదూత, నీవు నాయకునికడకే పోయి వచ్చితి నని కల్లులు పలుకుచున్నావు, ఇది నీరసగుట్టులనిఁగిగండంపుఁగూత సర్వమును పోయినది, పెదకుయందలి యొలుపు(తంబూలముతో లక్ష్మకద్రవముతో) సర్వము కడిగివైచినట్లు పోయినది, కన్నులయందలికాటుక బొత్తిగా పోయినది, ఒడతెల్ల గగుర్కొనియున్నది. నీవు వాడై నాయాయకునికడకుం బోవునట్లు మన పెట్టి, నీయష్టంబలన్నియు నాకుం గలిగిన బాధ నెఱుంగక, జలకమాడ బావికి పోయితివి నాని ఆనీయనికడకు పోవైతివి. — అని యర్థము.

నీవు ఎంత పోయినట్లు పోయి వానితో సంగమించి వచ్చితివి; అందులకు ఈ చందనలాఙ్గంజనశాశము పులకలును నిద్రగృహము. ఏవమాదికము. ఛా. ఈ విపరీత భార మెల్ల 'అధమస్య' అను పదముచే వెలుగుచున్నది. నాయకను మాని దూతని స్వీకరించినందున అధమఁడు.

అన || నాయక మానేతుం గతాం లక్ష్మముఖసంభోగవిహ్వలం దూతం నాయకా ప్రానా - నిశ్చయేతి || ప్రసరణం మనరణం - నిశ్చయచ్యుత చంద్రం నిశ్చయం యథా ధరతి తథా - చ్యుతం గలితం - చందనం యస్తా త్తత్తథోక్తమ్ - అధో జగత చ్యుతః - నిమగ్నరాగః అపగతాలక్తః - అపగతామృతరాగో వా - సేతే దూత మిత్యర్థః - అనర్హా కజ్జలరహిత - తస్య తన ఇయం తనుః - పులకీతా సూమాన్యా - మిథ్యావాదిని అనర్హునిని - బాధవ జనస్య మన్యా జనస్య - అక్షాతపీడాగమే - అక్షాతః అనరగతః - పీడాగమే దుఃఖప్రాప్తి - ర్భయా పాత భోక్తా - తస్య స్థంబుః - అక్షాతబాధవజన పీడాగమే - ఇ తస్యతః - హే - దూత సంచేతవతి -

ఇతః అస్తా త్వచీకాత్ - వాసిం దీక్షితాం - స్నాతం జలాశానానం కరుణం -
 గ కాసి - అభయస్య వికృష్టస్య - కస్య నాయకస్య - అన్తికం పునః సమాపం తు -
 న గ కా సీతి సమృద్ధః. అత్ర వాసిస్తానకభనత్యాతేన సంభోగవిహితకథనా త్వ
 నాయకస్య అభయత్వకథనా చ్చ 'తదన్తిక మేవ గన్తం గ కా సీ' త్యయ మథోక్త
 కగమ్యతే. అత్ర నాయకా స్వీయా, ప్రగల్భాః చ. నాయక శృంగి. ఈషాన్తిక్రొ
 భప్రాయం నమః. సమాభి రలక్ష్మీరః - యథోక్తం కావ్యాదతే - 'యగపన్న
 కథమాణా మభ్యాస శ్చ యథామతః.' ఇతి. ౬౦

మూనం పాణ్డు కృశం విలాసవిధురం లమ్బులకం చాలనం
 భూయ స్తత్త్వజాతకాన్తి మధురం ప్రాప్తే మయి ప్రోషితే
 సాహిత్యం రతికేళిదత్తరభనం రమ్యం కి మ ప్యాదరా
 త్పీతం య త్సతనో మయా ముఖ మిదం త త్కేన విస్తార్యతే.

మూనం పాణ్డు కృశం విలాస విధురం లమ్బు అలకమ్ అలసం చ=వాదినదీ(యం)
 సాలినదీ(యం) చిక్కినదీ(యం) మలుగులు లేనిదీ(యం) జాతిన ముంగులుగలదీ(యం)
 బడమును, ప్రోషితే మయి ప్రాప్తే (సతి)=దేశాంతరమేగిన నేను రాగా, భూయః
 తత్ ముగ జాత కాన్తి మధురమ్=వెండియు అక్షిగుమందే(అనగా నేను వచ్చినచోగుమందే)
 తీదయించిన శోభచేత మనోహరమును, స(హ)అటోపం గతి కేలి దత్త రభసం కిమ్
 అని రమ్యం మతమే. ముఖమ్=గర్వమునో హిదంకొన్నది(యం) సంభోగ లీలచే ఈయః
 బడిన వేగముకలది(యం) మీయొ(అనిర్వచనీయముగా) రమణీయమును (అయిన)(యా)
 శోభనాంగియొక్క ముగము, మయా అదరాత్ సీతమ్ (ఇతి) యత్=నాచేత తమక
 మునో ముద్దుపెట్టుకొనబడినను (నమట) యేనో, తత్ కేన విస్తార్యతే=అది కేనచేత
 ముంపింపబడును.

నేను తన్నుఁ బాసి దేశాంతరమునోయి యున్న పృథు విగహముఖార్త యై నేను
 రాగానే హర్ష పరవశ యై నన్ను గతవినప్రేయసినదనమును నేను మంబించినయోగంద
 మను ఎవ్విధమునను ముతనఁజాల నమట.

నాయకాక్షి - మూన మితి । పూర్వం - మూనం తాన్తం - పాణ్డు భూవరం -
 కృశం క్షేమం - విలాసవిధురం విద్రమకాన్యం లమ్బులకం స్రుష్టత్వలం - అలసం
 బడం - చ రకః - ప్రోషితే దేశాన్తరం గతి - మయి - ప్రాప్తే సమాగతే - సతి
 భూయ స్తత్త్వజాత కాన్తి మధురం (చతురం వా) తత్కాం సంభూత శోభా మధ
 నం - తత్-స్సాటోపం సగర్వం - రతికేళిదత్తరభనం మురక్రీడావిశేషవిధము - క

మన రమ్యమ అనిభావ్య స్వాస్థ్యం - మనము స్వాస్థ్య - ముఖం మయా - అదరా
 కాశ్చాతీయా - త్వరం ఆస్వాదిత - మితి యత్ త దిదం - కేన కర్తవ్య - నిస్తార్థతే
 తిరోధీయత - ఇతి సంభవః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయకోఽమకూలః
 సంభోగకృద్ధాః. తాలి కలంకాః. ౬౨.

ఆయస్తా కలహం పు లేవ కురు లే న స్రంసనే వాససా,
 భుగ్నుభూ రతిఖడ్జ్యమాసమధరా ధత్తే న కేకగ్రహే,
 అక్లా స్వర్పయతి స్వయా భవతి నో వామా హతాలిజ్జనే,
 తన్వ్యా శిశీత ఏష సర్పశ్చి పునః కోపప్రకారోఽపరః. ౬౩.

నాయకా కోపప్రకారమశేషము. - ఆయస్తా (సతీ) = (ఈనుచే) నొగిలిస్తా, పు
 రా ఇన పాససః స్రంసనే కలహం న మరుతే - మునుపటి వలె కలంకము వీడరాగొనియందు
 (లాగునందులకు) జగడము చేయవచ్చుది (ఇంతకు ముందు వాడై కోపము వచ్చినప్పుడు లేన
 కలువము నేను విప్పుకొచ్చినచో విప్పునీయక కలిపించుచుండినది, ఇప్పుడు వచ్చిన
 కోపములో అట్లు చేయవచ్చుది అనుట; ఇట్లే అనంతరవాక్యములందును గ్రహించవల
 యును), కేక గ్రహే భుగ్నుభూ అతి ఖడ్జ్యమాసమ అధగం న ధత్తే = (నేను తన)
 కొప్పును పట్టుకొన్నప్పుడు చూడినదిన బొమలుకలడై మిక్కిలి కొలుకబడుచున్న పెద
 విని ధరింపవచ్చుది (కనుబొమలు మునుపక పెదవిని కొలుకుకొనక యున్నది), హత అలి
 జ్జనే వామా నో భవతి అక్లాని స్వయం అగ్నియతి = బలాత్కారమున (పేకు) కాగిలింది
 నంటిపి వస్త్రరాలు కా కున్నది అవయములను (నాకు) లాన అప్పుగించుచున్నది, సంప్రతి
 పునః తన్వ్యా ఏష అపరః కోప ప్రకారః శిశీతః = ఇప్పుడు మఱి ప్రీతిచేత ఇది(ఏదో)
 నేలు అలంకారం నేర్పబడినది.

ప్రేయానీ ఇప్పుడు ఈయలుకలో మునుపటివలె గాక వేరువిధముగా కృతమా
 రించుచున్నది, అలంకను దాచుచున్నది, అని భా.

ఆయస్తా ఆయాసం ప్రాప్తా - ఈన్యాలిశయే నేతి శేషః - పు లేన పూర్వ
 మిక - వాససః వస్త్రస్య - స్రంసనే మోచనే - కలహం - న మరుతే న విధత్తే - ౬౦
 చ - కేకగ్రహే కేకాకషణే - పులేన - భుగ్నుభూ, భూభిజ్జనో సతీ - అతిఖడ్జ్య
 మాసం అత్యంత దక్షిణమాసం - అధగం దక్షిణ్యం - న ధత్తే న కనతి - ౬౦ చ -
 హతాలిజ్జనే - పు లేన - వామా వక్త్రా - నా భవతి న భవతి - ౬౧ - అక్లాని
 గాత్రాని - స్వయా మత్తనా - అమాయతి ప్రయచ్చతి - సంప్రతి పునః ఇదానం -
 తన్వ్యా కాక్షయా - ఏషోఽయ మపరోఽన్యః - కోపప్రకారో కోపభక్తి - శిశీతో

ఓభ్యస్త - ఇతి సంభవః. అపహిష్టం నామ సంహారీ భావః. నాయకా స్వీయా
ధీరా ప్రగల్భా చ. వాయుక కృతః. ఈమ్యామానకృతో నిలలమ్ముః కృష్ణారః.
అత్ర నమోగర్భః. యుక్తి కలంకారః. ౬౩.

చింతామోహనిబధ్యమానమనసా మానేన పాదానతః

ప్రత్యాఖ్యాతః రాష్ట్రాఖ్యాః ప్రియతమో గన్తుం ప్రవృత్త శృతః

సప్రీతై రల్పై సైర్ నైరల్పై తద్బాహ్మిన్మలై గీర్తితైః

స్తవ్యశ్శ్చ స పున స్తయా తరళయా తత్రాన్తరే వాచితః. ౬౪.

శబ్దః ప్రియతమః = భూర్ముదఃగు ర్ముఖః, పాద అనతః (సకా) అడుగు
లకు మొక్కినవాడయ్యెను, చింతా మోహ నిబధ్యమాన మనసా తయా తవ్యశ్శ్చా =
విచారముచేతనయిన పరామనేత అరికట్టుబడిన మనస్సుగలదైన యా గుండరిచేతను, మా
నేన ప్రత్యాఖ్యాత పరాష్ట్రాఖ్యా (సకా) = నూటలాడమిచేత నిరాకరింపబడి వెనుకకు ముం
దివవాడై, గన్తుం ప్రవృత్తః = పోవుటకు కడం నెను; పునః తత్ర అన్తరే = కాని అంత లో
పల, తరళయా తయా = చలలురాలైన యా నాయకచేత, స(హ) ప్రీతైః అల్పైః నిర
న్తర లుతత్ బాహ్మి ఆహ్మైః. ఈశుతైః = సిగ్గుతో కూడుకొన్నవియు మెల్లమెల్లనివియు
విడలెంపులేక తోగలుచున్న కన్నీళ్లప కలగినవియు (వైన) చూపులచే, సః వారిః =
అతఃకు (పోకుండ) ఆపబడిన.

నాయకుడు పాదములతో మొక్కినసమయమందు నాయక చింతనలనిబకాతు
చేత అతనితో పలుకకయుండగా అతఃకు తన్ను తిరస్కరించిన దని తలంచి లేచి
పోగడంగను; అప్పుడు ఆమె తనపాదబాలునకై సిగ్గుపడి యాతనిం బాహ్మపూర్ణలో
వనయై చూడగా అతఃకు పోక నిలిచెను. — అనట.

శబ్దే గావ్యకృత్ - చిత్తేతి ॥ శబ్దః ప్రియతమః - పాదానత స్థితో - చింతా మో
హనిబధ్యమానమనసా - చిత్తయా విచారేః కృతో - మోహో నాద్యం - లేన నిబధ్య
మానం నిగ్రహామాణం - మమోయాస్యా ప్నా - తతోక్తా తయా తవ్యశ్శ్చా - మానేన
అపాననేన - హేతునా ప్రత్యాఖ్యాతః నిరన్తః - ప్రత్యాఖ్యాతోనిరాకృతో ఇత్య
మరః - స చాసా - పరాష్ట్రాఖ్యా విముఖశ్చ - భూత్యా - గన్తుం నిగ్రాస్తుం - ప్రవృ
త్త ఉద్యత్తః - తత్రాన్తరే తన్నీర్నవసరే - తరళయా అధిరయా - తయా చ - సప్రీతైః
సలత్తైః - రల్పై మద్యసంచారైః - నిరన్తరలుతబాహ్మిన్మలై స్పృశత పరివరకమానా
శ్రుకలుస్తైః - ఈశుతై ర్విలాకతైః - హేతుభిః స పునః సన్నివారిత ఇతి సంభవః.
అత్ర వైస్యం నామ సంహారీభావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక కృతః.
నిలలంభకృష్ణారః. నమోగర్భః. ౬౪. పాదానతః.

కవచ త్రామ్బూలాక్షః, కవచ దగరుపక్వాచ్ఛమలినః,
కవచ చూర్ణోద్ధారీ, కవచ దపి చ సాలక్తకపదః,
పరీభక్తాభోగై రలకపతితై శ్శీఘ్రాకుసుమైః

శ్రీయో నానావర్ణం ప్రథయతి రతం ప్రచ్ఛదపటః. ౬౫.

కవచిత్ తామ్బూల అక్షః=ఒక్కడ తమ్మలం(పురస)ముచే దాగుచేయఁబడినదియఁ,
కవచిత్ అగరు పక్వ అద్భు మలినః=ఒక్కడ అగరుగంధముయొక్క ద్రవముయొక్క
గుర్తుచే దాగుయినదియఁ, కవచిత్ చూర్ణ ఉద్ధారీ=ఒక్కడ (కప్పరములోనగు నాని)
పాడుముయొక్క రాలుటకబదియఁ, అపి చ కవచిత్ స(హ) అలక్తక పదః=మలీయు
శాకనోట లక్తుకతోఁ గూడేన యాదుగు(గుర్తు)లుకబదియఁ, పరీ భక్త ఆభోగైః=
మూడురలగిడి యలలయొక్క విరువులతోను, అలక పతితై శిర్ష కుసుమైః=ముంగురల
మండి రాలిన చెదరిన పువ్వులతోను, (పాడుకొన్నదియ)(నయన), ప్రచ్ఛద పటః=ప
రువును గవ్య దుప్పటి, శ్రీయః నానా అవర్ణం రతం ప్రథయతి=శ్రీయొక్క పెక్కు
బంధముల సంభోగమును తెల్లడిసేయుచున్నది.

పదకయందు నానాబంధములయొక్క గుర్తులు అగపడుచున్న చుట.

కవే ర్వాక్యకమ - కవచి దితి॥ కవచి దేకత్ర - తామ్బూలాక్షః తామ్బూలరసగల్గి
తః - కవచి దేకత్ర - అగరుపక్వాచ్ఛమలినః - అగరోపక్వః తప్య - అతో లక్ష్మీ-
తేన - మలిగూ మలీమనః - కవచి దేకత్ర - చూర్ణోద్ధారీ - చూర్ణాన్య కర్పూరాది
క్షోదస్య - ఉద్ధారణ నిగణం - సోఽస్మిన్న నీతి చూర్ణోద్ధారీ - ‘అత ఇని తనా’ ఇతి
మత్వర్థే ఇన్ ప్రత్యయః - కవచిత్ పృతాపి - చ - సాలక్తకపదః - అలక్తకేన లాక్ష-
యా సహితం సాలక్తకం - పదం పాదముద్రా - యన్విత్ ప తతోక్షః - పరీభక్తాభోగైః -
గవ్యే వేద - భక్తా స్తరక్తాః - తేన - మాభానా విస్తారః - తై శ్చ - అలకపతి-
తైః - అలకభక్తః పతితాని - తై శ్శీఘ్రాకుసుమైః - శీఘ్రాని విశీఘ్రాని - చ తాని
కుసుమాని చ తై శ్శీఘ్రపటీకః - ప్రచ్ఛదపటః ఆప్రణవస్త్రం - శ్రీయః కాన్త-
యః - నానావర్ణం బహుప్రకారావర్ణం - రతం కురతం - ప్రథయతి ప్రఖ్యాపయ-
తితి సంబంధః. అత్ర - ‘కవచిత్రామ్బూలాక్షః’ ఇ త్యనేన మార్జాలకగణం నూచితం
భవతి యతోక్షం రచితమాస్మి—

‘ప్రసారితే పాదపాదే కయ్యాన్యైః ముఖోరని

ఉన్న తాయాం శ్రీయః కట్యాం మార్జాలకగణం విదుః’ ఇతి.

‘కవచి దగరుపక్వాచ్ఛమలినః’ ఇ త్యత్ర విభో నాను బద్ధవిశేష మ్నాన్యైః - యతో-
క్షం రచితమాస్మి

‘భూగత సనభూగ్యుకు సకా మన్న తస్మిన్ మధోమఖం ప్రీయమ్
 గ్రామతి స్వకరగృహ్యమేహ నే వల్లభే కంఠ దైర్ఘ ముద్యతే.’ ఇతి;
 ‘క్వచి వ్యాపారోద్ధారో త్యజేన దైమకం నామ కరణ ముద్యతే - యథోక్తం రతిరహావ్యే-
 ‘స్యస్తమా స్తయగళా నితే పతే యోషి తేరి కటిహాఫవల్లభా
 అగ్రతో యది శనై రథోముఖే దైమకం వృషత దున్నతే ప్రియమ్.’ ఇతి;
 ‘క్వచి దపి చ పాటక్తకపద’ ఇ త్యజేన పురుషాయితం సూచితం - తత్ స్మయే కేవల;
 ‘సోధక్ష్ణాభోగై రలకపతిరై ర’ త్యజేన చ కర్మ్యప్రమదాఽతిశయ మ్నాద్యతే. చారి
 రలంకారః.

అహం నే నాహూతా కి మపి కథయా మీతి విజనే,
 సమీపే చూసీనా సరళహృదయత్వా దవహితా
 తతః కర్ణోపానై కి మపి వద తామ్రూయ వదనం
 గృహీత్వా ధమ్మిల్లం మమ సఖ నివీతోఽధరరసః.

నాయక తన్ను నాయకుడు టక్కుడేసి ముద్దుగొన్నవిధమును చెలితోచెప్పి
 కొనుట. — (‘హ’ సఖి = (‘ఓ’ చెలి, అహం లేన విజనే కిమ్ అపి కథయామి ఇతి ఆ
 హూతా = నేను వానిచే ఏకాంతమందు ఒకవిశేషము చెప్పెదను అని పిలువబడితిని,
 సమీపే అసీనా సరళ హృదయత్వాత్ అవహితా న (అస్మి) = చెంతను కూర్చున్న
 దానను తీస్తూని మనస్సుగలదాన నగుటవలన ఏకాగ్రచిత్తురాలను సయితము (అయితిని);
 (ప్రయోగవ్యత్యయము. —) తతః కర్ణ ఉపానై కిమ్ అపి వదతా = అనంతరము (అతఁడు)
 చెలి చెంత ఏ హా చెప్పుచున్నవాడై, మమ వదనమ్ అమ్రూయ ధమ్మిల్లం గృహీత్వా
 అధర రసః నివీతః = నా ముఖమును మోహించి కొప్పును పట్టుకొని మోచి మాధుర్యమును
 అనినవాడాయెను.

రహస్యము చెప్పిన పని ఏకాంతమునకు పీరిచి చెలితో ఏమో పలుకుచు ముగియు
 నామ్రూసింది తటాటున కొప్పుపట్టుకొని అధరరసము నాకె నని సంశేపము. కొప్పు
 పట్టుకొనుట రత్నించుకో నీయకుండుటను అధరమును సరిగా తనమోటికడకు తెచ్చు
 కొనుటయు.

నాయకేన ప్రహేళికా నాయకా సఖి మాహ - అహా మీతిః అహం లేన భూ
 లేన - విజనే రహసి - కి మపి కథయా మీతి కించి ద్యదా మీతి - అహూతా
 అహూతా - సమీపే - అసీనా ఉపనిష్ట - చ - సరళహృదయత్వా వదతితి క్తత్వా
 వదనోకా ఏకాగ్రచిత్త - అస్మి - తత్ ప్రజన ప్రకం కర్ణోపానై ప్రమాదమీతి -

ము యత్కించ - కృతకా కథయతా - తేన - కదనం మఖమ్ - ఆహూయ -
భర్తృబలం కేభిః - గృహీత్వా సో సఖి మహ అభగరహ - నివీరః ఆస్మాదిత - ఇతి
సంబంధః నాయకా స్వీయా ముగ్ధా ర. నాయకోఽనుకూలః. నర్తకగృహ.
యత్కి రలంకారః. ౬౬.

పుష్పద్భేద మవాప్య కేళికయనా ద్దూరస్థయా చుమ్మనే
కాస్తేన స్ఫులితాధరేణ నిభృతం భూసంజ్ఞయా యాచితే
అచ్ఛాద్య స్థిత పూణాగర్జ్జాఫలకం చేలాశ్చురే నానసం
మన్దాఽన్త్యోలితకుండల స్తబకయా తన్వ్యా విధూతం శిరః. ౬౭.

(ప్రసాగవ్యక్తయము) - పుష్ప ఉద్భేదమ్ అవాప్య కేళికయనాత్ దూర స్థయా =
తన్వ్యా = రజస్సుయొక్క ప్రాదుర్భావమును పొంది (బహిష్కృత్య) సంభోగంపుఁ జూచు
పునుండి దూరమున నున్నదైన నాయిక, స్ఫులిత ఆధరేణ కాస్తేన నిభృతం భూ సంజ్ఞ
యా చుమ్మనే యాచితే (సతి) = కదలుచున్న మెలికలవాడైన కాంతుఁడు రహస్య
ముగా కనుబొమల సంజ్ఞచేత ముద్దగొనుటను ప్రార్థించినవాఁడు కాఁగా, స్థిత పూర్ణ
గర్జ్జా ఫలకమ్ ఆనసం చేల అచ్ఛాదన అచ్ఛాద్య = చిఱునపువ్వుతో నిండిన ఫలకములవంటి
(నిశాలములయిన) చెక్కిల్లగోడి మొమును కలువకొనతో కప్పి, మద్ద అన్త్యోలిత కుండల
స్తబకయా (సత్యా) కొఁ విధూతమ్ = మెల్లగా ఊపబడిన నుండలములవలెను పూగుర్తు
లుగలదై శిశువును అడ్డముగా కదలించినది.

కయనమునుండి బహిష్కృత్య లేచిపోయిన నాయికను ఆకారణ మెఱుంగక నాయ
కుఁడు సోమసంజ్ఞ చేతను అధః స్ఫుగ్ధ సంజ్ఞ చేతను చుంబనమున యాచింపఁగా నాయిక
కుండల స్తబకమునకు చేయిగా చేలచెఱంగును పట్టుటచే పుష్పవతి నై యున్నా
ననియు శిరమును అడ్డముగా అడించుటచేతను నీవు కోరినది యిప్పుడు కూడ దనియు
నూదించినది.

కనే ర్వాక్యమ్ - పుష్పద్భేద మితి॥ పుష్పద్భేదం రజః ప్రాదుర్భావమ్ -
అవాప్య - కేళికయనా ద్దూరస్థయా క్రిడాకల్పం విహాయ విప్రకృప్తయా - ల్యుట్తోపే
పచ్ఛమీ - స్ఫులితాధరేణ స్ఫులితాధరేణ - కాస్తేన త్రియోగ - భూసంజ్ఞయా సాధ
తేన - నిభృతం గూఢం - చుమ్మనే యాచితే ప్రాశ్నితే - సతి - స్థిత పూర్ణ గర్జ్జాఫలకం మద్ద
హాఫరిత కపాలకలమ్ - అనసం - చేలాశ్చురేన. అంతుకపజ్జ తనః - అచ్ఛాద్య విధూయ -
మన్దాఽన్త్యోలిత కుండల స్తబకయా - మద్దం కన్త - రాన్త్యోలిత - అన్త్యోలిత - కుండల కర్ణవేద్యతే
మేన - స్తబకా గుచ్ఛా - యస్యా స్థా రయా - తన్వ్యా కాన్తయా - శిరః - నిధూ

తం తిర్యక్పులిత - మితి సంబంధః. 'తిరో' విధూత మి' త్యనేన ప్రతిషేధః స్ఫూర్తిః. 'తా' త్పుకర్తం నామ సంఘాతీ భావః. నాయుకా స్వీయా, మధ్యాప్రగల్భయో రస్యతవా, స్వాధీనపతికా చ. నాయకోఽనుకూలః. సంభాగశ్చుక్తాః. అత్ర చేష్టాకృతం పక్షేచ్ఛానూతనం వ్యక్తం. నూత్నైలంకాః. - యథోక్తం కావ్యాదశ్చ -

'ఇతితాకార లక్ష్యార్థ సాక్ష్య త్సూక్తి ఇతి స్పృశః.' ఇతి. ౬౨.

కృష్ణ ప్రస్థితాసి కరభోరు, ఘన నీశీధే?
ప్రాణేశ్వరో నసతి యత్ర మన్మథవియో మే.
ఏకాకినీ నద కథం న విధేసి నాతే?

న స్వస్తి పుష్కతేశరో మదన స్సహాయః. ౬౩.

౧౬. సఖీనాయకల ప్రశ్నోత్తరములు. - సఖి. - (హే) కరభ యీరు ఘన నీశీధే కృష్ణ ప్రస్థితా అసి = (కరభ మనఃగా మనికట్టుమండి కనిష్ఠికకఠన చేతిలం పరి తైపు) కరభమునంటి తొడలుగలదావా చట్టమైన (యీ) నదీరేయచీకటియందు ఎటువ తరలినదాన నయితిని? నాయక. - మే మనః ప్రయః ప్రాణేశ్వరః యత్ర నసతి = నామ మనస్సునకు ఇష్టమైన జీవితవాధుండు ఎట్లు మన్నాడో (అటువ తరలించి అనిశేషము). సఖి. - (హే) నాతే ఏకాకినీ కథం న విధేసి నద = (ఓసి) చిన్నదావా ఒంటరిని ఎట్లు భయపడకున్నావు చెప్పుము? నాయక. - పుష్కర కరః మదనః సహాయః అస్తి నమ = సంధింపఁబడిన బాణముగలవాఁడు మన్మథుండు తోడు కలఁడుగదా.

సఖి. - నదీరేయ కటిః చీకటిలో ఎక్కడికి పోవుచున్నావే? నాయక. - నా ప్రాణవాసునికడను. సఖి. - ఒంటరిగా పోవుచున్నావే భయము లేదా? నాయక. - భయ మెక్కడిది? విదైక్కుచెట్టి బాణము తొడిగి మదనఁడు నోడు కచ్చుచున్నాఁడు గదా. - అనుట. మదనుని బాణి తాళఁబాలక ఈయర్థచాత్రంపుఁ గటిః చీకటిలో సాహసించి ప్రాణేశ్వరునికడకు పోవుచున్నా వని వాయుకభావము.

పుంభరకనుండు మదనుండు తోడు అనుటలో నామ చాత్రలో ఎడ దేమి యతా యము చేయ కచ్చివను వాఁడు మదనబాణహతుడై నామ చాతుఁడనును, కాన నా శేషియు చాతుఁడనును కలఁడు, అని స్ఫూర్తద్యము.

సఖి. - నాయకా మహా కృష్ణి. - హే - కరభోరు కరభా నిగదాయా యి సాక్ష్య త్సూక్తి కరభోరు - ప్రసక్త స్మయంతిః కథాః. 'దీనా-తరపదా దోపక్ష్యే' ఇ త్యుక్తా పుష్కతేశ్వరః ౬౩. 'మణిబిక్షా చాకనిక్షం కరస్య కరభో' బసోలో త్కమరః.

కునే నిలిచి - తమ నీలి కేసు - నిశ్చే అధికారే - కృత కృత - ప్రస్థితానీ ప్రయా
తానీ - ఏను సభ్యా పృష్టా నాయకా ప్రత్యానా - మే మనవియః మనసః హృద
యస్య - ప్రియః అభీష్టః - ప్రాగ్భవ్యః ప్రాణసాధః - యత్ర యస్మిన్ ప్రదేశే - కవతి
త్పితి - పానయ క్ష్య మాస్థాతికయేన - తత్సభ తా మాహ - హే - బాలే వల్సే -
ఏకాగ్రీ అపహాయ - త్వం - కథం కేన ప్రకారేణ - న లిఖేషి న త్రససి - కవ బ్రూహి -
తత స్సా సభ మాహ - పృథ్వికతర స్సంహితబాణః - మవసః కామః - సహాయ స్సహ
చరః - అస్మి కమ విద్యతే ఖ - ల్పిత సంబద్ధః - క్ష్యక్త వ పాశ్చిసాయః - నాయకా పగ
తీమా, కిష్కా అభిసారికా, యథోక్తం భారతిగమ-

‘హిత్యా లక్షణం సమాకృష్ట మదనేన మదేన చ

యాఽభిసారయతే కా నం సా భవే దభిసారికా’ ఇతి.

అత్ర సహస్యం కృష్ణారి నమః. హేతు గలంకారః.

ఓం.

లోలభ్రూలతయా విపత్తుదిగుపన్యాసే విధూతం శిర,

స్థద్వృత్తా న్నవిదీయతే కృతమనస్కారో విలక్ష స్థితః,

ఈషత్కామకపోలకాన్ని ముఖే దృష్ట్యా సతత పాదయో,

గుత్సప్త్యో గురునన్నిధా వవి విధి ద్వాభ్యాం న కాలోచితః.

లోల భూ లతయా విపత్తు నిక ఉపన్యాసే (కృతే) = (నాయకచే) కంచల
మయిన బొమ తీగలో వైరి దెసను తెలుపుట (చేయబడినప్పుడు), కరః వి భూతమ్ =
(నాయకునిచేత) తల అడ్డముగా ఆడింపబడినది, తత్ స్వస్త్వానై విత్ ఈక్షతే (కృతే) =
(నాయకచే) ఆ కమాచారము నెఱిగినదానిని చూచుట (చేయబడేగా), కృత నమ
స్కారః విలక్షః స్థితః = (నాయకుడు) చేయబడిన నమస్కృతి గలవాడై ఏమియు
తోచనివాడై యుండెను, ముఖే ఈషత్ కామ్ర కపోల కాన్ని (సలి) = (నాయక
యొక్క) మొగము ఇందుక ఎఱ్ఱని చెక్కిళ్ళ కోధికలికాగా, దృష్ట్యా పాదయోః
సతః = (నాయకుడు) చూపుచేత అడుగులయందు వ్రాలిన వాడాయెను; ద్వాభ్యాం
గురు సన్నిధా అసి కాల ఉచితః విధిః ని ఉత్సప్తః = ఇద్దలచేతను పెద్దల సమీప
మందు సయితము సమయమునకు తగిన వ్యాపారము కడలబడిలేదు.

తా.-నాయకా నాయకులకు పెద్దలసన్నిధానముచేత సంభాషణకు వలనజేమిం
తేని పండ్లలచేతనే తర్జనానుసయములు జరిగినవి.-అది యెట్లనె-నాయక ‘అలదాని
కడికు నీవు పోలేదా’ అనుసర్థముగా నానితాత్రను బొమసంజ్ఞ చేతనూచింపగా, నా
యకుడు ‘పోలేద’ నున్నట్లుగా రలను అడ్డముగా ఆడించివాడు. నాయక ‘నీవు పో

గా యాచిత్యేతి ఇదిగో వా సఖ, సాక్షిణి యున్నది అమర్థముగా అవృత్తాంతముతో నివర్తనచెల్పిత్ర చూడంగా, నాయకుడు తనగుట్టుబయటబడియెనుగా అని భయపడి నాయకకు ముగిక్కి ఏమియుం దోచునివాడై యుండెను. ■ బ్రతుకు తనదోషమును ఒప్పుకొన్నందున సందేహము లేనాడు, నాయకముఖము కోపముచేసెను పెక్కంగా నాయకుడు 'అపరాధిని నీకు పాదానకుడను ఈ సేరమును మన్నింపుము' అను వర్ణముగా తనచావులను ఆమెపాదములందు వాల్చిల్చెను.

లో లేతి॥ నాయకాయాః - లోలభ్రూలతీర్థా కమ్యమాన భూవల్లభా - సాధనేన - వివక్షిదిగుపన్యాసే ప్రతికూలగుణిస్థానవిధేశే - సతి నాయకేన శో - విధూతం కమ్మితం - తత - స్తయా నాయకయా - తదవృత్తాంత విదీక్షిత - స చాసా - వృత్తాంతో వ్యాపారః - తం తే త్రితి తదవృత్తాంతవిత్ - సఖ్యాదిః - త - స్త్యక్షుణమే ఆవలొకనం - తస్మిన్ కృతే సతి - తతో నాయకః - కృతమనస్కృతి గూఢత్వా - విలయః కింకరవృత్తా మూఢ - స్మృత-క్షితః తథా-తస్యా నాయకాయాః - ముఖే ఈవత్ప్రమోద పోలకాన్ని అయణగర్హియ్యతే సతి - తనో నాయకో - దృష్ట్య దృశా - సాదయా - స్మృతః సమః ఏవం - ద్వాభ్యాం శ్రీ-పుంసాభ్యాం - గురుసన్నిధౌ గురువనమమైఽపి కాలాచితః అవసరోచితః - విధిః కృత్యం - నోత్పత్తిః క త్యక్తః - న నివర్తిత - ఇ త్యర్థ ఇతి సంబంధః. ఆత్ర 'దిగుపన్యాస' ఇ త్యనేన క్షయం తస్యా గృహం గత ఇ త్యయ మథా న్నాచితః. 'శోః కథార' మి త్యనేన తస్య హాగమనం నాస్తీతి వ్యాపరీతమ్. 'తదవృత్తాంతో విదీక్షిత' ఇ త్యనేన అనయా సఖ్యా సేవ అపరాధో దృష్ట ఇతి సూచితః. 'కృతనమ స్కా'లో విలయ స్థితి ఇత్యనేన స్మృత్వా పరాధోఽగ్రీకృత ఇతి సూచితమ్. 'ఈవత్ప్రమోద కపోలకా'న్తి నీ త్యనేన కోప స్సూచితః. 'దృష్ట్యా సతః పాదా'నాం త త్యనేన అసా మప రాధీ యమ స్వేతి శాస్త్రసం సూచితమ్. 'గురుసన్నిధౌ కపికా'లొచినో విధిగోచరస్యైవ ఇ త్యనేన తదాసీ మనుచినోఽపి ఈమర్థమనన్త తత్ప్రేమసప్రకార త్వ స్వతైర్ధర్మ్యం నిగూఢం నివర్తయ తి త్యభిప్రాయః. నాయకా స్తీయా, మధ్యా ప్రగల్భా కా. నాయక త్యక్తః. విప్రమృత్యుగారః. చేష్టాకృతి పామర్థ్యోధప్రాయం సమక. నాతి కలంకారః.

౬౩.

దృష్టః కాతరసేత్రయా చితరం, బద్ధ్వాఽజ్జలిం యాచితః,
పశ్యా దంతుకపల్లవేచ విభృతో, నిర్వ్యాజ మాలిశ్ఠతః,
ఇ త్యాక్షిప్త సమస్త మేవ ముఖ్యుణో గన్తుం ప్రవృత్త శ్శరః,
పూర్వం ప్రాణునిగ్రహా దయితయా ము క్త. ప్లవో వల్లభః.

నాయక ఏయపాయము చేసినను అంగక శోపవ్యాజమున శమించు ఏగుట.—
(ప్రయోగవ్యక్త్యయము.—) కారక శేత్రయా చితరం ద్వైత = దీనమయన ద్వైత
గలదై (నాయక) చాలసేపు (నాయకుని) చూచినది, అజ్ఞాతం బద్ధ్యా యాచితః =
దోషిణిని కుద్ధి వేడుకొన్నది, (కిం) న పశ్చాత్ అంశక పల్లవ విభృతః = మతేయ
అటుతర్వాత కలువచిగురునందు పట్టుకొన్నది, నిర్వాణజన్మ అలిగితః = నిష్కపట
ముగా కవుంగిరించినది, ఇతి సమస్తమ్ అక్షిప్య=దీనిని అంతయు తోగిపెట్టెది, ఏవమ్
అన్యుః (సజ్జ) శతః గస్తం ప్రవృత్తః=ఈప్రకారముగా కరుణలేనివాడై ధూర్తుడు
పోవుటకు గడంగినవాడాయెను, (అంతట), దయితయా పూర్వం ప్రాణ పరిగ్రహః
తతః క్షణః ముక్తః = క్రియ ముందుగా జీవితమువీడి యాశను అనంతరము
క్రియని వదలినది.

నాయకుని పోవల దని నాయకి దీనద్వైతబలచాలసేపు చూచుచుండెనది, తర్వాత దో
షిని యొగ్గి వేడుకొన్నది, అనంతరము వలువకోసం బట్టి యాపెనది, నిష్కపటముగాకవుంగి
రించుకొన్నది. ఇట్లేమి చేసినను మనము కదలగలిగి ధూర్తుడుకామెను వదలించనగడం
గెను; అంత నామె ప్రాణత్యాగము చేసికొన నిశ్చయించుకొన్నదై యతనిని పోనిచ్చును.

అత || ప్రాయశోపవ్యాజేన యత్ర కు త్రాపి జగముఖం నాయక ముత్తే గ్రిక్త
తస్య గమన మసమానానాం నాయకాయః వ్యాపారం కలి రాహ - ద్వైత ఇతి ||
కారకశేత్రయా దీనద్వైత - నాయకయా చితరం ముచితం - ద్వైత స్తోఽజ్ఞాతం
బద్ధ్యా సంయమ్య - యాచితః | ప్రాథమికః - పశ్చాత్ తదన - అంశకపల్లవ వేలాఞ్చలే
న - విభృతోగృహీతః-తతో - నిర్వాణజం నిష్కపటం - యథాశక్తా అలిగితః - ఇ శిశ్నం
ఘాతం - సమస్తం దక్షిణవాదిక - ముక్షిప్య నిరప్య - ఏవ మనేన ప్రకారేణ - శో
ధూతః - అన్యుకో నిరణయ స్థిత - గస్తం ప్రవృత్తః - తత స్తయా దయితయా -
పూర్వం ప్రథమం - ప్రాణపరిగ్రహః - ప్రాణానా ముపానాం పరిగ్రహః అరలమృతం -
జీవితా శత్రుః - ముక్తః విస్మయః - తతో వల్లభో ముక్త ఇతి సంబంధః, 'ద్వైత కారక శే
త్రయే' త్యనేన నాయకాదైవ్యం సూచితమ్, 'బద్ధ్యా'ఽజ్ఞాతం యాచిత' ఇ త్యనేన తస్మా
దైవ్యం విది త్యాపి నామూల్యం గత ఇతి సూచితమ్, 'అంశకపల్లవ విభృత' ఇత్యనేన యా
జ్ఞా నిష్కపట్య తేతి భూయతే, 'నిర్వాణజ మలిగిత' ఇ త్యనేన అంశకపల్లవ ముక్తాశ
లమృనేన నివారయకుం న శక్య ఇతి భూయతే, 'పూర్వం ప్రాణపరిగ్రహో' ముక్త స్తో
వల్లభ' ఇ త్యనేన తస్మాదాగతిశయ స్సూచిత ఇ త్యగ్రిహాయః. దైవ్యం నామ శక్వా
ది భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యావ. నాయక కృతః. విద్రలమృశ్మకారః.
ఇత సన్దేహాయాపం శ్చిక్షారి వర్త. అక్షేపాలంకారః.

లాక్షలక్ష లలాటపట్ట మభిరః, కేయూరముద్రా గళః,
వక్త్రే కజ్జలకాలిమా, నయనయో స్తామ్బూలరాగోఽపరః,
దృష్ట్యా కోపవిధాయి మద్దన మిదం ప్రాతః, శ్చిరం ప్రేయసా
లీలాతామరసోదకే మృగదృశః శ్వాసా సమాప్తిం గతాః.

పదశ్రీ సంభోగ చిహ్నితుని కేవల నింటికి వచ్చిన కాంతుని గని నాయక
చిహ్నములచే వృత్తి మెఱింగి తనదుఃఖమును దాగొనియుట.

లలాట పట్టము అభిరః లాక్ష లక్ష = పలుకంటి నోసట చుట్టును లక్షల
గుఱుకు (ఇది సవలియదుగులనుండి ఆమెన నాయకుడు చాగిలంబడినప్పుడు అంటు
కొన్నది), గళే కేయూర ముద్రా = మెడయందు భుజకీర్తుల యొత్తుడును (ఇది
అలింగనముచేత కలిగినది) వక్త్రే కజ్జల కాలిమా = మోటికడ కాటుక నలంపు
(ఆసవలికన్నుల నతడు ముద్దగొనుటచేత), నయనయోః అపరః తామ్బూల రాగః =
కమలయందు (జాగరపుంగెంపు గాకి) పైగా కమ్మలంపుంగెంపు (ఆమె యితిని స్తులను
ముద్దగొనుటచే), నోపవిధాయి ప్రేయసః ఇదం మద్దనం ప్రాతః దృష్ట్యా = కోపము కలిగిం
చుదానిది ప్రేయశమునియొక్క యీ యలంకారమును వేరువను చూచి (చూడఁగా), మృ
గదృశః శ్వాసాః లీలా తామరసోదకే సమాప్తిం గతాః = నాయకయొక్క నిట్టూ
ర్పులు విలాసార్థమైన (విలాసార్థము చేత సుందరకొనబడియున్న) తన్ని లోపల లయము
ను పొందినవి (నాయక ఆతామరను ఆహ్లాదించుచ్యాజమున దుఃఖనిశ్వాసములను కారవ
రిందినవి).

కవే ర్వాక్యకర్మ - లాక్షల - లలాటపట్ట మభిరః. ఫాలఫలకస్య ప్రాక్షేప 'అభి
రః' పరితః ఇత్యాది నా ద్వితీయా - లాక్ష లక్ష అలక్షక లాఘవం - గళే కజ్జ - కేయూ
రముద్రా అజ్జదాబ్ధం - వక్త్రే ముఖే - కజ్జలకాలిమా అజ్జగమాలిన్యం - నయనయో
స్తామ్బూలరాగః తామ్బూలరక్తిమా - అపర ఇతకో ౧ గ క్ష నితాభదజనిత ఇత్యర్థః -
ప్రాత రుషసి - ప్రేయసః ప్రేయతమస్య - కోపవిధాయి కోపవిధాయి - ఇదం పూ
ర్వోక్తం మండనం సంభోగచిహ్న రూప మలంకారం - దృష్ట్యా స్థితాయః - మృగదృశో
హరితేతుదాయః - శ్వాసాః శ్వాసకక్షేపః నోపలితయజనితశ్వాసాశ్వాసాః
కక్ష్యస్తే - లీలా తామరసోదకే లీలాన కమలగభాక - సమాప్తి మువసానం - గతా
ఇతి సంబంధః. 'లాక్షలక్ష లలాటపట్ట మభిరః' ఇత్యశేష నాయకేన కృతః ప్రతివాంత
కాచరగద్రకామా గమ్యతే, 'కేయూరముద్రా గళ' ఇత్యశేష తయా కృతం కజ్జ
లిన్యం గమ్యతే, 'వక్త్రే కజ్జలకాలి మే' త్యశేష తేన కృతం తస్యా నయనచుమ్మనం
గమ్యతే, 'నయనయో స్తామ్బూలరాగ' ఇ త్యశేష తయా కృతం తస్య నయనచుమ్మనం

గమ్యతే, ‘లిలాతామరహావరే త్పుగవృత్త్యాపా న్మహాత్మం గతా’ ఇ త్యేనేన పారథా
ప్రమాణం వ్యపదిశ్య కృతేన తోషవికారక్వాపగోపనన నాయకాయా వైర్యం వ్యజ్యతే.
అత్ర అవహితం నామ సహస్రరీ భావః. నాయకా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ, కిం చ
భిక్షితా. నాయకో భృత్యః. తైమసస్యమ్యాకృత విప్రలబ్ధకృతాః - యభోక్తం
భారతీయే -

‘నిరూపేదాలసగతిం సవిహ్నం సరదాగ్రణం

ఏవం విధృప్రియం దృష్ట్వా తైమసస్యం విధీయతే.’ ఇతి.

అత్ర చేష్టకృత మీమ్యాక్రోధప్రామాదం సమం. యుక్తి రలంకారః.

20.

అ ద్వారభ్య న హి ప్రియో పున రహం మానస్య వా భాజనం,

గృహీయాం విషరూపిణ శ్శత్రుశ్చే ర్నా మాపీ సంక్షేపతః,

కిం తే నైవ వినా శశాంకైరిగన్త స్తాప్తహాసా నిశా

నైకో వా దివసః పర్యోదయలిన్గో యాయా న్నమ ప్రాప్యషి? 21.

నాయకునినిరూపణ నలిగి నాయకత్వమింస నొల్లక మోగు మొంద నిశ్చయించుకొనుట.

—అద్య అభ్యక్తి ప్రియే అహం మానస్య భాజనం న హి భవామి = ఇది మొదలుగా
కాంతునినిరూపణ నేను కోపమునకు పాత్రమను కానే కాను, (కిం) వా = మిత్రము,
విషరూపిణః శత్రుశ్చే. నామ సంక్షేపతః అపి న గృహీయామ్ = విషస్వరూపుడనును వం
చకబుద్ధిగలవాడను అయిన యతినియొక్కి నామశోయమును సంగ్రహముగా నేనియు
ఉచ్చరింపను, నేన వివా = అశేషం (చెంతి) తేమండ, శశాంకైరిగన్త స్తాప్తహాసా నిశా
సా నిశా వా = (కోర్కొలనుండు) చంద్రుని వెలుగులనెను కుట్రపయిన బొబ్బన
వ్యవలదైన రాత్రి గాని, ప్రాప్యషి సయోద మలిసః ఏకః దివసః వా = (వర్షకాల
మందు) మొగిల్లచే కాలుకొన్న యొక పగులు గాని, న యాయాన్ కిమ్ = రాజా
యేమి?

తా —ఇక్కడ నేను ప్రియునినిరూపణ జలగను, అహంస్వరూపునియొక్కి అవంద
నావరునియొక్కి పేరయినను పేరియొక్కి భాగము నయినను వాకొనను. అతడను లేన
ప్పుడు నాకు శశాంకైరిగన్తండు వెన్నల యనెడు బొబ్బనవ్యవోడిరాత్రి యొకటి రాదా? న
ర్షకాలమందు మొగిల్లలో కార్కాన్న పగ లొక్కటి రాదా? (అవెన్నల రాత్రియు
అదర్శి నలయు నాప్రాణమును పారించును, అంతట నావెన తీయును, అనుట).

మానం ముహ్యతి సఖ్యా ప్రాథితౌ నాయకా కోపాలిశయేన తాం ప్ర త్యాహ -
అ ద్యతః. అ ద్వారభ్య అద్య పృథ్వీ - ప్రియే వల్లభమిదే - అహం- పున భూకా

యః - మానస్య కోపస్య - భావనం ఆశ్రయే - న భవాని - అభవా - విమయానిగో
విమయావస్య - కథమతేన కపట బుద్ధిః - వామ - సంక్షేపకోఽపి కించి దని - న గృ
ప్తీయాం సూక్ష్మాగయేయం - తేన వి నైకస్థితాయా మను ప్రయత మేన విరహితాయా
ఏన మను - కళ్యాణ - కిరణ స్పష్టాత్పరాసా చంద్రమరీచివ్యత్వ తిరాసా అతివ్రతా శే
త్యభవాః - న యాయాత్కిం న ప్రాప్నుయాత్కిం - పయోవమలిమా మెఘకాశ్వామః -
ప్రావృషి వహాకారే ఏకో దివసో వా న యాయాత్కి మితి సంబంధః - ఆత్ర అన
భావోపాశుకత్యాలరాత్రి క్యా వహాకాలజితసో వా న యాయాత్కి మి త్యనేన
నాయకావృథా సాహసం ప్రకటిత వ కీర్తి గూవ్యతే. నాయకా స్వీయా, కుధ్యా
చ. నాయక శృతః. మానకృతో విప్రలమ్భకృదౌఠః. ఈర్ష్యోక్త్రోగప్రాయం
నమః. శాలి రలక్కారః. ౭౨.

శ శాన్యస్యాగ కాశ్చేమణిరణిత మాకణ్డ్యక సహసా

య దాశ్చిస్య న్నేన ప్రశీధిలభుజగ్రస్థి రభవః!

త దేత త్యాచక్షే! ఘృతమధుమయత్వద్వహువహో

విషే సాఘూర్జస్త్రీ కీ మపి న సఖ మే గూయతి! ౭౩.

నాయక ధూర్జవాదమని దూరట -

(హే) శత అర్జ్యస్యాగ ఏన అన్యస్యాగ కాశ్చేమణిరణితమ్ ఆకర్ష్య ప్రశీధిలభుజ
గ్రస్థిః అభవః = (ఓయి) కంచయదా (నీవు) (నన్ను) కాగిలించుచునే పెనకరిత
యొక్క మొలనూలి కర్మముల వాదమును విని సడలినభావూత్తుల ముడికలవాడవు అ
యితిని, తత్ ఏతత్ త్వ ఆచక్షే = ఆ దీనిని ఎచ్చట చెప్పకొందును, ఘృత మధుమ
య త్వత్ బహు వహో విషే సాఘూర్జస్త్రీ మే సఖ = శేతికోడి రోగవంటి నీ నె
మ్మ మూటలనెడు పిపముచేత మొక మొందినదై నా చెరి, కిమ్ అని న గూయతి = దేని
ని గాని విచారించడు.

తా.—నీవు న న్నా లింగించుచునే దానిమొలనూలిమణిరవళి వివబుడివముతాన
కాగిలి సడలించితివి. నీమాటలకు హెసపోయి నారో నీపక్షముగావాదించుచున్న నాచి
■ నియిట్టినడవడిని దేనిని సరకు గొనదు, మఱి ఈర్ష్యమును చెప్పుకొనుట లేని నా కె
ద్యరమ లేదు, ఏమి చేయుదును.

ఘృత... నయలేనెల సమాలోచితము రుచ్యమేగాని విషము.

శ శేతిః హే - శత ధూర్జక-అన్యస్యాగ ఇతరనాయకాయా-కాశ్చే మణి రణి
తం మేఖలా కిష్కిణీ క్షోభమ్ - అకణ్డ్యక - అర్జ్యస్య స్నేహ ఆర్జ్య స్నేహ - సహసా
కీఘ్రిం - ప్రశీధిల భుజగ్రస్థి నిర్వద్వహావలబ్ధః - అభవ ఇతి య త్త తేతత్ కాశ్చేమ

కూన్యం వాసగృహమ్ - యథా - ఘృతమనుమయత్వద్వ్యసంపత్తోనిషేగా - ఘృతమనుమయం సర్వకాదిస్వరూపం - త్వద్వ్యసంపద ప్రకథానివచనం - ఘృతమనుమయం ద త త్వద్వ్యసంపద కృతే దేవ విషం లేన - అహూతాస్తీ భగ్నిమస్తీ - మేనభి శి మహి - న గణయతి న విచారయతి న నిశ్చయి తి త్వథా - వచన మితి శేష; ఇతి సంబంధః - ఆత్ర నాయకవచనాం ఘృతమనుమయత్వకథనేన కదాపి హితత్వం వత్సా దహితత్వం చ గమ్యతే - యథాః ఘృతం మనుమిత్రితం విపాకే విమత్వ మాపవ్యతే - యథోక్తం వాగ్ధృతేన -

‘మధుసర్పివశానైల పానయాని ద్విక శ్రీకః
ఏక త్రైక సమాంశాని విరుద్ధ్యే వరస్పరమ్’ ఇతి.

‘త త తత్కావ్యవశ్చ’ ఇ త్యనేన సభా త్వయా వజ్జీతా కప్యా అగ్రతో మమ దుఃఖం విశేషయా మితి నిర్వేద సాధుచితః. ఆత్ర నాయకా స్వీయా, ప్రగల్భా చ. నాయక కృతః. విశ్రులమృత్యునాం. ఆత్ర సోపాలమృత్యువచనం నను. ఆక్షిపాఽలంకారః. 23.

కూన్యం వాసగృహం విలోక్య, శయనా చుత్థాయ కించి చ్చనై,
షిద్రావ్యాజ ముపాగతస్య సుచిరం నిర్వణ్యా పత్య ముఖమ్,
విసృంధి పరభ్య, జాతపులకా మాలోక్య గర్జస్థలం,
లజ్జానమ్రముఖి ప్రియేణ హసతా బాలా చిరం మమ్మితా.

బాలా = బాలిక, కూన్యం వాస గృహం విలోక్య = విజడమైన పడకటింటిని గాంచి, కనః కించిత్ క్షణాయ = ముల్లగా ఇంచుక లేచి (వదల), సిద్రా వ్యాజమ్ ఉపాగతస్య పత్య ముఖం సుచిరం నిర్వణ్య = సిద్రాను క పటమును (క పటనిర్వహ) పొందినవాడైన భర్తయొక్క మోమును చాలసేపు కాంచి, చిప్రభం పరిమమ్మితి = జం కులేకుండ ముద్దుగొని, జాత పులకం గర్జ స్థలం ఆలోక్య లజ్జా వ్రమ ముఖీ = పొడమ న పులకంబగలదైన కెక్కిటి ప్రదేశమును చూచి సిగ్గుచే కంగిన మోముగలదై, హసతా ప్రియేణ చిరం మమ్మితా = సత్యమిన్న నయితునిచే చాలసేపు ముద్దుగానబడినది.

తా.—ఒకానొక బాల లజ్జావతి సఖ్యాదులం పోయి పడకటిల్లు విజడ మయిన దని యెఱింగి, మెల్లగా పడకమండి యించుకంటే లేచినదై క పటమిచ్చుదై న కాంతునిముఖమును చాల సేపు పరికించి విడిచిపెట్టి యని నమ్మి జంకు మాని ముద్దుగొని, అంత కఠినచెక్కలం జాడమిన పులకలం గాంచి క పటనిర్వహ మని యెఱింగి, తనవేలకనమునకు లజ్జితమై మో ము వాంఛినది. అంత వాతఃకుం ఆమెను సత్యము చాలసేపు ముద్దుగానయించు.

కతే ర్వాక్యమ్ - కూన్య మితి । కూన్యం నిర్దేశం - వాచ్యమేతం తే
భవనం - వివాక్య పీఠ్య - కయవా క్తల్య - త్కించి దీప్ - దుక్తాయ ఉత్తితా భూ
త్వా - కన్యైః మత్తం నిశ్చల్య మి త్యభః - బాలా నివావాజ ముచాగతస్య కవలీని
ద్రాం ప్రాప్తస్య - పత్న్యః ప్రియస్య - ముఖం - కుచిరం నిర్వ్యాజం దీభుకాళం
వివాక్య-పమ్యకపీ తేన్య త్యభః - విప్రబం నిశ్చల్యం యథా భవతి తథా - పరియ
మ్య అస్యాద్య - లాతపులకా ముత్పన్న కోమాభాస్సం - తస్య గడ్డకలీ - కూలీన్య -
అజ్ఞానమహాభీ పతీ వ్రీదావతవదవా పతీ - హవతా, ప్రియో యం మమ్యితా 2 భవ తితి
గుంబన్యః శున్య ఏ వాగ్విప్రాయః బౌత్సన్యం వామ సంహరీ భావః, వాచికా
స్త్రియా ముగ్ధాన. వాయకో 2 మకూలః. సంభోగశ్చిద్రోగః. నమకగర్భః. బాలీ
రలంకారః.

28.

సాదాసక్తే సుచిర మిహ తే వామతా నైవ కాన్తే,

మందారమ్మే ప్రణయిని జనే కోపన కోపరాధః ?

ఇత్థం తస్యాః పరిజనగిరా కోపవేగే ప్రకాన్తే,

బాహ్యేద్భే దై స్త దను సహసా న స్థితం న ప్రవృత్తమ్. 29.

(సూ) కోపనే = (ఓ) కోపనీయరాలా, తె ను చిరం పాద ఆసక్త ఇహ కాన్తే
వామతా న ఏవ = ఏవ కథం వడత్ర అనుగులం కేరియన్న యా కాంతునియందు దో
పయ తేనే లేదు, మన్య ఆగమ్మే ప్రణయిని జనే అపరాధః కః = ఉడిగిన ప్రతిపాద
ముగలవాడయిన ప్రేమగులవాడయిన జనునియందు కోపము ఏమి, ఇత్థం పరిజన గిరా
తస్యాః కోప వేగే ప్రకాన్తే (సలి) = ఇట్లు పరిజనుల మూటచేత ఆమెకు కోపముయొ
క్క ఉడ్రేకము చల్లారినది (కాఁగా), తత్ ఆను సహసాబాష్ప ఉద్భేదైః || స్థితం న
ప్రవృత్తమ్ = అ వెంటనే తటాలున కన్నీటి యుప్పొంగుటలు నిలువ వాయెను సాగ
వాయెను.

తా.—కోపభంబున ఇంత సేపు పీపాదములందుఁ ద్రెల్లియున్న యా కాంతునియందు
ఏతప్పును లేదు. ఉండెనుబో ఏమి కోపముగ నని తనన్నితోవరకు స్థాపించుకొనుటకు సయి
తను యర్హింపకున్నట్టి యిట్టి యనుకృత్యనియందు ఇంకను దోషమో ఇట్లు వెలులు పలిక
నంతట కోపము చల్లారుచు వాయికకు తటాలున బాష్పము లుప్పొత్తి నిలువకయ్య వెంట
డకయు నుండినది.

కతే ర్వాక్యమ్ - సాదాసక్త ఇతి । సూ కోపనే కోపకర - కుచిర
దీభుకాళం - సాదాసక్త దరణుగ్న - ప్రాత ఇత్యభః - ఇహ అస్మిక - తే తమ

కాస్తే ప్రియే - హనుతా కక్రతా - నైవ నా స్త్యేన - మృదాగమ్భే కాస్తేషుకమే -
అత్ర అరణ్యా నామ మయ్యపరాధః కుత? ఇతి సమన్వోఽభిరూగః - ప్రణయిని
ప్రేమనతి - జన - అపరాధః కః ఆగోఽపి న - అయ మపరాధోఽపి అపరాధత్వేన
న గణనీయ ఇ త్యర్థః - ఇత్థ మేకం - పరిజనగిరా సఖ్యాదికవనైవ - తస్యా నాయ
కాయా - కోపవగ గోషోదేక - ప్రకాస్తే జీగే సతి - తదమ తతః పశ్య - త్సహసా
శీఘ్రం - బాహ్యేష్యై నేనాన జలోద్గమై - నక శీతం మోషితం - న ప్రవృత్తం
న ప్రశీతమ్ - ఇతి సంబంధః - బాహ్యేష్యై - న శీత మి త్యనేన పరిజనానునయా
తోఽపస్య తేగ కాస్తే ప్రసాదోన్ముఖత్వం నూచితం, బాహ్యేష్యమస్య ప్రసాదనూచకత్వా
త్ ; ‘న ప్రవృత్త’ మి త్యనేన ప్రియాపరాధస్య ప్రత్యక్షవృత్తత్వా తోఽప మ్మ సహసా
చ ప్రకాస్త ఇత్యర్థః మూచితః. అతి నాయకా స్వీయా - మధ్యాప్రఖ్యమౌ రవ్య
తరః. నాయక శృంగ. విప్రలబ్ధశృంగః. జాతి రంభారః. ౭౫.

కథ మపి కృతప్రత్యాసత్ ప్రేయే స్థలితో త్తరే,
విరహాకృశయా కృత్వా వ్యాజం క్రకల్మిత మనుశ్రమ;
అసహనసభశోత్రప్రాప్తిం విశిష్ట్యా నసంభవం
వివరితదృశా తోనస్య శేహ సముచ్చస్వితం పునః. ౭౬.

(ప్రయోగవ్యత్యయము.) - కథమ్ అపి కృత ప్రత్యాసత్ ప్రేయే స్థలిత ఉత్తరే
(సతి) = ఎట్టికేలను చెయబడిన పునరాగమనముకలనాడెయిన (మఱలకచ్చిన) కాంత
డు తప్పిన బదులుమాటుకలనాడు (కాగా) (నవగిషేర ఈమెను పిలిచి యుత్తరము
చెప్పగా), విరహా కృశయా వ్యాజం కృత్వా అత్రుతం ప్రకల్మితమ్ = ఎడెబాపుచే
చిక్కియున్న (నాయకి) మును కల్పించి వివరించి చెప్పినది (విశనట్లు గట్టించినది), అస
హన సభ శోత్ర ప్రాప్తిం విశిష్ట్యా = ఓజుననివారయిన చెలుల చెవులను పొందుటను
(ఇతఁడు సవలిపేర తన కుత్సేయ చెప్పటను విన్నయడల లెనసఖులు ఇతనిపై కోపగిం
తు కని) తెలిచి, నసంభవం వివరిత దృశా శేహ సాన్యే సతి పునః సముచ్చస్వపి
తమ్ = వేగపాటుతో త్రిప్పబడిన చూపులదై (నలుదెసలం బరికించి) ఇల్లు కూర్చ
ను కాగా (అయింటి నఖు లెవ్వరును లేమిని కని) కెడియు ఊడిల్లినది.

నాయక అపరాధని వాయకుని కోపముచే చెడలగొట్టి కృపయయిడినది, మఱల నరక
దెట్టికేలను కచ్చి అమెమాటను బదులు సవలిపేర అమెను పిలిచి చెప్పగా అత్ర దత్తవై
యాగోత్రస్థలనమునకై కోపించిన నరకడు మఱల చెడలిపోవు నను భయముచేతను అనియో
గమును మఱి భరింపఁజాలిమిలేతను ఆగోత్రస్థలనమును తాను వివనట్లు ఏదో మె

చేసింది. తాను అట్లు ఉపాయము చేసి భావియోగమును తప్పించుకొన్నను కనపడని
లెక్క కయినను విన్నవో అతనిమీఁద కోపించి నిందించి మఱు నరకు తదిహిత్రము
చేయుదు రను భయముచే ఇట్లు నలుదెసలం బరికించి వా రెవ్వరును లేమి తెలిసి యూ
ఁదీర్చినది

కథ ర్యాకృతి - కథ మతి || కథ మపి కథంచిత - కృత - ప్రత్యాపత్తి. ప్రస
నరాగమనం - యేన స తథోక్తః - అత్ర కోపా న్నిష్కాసిరన్య పునః ప్రాప్తిః -
ప్రత్యాపత్తిః - ప్రియే దయితే - స్థలితోక్తే సతి - స్థలితః వివర్ణస్యం - ఉత్తరం
ప్రతివాక్యం - యన్య స తథోక్తః కృతగోత్రస్య - ఇ త్యర్థః - విగమకృతా
వియోగజ్ఞామరగా వాయికరగా - వ్యాసం కపటం - కృత్యా పిధాయ - కిమపి వ్యాకే
కృ త్యే త్యర్థః - అశ్రుత మశ్రితం - ప్రకల్పితం కృతమ్ - అశ్రుత మభివీత మిత్య
ర్థః - అసమానసభోగోరపాగ్రిప్తి - మిసమావాః అసమాన్యః - తా కృ తా స్పృశ్య
ప్రాసాం - కోగ్రం త్రణం - తస్య ప్రాప్తి స్థా - కిన్య - కిన్య - సమంధీ
మం - సత్వం యథా భవతి తథా - వివరితవృత్తా సాక్ష్యావ్యాపారితవృత్తా తయా -
గోపా - శూన్య విప్రీ - సతి - విగరసభావ ఇ త్యర్థః - భూయః పున - స్పృశ్య
సీతం ఉచ్చావసః కృత - స్సంకుప్త మిత్యర్థః - ఇతి సంబంధః - వివరితవృత్తా వ్యాసం
కృత్యా అశ్రుతం ప్రకల్పితం మి త్యర్థః పున ర్వివరితవృత్తం నూచితం, సభానా మ
సమానత్యక్తవన వాయకరగా వాయకరగా సోధ్యపి తాసాం తప్పరిగి వాసనా
శ్చేదన తస్మాం సావాదాతిశయా మ్నాచితః. కల్పా నామ సజ్జారీ భావః. వాయికా
స్వయా మధ్యా ఏ, వాయకో ధృత్యః. మావాద్యై సంభోగ శ్చిదాం. అత్ర నాతి
లంకారః.

22.

ప్రత్యాక్షేష వికీర్ణాచన్యవరజా పుష్కలైశ్చిహా నియం.

శయ్యా సుప్రతి కోమలాగ్ని పగు పే. త్యాగోన్య మా ననసి

గాధోష్ఠ గ్రహపీడనాకులతయా పాదాగ్ర సాదంశ తే

నాకృష్టావృత మాత్మనో య దుచితం భూక్తే త త్ప్రస్థితమ్. 22.

వాయిక చెప్పట. — (పా) కోమలాగ్ని = (పి) మృదగాగ్ర, ఇయం శయ్యా
సంప్రతి ప్రత్యాక్షేష పీడిత వస్తన కణ పుష్కల ప్రకన్దాత్ పరుష ఇతి = ఈ పక్ష ఇష్ట
దు ఒండొరులకవుంగిరింకలచేత రారిన గంజపుం బొడి మొత్తముయొక్క అతిశయము
వలన ఒత్తుకొనుచున్నది అని (అనుపేక్షువు చెప్పి), మాం ననుపి అశోపన్య = నన్ను
బొత్తున పరుండఁజెట్టుకొని, గాధ పీడన గ్రహ పీడన అపలతయా = గట్టిగా పెడచి

కొలుకులవలననే కొన్నిచేత కలగినదానవగుటచేత, పాద అగ్ర పంచలోకేన అమృతం అకృష్టం = అడుగుకొనయినదేమి పట్టుకాటలో (నా) కంటకును దోవలాగి, ధూత్య అత్తనో యింట్లో ఉచితం తన ప్రస్తుతం = (అ) మోపగాడు తనకు ఏది (ఏమిది) తగినదో దానిని అరంభించినాడు.

తా. — పదలో అలింగనములచే రాలినగండపుబొడి ఒకకొను నని మిమ పెట్టి నన్ను తనతోమ్మచే పయండేల్చెట్టుకొని గట్టిగా చుట్టుకొన నాయుధము నావి అనొట్టి నేను అకులపదుమన్న నయమృతం తనకాలికొననో పట్టుకాటలోనుంచోలే నాకు బువను బాగివైచి యామోపగాడు తనకు తగినకృత్యముం గావించినాడు.

అనః నాయకావాక్యమ్ - ప్రత్యాగేషేతి॥ పాశోమలాగ్నే మృద్యగ్నే - ప్రత్యాగేషేవిరోధాచ్చ వరజః పుష్కప్రసాదాత్ ప్రత్యాగేషేష ఆలింగన - విరోధాం మ్యుతం - యుచ్చస్వరజః తస్య - పుష్క స్వరూపాః-తస్య-ప్రసాదః అలికయః - తస్మా ద్వియం - శయ్యా తల్పం - సంప్రతి - పరుషా కర్మకా - పశ్యే తుక్త్వామాం వత్ స్యాకోప్య గాథోష్ణగ్రహపీడనాకులతరూ - ష్టస్య అభరస్య - గ్రహః గ్రహణం - చంకన మి త్యభాః - గాథో దృఢః - స చాసావోష్ణ గ్రహ శ్చ లేన - పీడనం వ్యధా - తే నాకులా తస్యా భావః ఆకులతా - తయా సేతునా పాదాగ్ని సంధలోకేన చంక కొ వామ గ్రహాసాధనయన్త్రవిశేషః పాదాగ్ని మేవ సంధలోకః లేన - అమృతం అంకుకం - మిడియ విచి శేషః - ఆపాకృ స్యాపవాగ్య-ధూతేన కిరణేన - అత్తనః స్వస్య-య దుచితం కర్మ-త - త్రైమత మాచరిత-మితి సంబంధః నాయకా స్వీయా మధ్యా త. నాయకొనుమూలం. సమ్యాగశ్చింతారః. ఆత్ర నమగర్భం. యో రంభికారః.

22.

అద్భిష్టం నయనామ్య బంధుషు కృతం, చింతా గురు మృషితా,
దత్తం దైన్య మశేషతః పరిజనె, తాప స్సఖి స్వాహితః,
అద్య శ్వః పర నిర్వృతిం భజతి సా, శ్వాసైః పరం ఖద్యతె,
విభోభో భవ, విప్రయోగజనితం దుఃఖం విభక్తం తయా. 2౩.

మూతి నాయకుని నిందించుట. — తయా = ఆహారచేత, అద్భిష్టం నయన అమృత బంధుషుకృతం = ఎడతెంపులేని కన్నీయ స్వజనమును ఉంపబడినది, చింతా గురుమృషితా = విచారము తల్లి బోనగా పెద్దలయందు ఉంపబడినది, దైన్యము పరిజనే అశేషతః, దత్తం = దీనకృతము పరిచారకజనమున కెల్ల తుంబడినది, తాపః సఖిషు అనితః = సుగుణ చెలలయందు ఉంపబడినది, (తమధముగా), విప్రయోగ జనితం దుఃఖం విభ

అమరకావ్యము.

క్రమే - ఎదురొచ్చుచేత కలిసింపఁబడిన కోకము (పంధ్యాదులకు) చంద్రునిబడివి, సా క్యా మై. పరం భిద్యతే - (ఇట్లు పంపకముచే దుఃఖము తీరినందున ఇతరులు) అరాల యొద్దలచేత మృతము బాధపడుచున్నది, అద్య క్ష్య (వా) పర నిర్వృతిం భజతి నా నేడో శేషో పూర్ణ సౌఖ్యమును పొందును, (కావున), విప్రభూ భవ-నిర్వృంతుడైత్రుగా నుండుము.

అర్థము **తైకి** - అరాల కిప్పుడు కన్నీళ్లు, చింత, దీనత్వము, రోషమును, తీరినది అని (నరుసగా) బంధువులందు, గురువులందు, సరిజనులయందు, చెలికత్తెలయందును, చేరినది. ఇట్లు ఈపంపకముచేత వానివియోగకోక మెల్ల తీరిపోయినది. కాని ఇప్పటికింక ను క్యాపములచేతమృతము బాధపడుచున్నది! నేడో శేషో అబాధయు తీరి స్వస్థుడగును; నీ నేమియు అమెత్తె చింతింపవలదు. వయిగా నుండవచ్చును. లోపలియుఖ్యభావము - నీ కై నవియోగముచేత బాలమూర్ఖినియున్నది. చేరవను పోయినది, యాపిరిమృతమున్నది. నీవు బిచ్చరికించిన, నేడో శేషో మృతి నొందును. ఇప్పుడైన వచ్చి కానిత్రాణముం గావుము.

అన - దూరికా నాయక ముపాలభతే - అద్భిన్న మితి - అద్భిన్నం సత్తతం - నయవామ్ము అమృ - బధుభూ స్వజనేషు - కృత మర్పితం - చిహ్న విచారః - గురుభూ బసస్యాదిభూ - అర్పితా వ్యస్తా - దైన్యం దీనత్వమ్ - అతేతతః పరిపతే సర్వస్యే న్మరిచారకజనే - సప్త మ్యుర్థే తపిత్ - దత్తం విహితం - తాప స్సంజ్వగ - స్పృహేషు వయస్యాదు - ఆహితః నిశ్చిప్తః - ఏవ మనేన ప్రకారేణ - తయా - విభక్తియోగవిసితం విరహోత్పాదితం - దుఃఖం - విభక్తం విభాగం ప్రాపితం - సాయతః - క్యామై క్యపి తైః - పర మత్యథాం - భిద్యతే భిన్నాభవతి - తస్మాద వ్యాప్తిశ్చ దిననే - కోకా పరిదినసే వా - పరనిర్వృతి మత్యంతసౌఖ్యం - భజతి ప్రాప్నోతి - అతో - విప్రభూ నిర్వృత్తి-భవేతి సంబధః. 'పరనిర్వృతిం భజతి' త్యనేన మనఃం నూత్యతే, 'విప్రభూ భవే' త్యనేన ఉపాలభ్యా గమ్యతే. అత్ర మూర్ఖావాకు దశావశేషః. నాయకా పరకీయా, కవ్యా చ. అయోగ విప్రలబ్ధ్య కృష్ణార. అత్ర పోపాలమ్ము వచనం సత్త. అతేపోలంకారః.

౭౨.

‘స్ఫుటతు హృదయం, కామః కామం కరోతు కృశాం రతుం,
న సఖ చటులపేష్టా కార్యం పున దణయితేన మే.’
ఇతి సుభనం కోపాటోపా దుదీర్య వచ స్తయా
రమణపదవి సారణ్ణాత్యై పశ్యత మిష్యతా.

(హ) సఖ = (ఓ) చెలియా, హృదయం - స్ఫుటకు = (హ) గుండె బ్రదల
యినను అగునుగాక, కామః తమం కామం కృతాం కసోకు = మనఃకుండు (హ) జేహ
మును మిక్కిలి చిక్కినచానిగా (చేసినం) జేయునుగాక, మే పునః చిటుల ప్రేక్షా తే
న దయలేవ న కాద్యమ్ = నాకు ఇంక అస్థిర స్త్రీహముకలవాడయిన యా ప్రయోని
తో పని లేదు, (ప్రయోగ వ్యత్యయము) ఇతితయా సారస్య అత్యా కోప అటోపా
త్ సరభసం వచః ఉదీర్య = ఇట్లని యా హరిణ లోచన అలుకయొక్క విజృంభణ
చేత జీరపాటుతో మాట్ల పలికి, గమగ సదవీ స శక్తిరమ్ ఈశీతా = ప్రియునిమా
గ్గమును భయముతో జూచినది.

‘అస్థిరస్త్రీ హుడయిన యాప్రియునితో నిక నావ పని లేదు. ఇట్లు వదలుకొను
టచేత నాకు గుండె పగిలిపను పగులిన, ఒడలు ఎంత కృపించినను కృపంపనీ,’ అని సఖలో
నాయక కోపవిజృంభణంబున మాట పలికినదై వాయకుడు కచ్చు గ్రోవకు వెలుపుతో
కత్తరమున చూడసాగించి. పైకి దింకిముగా ప్రయోని వదలుకొన్నట్లు పలికినను లోపల
ఆశ్రోద్ధముగానే భాధించుచునే యున్న దని భా.

అన॥ కవే ర్వాక్యమ్ - స్ఫుట త్వతి॥ హే సఖ హృదయం - స్ఫుటకు దళ
కు - కామః మనఃకుః - కామం-తమం కరిగం - కృతాం కసోకు - మమ పునః-చటు
లప్రేక్షా చచ్చుల ప్రణయేన - దయలేవ ప్రియేణ - న కాద్యం ప్రయోజనం నాస్తీ -
శ్యవేన ప్రకారేణ - కోపాటోపా ద్వాపాతిశయా - స్పందితం సత్యరం యథాధివతి
తథా - వచః - ఉదీర్య ఉత్తా - తయా - సారస్యాత్ హరిణలోచనయా - సశక్తి
రింగమపదవీ ప్రేమతమవత్సా - ఈశీతా దృష్టేతి - సంబద్ధః స్ఫుట్ట వ హాస్యప్రా
యః. అత్ర పలితం హమ సభాసభానః. ‘వకిలం శియ సంగ్రామః’ ఇ త్యుక్తత్వాత్.
నాయకా స్వీయా మధ్యాహ్నః కిం చ కలహోద్భవతా. నాయక శృతిః. మానకృహం.
చిప్రమృశ్యగ్నాం. అత్ర సఖయం శృంగారి నమః. గాథా గలంకారః. 2౯.

లిలాతామరసాహస్రం ౭వ్యవనితానిశ్చిబ్బ దప్తాధిగః

మేయా నే-పరమాపీతేక్షణ ఇవ వ్యామూల్య సేతే ఫితః;

కాస్తా కుట్టలితాసనేన దిధితీ వాయుం స్థితా తత్ర నా,

భాన్యా ధూర్తితయా తదా సతి మృశే తే నాభవ చ్చుష్పితా. ౧౦.

అన్య వనితా నిశ్చిబ్బ దప్త అధిగః ప్రేయాత్ = పరి కామనిచేత తనివితర కా
లుకఁబడిన మోచిలవాడయిన ప్రయోతముడు, లీలా తామరస అహతః (సఖ) (నిల
కాంతిచే) (జేదుకై చేరినందుకొనఁబడిన) తామరచేత కొట్టఁబడినవాఁ డై కేవల మా

కిత ఈక్షణ ఇవ శ్లేశే వ్యాఖ్యానార్థః = ఆకరువుచేత బాధింపబడిన కన్నులుగల వాడును బోలె కన్నులను యూసికొని యుండెను, ఆత్ర = అంతటి, కాస్తా భ్రాస్తా కు ట్టరిత ఆనసేన వాయుం ధమతీ స్థితా = అస్వకాంత (తాను వైచిత్ర్యానుగముక్కు కిం జల్కము ఆరనికన్నులలో పడిన దనెను) భ్రమచేత ముడువబడిన మోటిగో మూరు ముడుచుకొని (అరనికన్నులవొంద) గాలిని ఊచుచు ఉండినది, తదా లేన ధూర్జతయా నరిమ ఋతే చుమ్మితా అభవత్ = అప్పుడు అరనిచేత మోసగానితనముచే (మోసము గా) నమస్కానములేకయు (తనయవరాధమును మన్నింపు నుని తా నామోసాదముల వ్రాలి ప్రార్థించుకయే) ముద్దగోనబడినది ఆయెను.

అన్యవనితే తనివితగ కలవబడిన మోనిగలవానిని నాయకి లీలాతామరసముతోఁ గొట్టినది. అంత వాతందు కానికింజల్కములు కన్నులలోబడినట్లు నటించుచు కన్నులు యూసికొని యుండెను. అంత నామె ఆ ట క్కెలుంగక నిజముగానే కన్నులలో కింజల్కములు పడిన వని తలంచి మోటిని ముడుచుకొని ఆరని కన్నులలోనికి ఊయును ఊదసాగినది. ఆసమయములో అతడు నిజాపరాధక్షాంతికి ఆమెపాదములం బడక తప్పించుకొన్న వాడై తీవ్రమున టక్కుగా ఆమెనెత్తెమును ముద్దగొనియును.

అవ || లీ లేలి || అన్యవనితా నిశ్శబ్దవస్త్రాధరః - అన్యవనితయా సుపత్నాన్య - నిశ్శబ్దం ద్వైకం యథా తథా - దప్తః దస్తైః శతః-అధగో గదనచ్చదః-యాస్య స తథోక్తః - క్షేయాఽప్రియతమః - లీలాతామర సాహితః నాయకయా లీలాకముల తాడిత స్సక్ - కేవలదూషితేక్షణ ఇవ క్షిప్రానుతిత దృష్టి రిర - శ్లేశే - వ్యాఖ్యాన యుపశీకృత్య - క్షిత స్తథా - తత్ర తస్మిన్మనసే - సా కాస్తా గమతీ - భృచ్చా నయనయోః క్షిప్రల్ప పాత్రధ్ర మో పేతువా - వట్టలితానసేన సంకుచితముభేద-వాయుం దధతో యచ్చన్తీ ముఖ పూత్కాగం గమన్తీ త్యర్థః - స్థితా తస్థా - తదా నం - ధూర్జతయా వర్జితతయా - లేన నాయకేన - నతి మృత ప్రణామం విసా - చుమ్మితా కృతచుమ్మనా ఆధన దితి సంబద్ధః - స్పష్ట ఏ వాధిపాత్రయః నాయకాన్వీయా, మధ్యా చ. నాయకో ధృష్టః ప్రత్యక్షదృష్టస్యాపరాధకవితాం నాయకాం క్షిప్రల్పపాత్ర వ్యాజేన వర్జయిత్వా గదన చగ సంక్షే మోసాదోన సమాహితవాక్ - యథోక్తం దశసూపక -

‘సామ్నా క్షేదేన దానేన నత్యుపేక్షగపాస్తరైః

ఏభిర్వడ్భి రహమైస్తు సురార్థ వ్రానాపమోదకమ్.

రథసైత్రాసమాహవైక్యః తోపభింగో గపాస్తరైః’ ఇతి.

జాతి రలంకారః.

౧౦.

పురాఽభూ దస్తాకం ప్రథమ మవిభిన్నా తను రియం,
 తతోఽను త్వంప్రేయాః, వయ మపి హతాశాః క్రియతమాః,
 ఇదానీం నాథ స్త్వం, వయ మపి కళత్రం, కి మవరం
 హతానాం ప్రాణానాం గులిశికతినానాం ఫల విదమః. ౮౧.

వాచకుని నాయక తనవై యతస్మిప్రేమ తగ్గనందులకు దూకుట. — పురా అస్తాకం ప్రథమమై ఇయం తమః అవిభిన్నా అభూత్ = పూర్వకాలమున మనకు మొదట ఈ దేహము భేదములేనిదిగా నుండెను, తీతః అను త్వంప్రేయాః నార ఆశాః కయమ్ అపి క్రియతమాః = అటు తర్వాత నీవు ప్రియుతముడవును పాడైన కోరికగలవారము (దా నను) మేమును (నేనును) ప్రేయములము (ప్రేయసిని) అయితిమి, ఇదానీం త్వం నాథః వ యన్ అపి కళత్రమ్ = ఇప్పుడు నీవు భగ్నమై మేమును (నేనును) భార్యను, అవరం కిమ్ = ఇతః వే శీ మున్నది, ఇరం గులిశికతినానాం హతానాం ప్రాణానాం ఫలమ్ = ఇది వ్యభ్రాయుధమువలె గట్టివైన పాకు ప్రాణములను ప్రయోజనము.

తొలగి మన కింపు. ను ఆధేదభావము ఉండినది, తర్వాత ప్రేయస్వీయితరుభా వము కలిగినది, ఇప్పుడు భార్యభర్తృభావము దావరించినది, నీచేమ యిట్లు మీ నించుమండగా నాకు బ్రతుకనకన్న చావు మేలు; అని భా.

అన॥ నాయకా హీయమానప్రేమానం నాయక ముపాలభతే - తు రతి॥ తు రా పూర్వకారే - అస్తాక మనయోః - సా॥ ‘అన్విదో వ్యయో శ్చ’ ఇతి బహువచ నం - ప్రథమ మాకితః - ఇయం - తను శ్చరీరమ్ - అవిభిన్నా భేదకానామ్ - అభూ - త్తతః - స్తస్మా - త్కాలా - దము ని ‘పశ్యత్సాదృశ్యేనా’ గమ ఇ త్యమరః-త్వం - ప్రే యాః సీయతమః-హతాశాః నష్టాపిత్వస్థాః - భాగ్యహీనా ఇ త్యర్థః॥ ని॥ ‘ఆశా త్ప స్థాపికాయితా’ ఇ త్యమరః. వయ మపి - సీయతమాః ప్రేయస్యః - అత్ర వయ మితి బహువచనం నిర్వేదాత్ - ఏవం నిర్వేదాదిమ కపిభి బహువచనం పరియుజ్యతే - తథా వోక్షం కామస్తతః-వయం తత్త్వాప్రేమా న్నధుకన హతా స్త్వం ఖలు కృతీ, ఇతి ఇదానీ మమనా - త్వం నాథః వయ మపి - కళత్రం భార్య - అవర మన్య - స్మిం కళత్రీభావా దీనం దశాస్త్రం కి మపి నాస్తీ త్యర్థః - ఇద మేత త్ప్రేమహాన సహ స్తుత్వం - హతానా మ భాగ్యానాం - గులిశికతినానాం వజ్రకోరాణాం - ప్రాణానా మమానాం - ఫలం ప్రయోజన - మితి సంబంధః - అత్ర కేచి న్నోకస్య ప్రథమపాదే వాక్యవ్యయం ప్రతిపాదయ ప్రోతస్తాకం పురాఽభూదిత్యేకం, తత్పరే కేచి ప్య నిక్యాన్య రహాస్త్ర మి త్యధ్యాహార్యమ్. అత్ర నిర్వేదో నామ పశ్యంతీ భావః, ప్రేమాద్యోరన శ్చ. నాయకా హీయ ప్రకల్పా చ. నాయక శ్చకః. సోపాలమృతవనం నయః. జాతి నిబంధకః.

ముగ్ధే ముగ్ధత మైవ నేతు మఖిలం కాలం || మారభ్యతే?
మానం ధర్మ్యం ధృతిం బధాన, ఋజుతాం దూరే కురు ప్రేయసి;
స త్యైవం ప్రతిబోధితా ప్రతివచ స్తా భూచా భీతానవా
నీచై శృంస హృది స్థితో హి నను మె ప్రాణేశ్వర శ్రోవ్యతి. ౮౭.

ముగ్ధే ముగ్ధతయా ఏవ అఖిలం కాలం నేతుమ్ ఆరభ్యతే కిమ్ = (ఓ) ముగ్ధరా
లా గోలతనమున నే ఎల్ల కాలమును గడపుటకు (ప్ర. వ్యం.) కడంగదవా ఏమి, ప్రేయ
|| మానం ధర్మ్యం = ప్రియతమునియందు కోపమున వహింపుము, ధృతిం బధాన =
దైర్ఘ్యమును పూనుము, ఋజుతాం దూరే కురు = తిన్న దనమును దూరమునకు పెట్టుము,
ఏవం సఖ్యా ప్రతిబోధితా భీత ఆనవా (సతీ) = ఈ ప్రకారము చెలిచే నేర్పబడినదై
భయపడిన మోముగలదియై (నాయిక), నను నీచై శంస హి మే హృది స్థితః ప్రాణేశ్వరః
శ్రోవ్యతీ (ఇతి) తామ్ ప్రతివచః ఆహ = ఓనీ మెల్లగా చెప్పము ఏలయునగా నా
హృదయముందు తిన్నట్టి ప్రాణనాయకుడు వివరగలడు (అని) ఆచెలికి బదులుమాటయు
చెప్పెను.

(ఓ) ముగ్ధరాలా ఎల్లకాలము ఇట్లే ఏమియు వెలియనిదానవుగా మందెదవా?
ప్రియతమనిమోదె అలుగుము, తెగువను పూనుము, ఈలిన్న దనమును దూరము, (తిన్న
చేసిన ఏమోదె నతనికి ప్రేమ యధిక మగును) అని చెలి నేర్పగా నాయిక 'మెల్లగా
చెప్పుము, నామనస్సులో నతః దుష్టాఁడు, అతనికి వివరబడును,' అని బదులు చెప్పినది.
అటుక చాటుటకు నాయికకు మన స్పృహ చాచు ననుట.

ఆరః కతే ర్వాక్యకమ్ - ముగ్ధ ఇతి॥ హి - ముగ్ధే చారే - ముగ్ధతమైవ మాభ
నేర్వైవ - అఖిలం సమస్తం - కాల మసేవాసం - నేతు మలిచాహాయికుం - కిమర్థా
మారభ్యతే కిమర్థా ముద్యోగః, క్రియతే - అన్యథా కిం కర్తవ్య మితి పృచ్ఛతి చీక
ప్రబీమి - ప్రేయసి ప్రియతమే - మానం కోపం - ధర్మ్య ధారయ - ధృతిం దైర్ఘ్యం
బధాన సహస్య అవలంబ్య నేర్వైవభావః - ఋజుతా మాభావం - దూరే విప్రకృప్తే - కు
రు విధేహి - శుకతాం భజ ప్యే ర్యథాః - సా - ఏవ మసేవ ప్రకారేణ - సఖ్యా కయ
శ్చయ - ప్రతిబోధితా శుచిస్తా - భూత్యా - భీతానవా త్రస్తముభీ పతీ - తాం
సఖీం - ప్రతి వచః ఉత్తర - మాహ ప్రబీతిస్త - కిమ - ననుచో - సఖి నీచై శృం
శృంభి ర్యథాభవతి తథా - శంస కథయ - హి యస్తా త్కారణా - నేమను - హృద
యే స్థితః ప్రాణేశ్వరః - శ్రోవ్య త్యైవకణాయవ్య - తీరి సంబద్ధః - ముగ్ధ ఏ వాచిచా
యః, అత భయం నాను సఖ్యాభీ భావః, స్థానిభావానామనీ కృది త్సఖ్యాభిభావత్వ
కథనాత్. తాయాకా వీర్వహ్య ముద్దాచ. హయః శృణుః, అత సభయం కృష్టాః
నమః. || ఓహోఽలంకారః.

అల మృగ్యజ్ఞానాపి కామనరే చూతద్రుమ మజ్జరీం
 సర్వ తాన్వ్రాప్తపరాగ లమ్బుట రణ భృష్టాన్తనా శోభిణీం
 మన్యే స్వా తను ముత్తరీయశకలే నాచ్ఛాద్య బాలా స్ఫుర
 క్షణధ్వాననిరోధ కమ్మితకుచ వ్యాసోద్గమా రోదితి. ౮౩.

ప్రాపితుఁడు విసంతకాలమున తననాయకయశస్థును దీక్షించి చెప్పుచున్నాఁ
 డు. — బాలా = (వా) ముగుడ, అజ్ఞాన వాపికా పరిసరే చూత ద్రుమ = ముంగిటి
 రాని చెలరే ముమిడి చెట్టునందు, సర్వత్ సాన్వ్రాప్త పరాగ లమ్బుట రణత్ భృష్ట అజ్ఞానా
 శోభిణీ మజ్జరీం అలమ్బ్య = వ్యాపించుచున్న దట్టమయిన పువ్విడియందు ఆపక్తము
 లైష్ఠ్యంకరించుచున్న తక్కిన కొమకాండచేత నిరాజిల్లుచున్న పూరెత్తును పట్టుకొని,
 స్వాంతనువ ఉత్తరీయ శకలేన ఆచ్ఛాద్య = తన రోమామున సమీప దైత్యులచేత కప్ప
 కొని, స్ఫురత్ క్షణ ధ్వాన నిరోధ కమ్మితకుచ వ్యాస ఉద్గమా (సరీ) రోదితి (ఇతి)
 మన్యే = మృత్యుపడుచున్న గొంతుయొక్క ఎలుగుయొక్క ఆఘ్రటించేత అదరిన చిన్న
 బురు నిట్టూర్పుల వెలుగుతుంటున్నగునై ఏర్చుచున్నది అని తెలుచుచున్నాడు.

మంజరిని పట్టుకొనుట అది తనప్రాణమును హరించుకాక యిచ్చితమై కప్ప
 కొనుట ఇతరులకు తనచెందుదము గోచరము కాక యుండుటకు; ఎలుంగును నిరోధించుట
 ఇతరులకు వివేచనండుటకు; నిద్రనము నేను రామికి; కంపనము జనరాలుగావున.

అన || పోషిలో నాయకః. నవ ప్రసంగా మే ప్రయాయా ఆవస్థాన్వరం దితకాయ
 న్నాహ - అలమ్బ్యతి || అజ్ఞానవాపికా పరిసరే చత్యగదీక్షికా చాన్వ్రాప్తే - చూతద్రు
 ము - సర్వతాన్వ్రాప్తపరాగలమ్బుటరణభృష్టాన్తనాశోభిణీం - సర్వత్ విసగ్ - సా
 న్వ్రాప్త నిరదః - పరాగః పువ్వురణః - తస్మిన్ - లమ్బుటా ఆపక్తః - గణత్యైః - క్వన్
 తైః - భృష్టాన్తనా భృష్టాః - తాభి శోభిత - ఇతి భృష్టాన్తనా శోభిణీం -
 మజ్జరీం కల్లరీ - మాలమ్బ్య గృహీత్వా - బాలా తను ముత్తరీయశకలే - నాచ్ఛాద్య
 అవగృహ్య - స్ఫురత్క్షణధ్వాన నిరోధకమ్మితకుచ వ్యాసోద్గమా - స్ఫుర రాన్విదుభక
 త - క్షణధ్వానః క్షణధ్వనిః - తస్య - నిరోధః నివాణం - తేన కమ్మితా కుచాచ
 వ్యాసోద్గమా భృ యశ్చా స్స తతోక్తా - రోదితి రోదనం కనో తితి - మన్యే స్వరా
 మితి సంబధ్యః. దైన్యం నామ సజ్జారీ భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ, కిం
 || పోషిత భర్తృకా. నాయకోఽనుమాట. ప్రవాస విప్రలమ్బ్య క్షణాదః. ౮౩.

అనాలోచ్య ప్రేక్షా: పరిణతి, మనాదృశ్య మహృద,
 స్వీయా కాన్త మానన కి మితి తరలే సంప్రతి కృతః?

నమాకృష్టా హ్యేతే ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః

స్వహస్తేనాఽక్లారా. స్త దల మధునా ౭రణ్యరుదితైః. ౮౪.

నాయకను తత్సఖి నాయకపక్షమున మందలింపుచున్నది. — (హ) తరళేత్రే
మః పరిణలిప్త అనాలోచ్య = ఓవపలురాలా (ప్రియోరి) యనురాగముయొక్క పరిపా
కమును తలపోయక, సుహృదః అనాదృత్య = చెలులను పగవూసక, సుప్రతి త్వయా
అకాశ్చే కిమ్ ఇతి మానః కృతః (ప్ర. వ్య.) ఇప్పుడు నీవు అనవసరమున ఎండుల కని (అ
రనివై) కోపము దాల్చితివి, ప్రళయ దహన ఉద్భాసుర శిఖాః అక్లారాః స్వహస్తేన
సమాకృష్టాః హి = క్షయకాలపు నిప్పుయొక్క వైకిమందున్న బ్యాలుగలవైన (యా)
నిప్పుకలను నీ చేతి (నీవైకి) బాగికొంటివి గావున, అధునా అరణ్య రుదితైః అలమ్ =
ఇత్రను ఆడలి యేళ్లులు నూనము. ఆడవి యే డ్దుకగా గతుకులు లేనినోట ముట్ట
పెట్టుకొంటు, నిప్పుయొబన మయినయే డ్దున్నమాట.

అరణ్యప్రేముడి ఎట్లు మాటునూ అని అనోచింపక, చెలులమాటలు సరకువేయక,
నీవు అనమయమున అరనివై అటుక దాల్చితివి. అతడును అలిసిపోవుటయే అందులకు ఫ
లముగా సంభవించినది. కాని నీవు చేసినపని ప్రళయాన్ని బాల్కలాజటాలంబు లయిన నిప్పు
కలను దెచ్చి నిండి దెచ్చికొనుట అయినది. కావ్యము మించినవిప్రులు ఇప్పుడు ఏల వృ
థాగా ఏడ్చెదవు, తొరలుండుము — అనుట.

అన॥ అపరంధినా నాయకేన కథం హ్రీవితా సఖి నాయకా ముపాలభతే -
అనాలోచ్యేతి॥ శ్రీష్టుః అనురాగస్య - తదీయ స్త్రోత్రీ శేషః - పరిణలిం పరిపాకమ్ -
అనాలోచ్యావీచ్యా - సుహృద స్సఖి - అనాదృత్య అనధీత్య - శాపాం కచనము
ల్లశ్చేత్త త్యభాః - హే - తరళే చపలే - సంవృతి ఇగావీ - మకాశ్చే అనవసర -
కిమితి కిమర్థం - మానః కోపః - కృతః విచిత్రః - ప్రియం ప్రతీతి శేషః - హి యస్మా త్కా
రణాత్ - ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః - ప్రళయః కల్పాక్షయః - తస్మిన్ - దహనో
వర్షాః - తేన - ఉద్భాసురః - ప్రదీప్తాః - శిఖాః బ్యాలు యేషం రే తథోక్తాః -
అక్లారా ఉల్కా - ఏతే ఇమే - స్వహస్తే నాత్మక రేణ - సమాకృష్టాః సమాక్షిప్తాః -
స్వ సోధపరి అవకీర్ణాః - ఇ త్యభాః - త స్మిన్ త్కారణాత్ - అధునా సుప్రతి -
అరణ్యరుదితై వృథాభాసోదయై - చలం పర్యాప్త - మితి సంబంధః. అత్ర 'స్వహస్తేన
అక్లారా స్సమాకృష్టా' త్యనేన భవత్యాక్షో ద్భృత అనర్థః కృత ఇతి నూచితమ్,
'అరణ్యరుదితై' త్యనేన ప్రియ హ్యస్మి త్కానే రుదితా త్క్రిం ఫలం లభ్యతే ఇ త్యయః

మహాకవిగమ్యతే. వైస్యం నామ సత్పాతే భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాహ్నం, కిం
చ కలహో వరితా. నాయక కృతః. మావక్యతో విశలమృత్యుకృత్. అత్ర సోపా
లమృతచనం నర్త. ఆక్షేపో లలంకారః. ౮౪.

కపోతే పత్తానీ కరతలనిరోధేన మృదితా,
ని వీతో నిశ్వాసై రయ మమృతహృద్యోఽధరరసః,
ముహూః కణ్ఠే లగ్న స్తరళయతి బాష్ప స్తనరతటం,
ప్రియో మన్య భాత స్తవ నిరనురోధే న తు వయమ్. ౮౫.

నాయకుడు నాయకను నిందించుట. — కపోతే పత్ర అశీ కరతల నిరోధేన
మృదితా = చెక్కిన మకరిల పంక్తి అటచేలి యడ్డుటచేత (అటచేత చెక్కిలి చేయి యుం
డుటచేత) చెటువబడినది (చెడిపోయినది), అమృత హృద్యః అయమ్ అధర రసః ని
శ్వాసై నివీతః = అమృతమునల మమోహరమయిన యా మోచి ద్రవము నిట్టూర్పుల
చే త్రాగఁబడినది (ఇగిరిపోయినది), కణ్ఠే లగ్నః (నక్ష) బాష్పః స్తన రతటం ముహూః తర
ళయతి = గొంతుగా తగులకొన్న వై కన్నీరు చను దరివి మాటికిని వడికించుచున్న
ది, నిరనురోధే = అనునయము నొల్లనిదానా, తవ మన్యః ప్రియః హూః వయం తు న
= నీకు కోపము ఇచ్చుము అయినది మే గూ కామెలివి.

చెక్కినను అటచేలం జేర్చుకొన్నందున చెక్కినంగలమకరికాపత్రములు మావీతో
యినవి, నిట్టూర్పులవేడికి అమృతోపమ మయిన యధరద్రవము ఇగిరిపోయినది, కంఠము
న అటబడిన బాష్పములచేత మాటిమాటికిని చను గట్లు ఆదరుచున్నవి, మే మెంత బలి
మాలినను, దినక యిట్లు వందురుట సరిగాదు. — అనుట.

అట నాయకో నాయకా మసాలభతే - కపోత ఇతి : కపోత గర్జస్తతే -
పత్తానీ పత్తీరచనా - కరతల నిరోధేన పాటితలనివీడనేన - మృదితా ప్రమృష్టా - ని
శ్వాసై - రమృతహృద్యః రమృతశబ్దధుగః - అయ మధాగసః - నివీతః అస్వాదితః - బాష్పః
అత్ర కణ్ఠే లగ్న స్స క్త స్స క్త - స్తనరతటం స్తనప్రాప్తం - ముహూః పునఃపునః - తరళ
యతి - ఏన మనేన ప్రకాశా - మన్యః కోప - స్తవ - ప్రియో హితో - హతః - హే -
నిరనురోధే అనక్షీకృతానురతః - వయం తు ప్రియా హితా న భవామ ఇతి సంబంధః.
అత్ర పత్తానీమదానాది వ్యాపారేణ పాభాగ్యచాకి మన్య స్తవ హితో హిత ఇత్య
నేన చ త్యదనురతః సకారిణీ వయం తు తవ హితా న భవామ ఇత్యనేన చ ఉపా
లమృతగమ్యతే. — నాయకా స్వీయా మధ్యాహ్నం. నాయక కృతః. మావక్యతో వి
శలమృత్యుకృత్. అత్ర సోపాలమృతచనం నమః. ఆక్షేపో లలంకారః. ౮౫.

అయాతే దయితే మనోరథశతై నికత్వా కథంఽచి ద్దినం,
గత్వా వాసగృహం, జడే పరిజనే దీక్షాం కథాం కుర్వతి,
దప్తేఽస్మి త్యభిధాయ సర్వరపదం వ్యాధాయ చీనామృతం
తస్యన్యై రతికాతరేణ మనసా నీతం ప్రదీప శ్చమమ్. ౮౬.

దయితే అయాతే సతి=శ్రియఁడు (విదేశమునుండి) రాగా, మమారథ శతైః
కథం చిత్ దినం ఏత్వా = కోర్కల మార్గ చేత ఎట్టికలకు ఫలమిది కడపి, (అనంతరము),
వాస గృహం గత్వా = పడక టిల్లు వొచ్చి (ప్రయోగ వ్యక్త్యయము.)—తస్యన్యైః=
మందరి, జడే పరిజనే దీక్షాం కథాం కుర్వతి (సతి) = మాఘమయిన పరివారజనము చి
రమయిన సుల్లాపమును చేయు చుండఁగా రతి కాలరేణ మనసా = సురతముకై తపాత
పాపదుఁడున్న మనస్సుతోఁ గూడుకొన్నదై, దప్తే అస్తి ఇతి అభిధాయ = ఏదో కల
చినది నన్ను అని పలికి, స త్వం పదం చీన అమృతం వ్యాధాయ = జీవనపాటుతోఁ
గూడిన యెడుగులు గలుగునట్లుగా (వడివడిగా తొట్టుపాటుతో అమగులిచుచు) (రస
కట్టుడు) పట్టు నలిపమును వీచి, ప్రదీపః శతుం నీతః = దీపమును శమము పొందించినది
(అర్పి దైచినది.)

కాంతఁడను ప్రవాసమునుండి రాగా కాంత ఈ యావిధముల రాత్రి సురతక్రి
లం చేయదును గాక యను కలలోఁకలలో పగ లెల్లఁ గడపి రాత్రి పడక టిల్లు సాచ్చి
సంతతి మూఁపరిజనులు నాయకుని వావావిధసమాచారము లగుగుచు ఎంతసేపటికిని వ
దలక యుండఁగా రతికై యువ్వెక్కురుచున్నదై తన్ను ఏదో కట్టినదని పలికి తర్రుపు
టడుగు లిడి చీరచెఱుగు బాడించి దీపమును అర్పి వారిని తొలంగించుకొన్నది—
అనుట.

అవ ౩ కతే వ్యాకృత్ - అయాత ఇతి॥ దయితే ప్రియ - అయాత అగతే సతి -
దేవాన్తరా దితి శేషః - మమారథశతై - మమ సూరభావం సుబ్బిల్పావం - కతాని
బహూని - శై - విజనం దినసం - కథంచి క్కృచ్ఛ్యేగి - నీత్వా అతివాహ్య - వాస
గృహం కేరీభవనం - గత్వా ప్రాప్య - జడే విదేశకమాశ్యై - పరిజనే పరివారకనగేణ
దీక్షాం చాయతాం - కథాం వాక్యప్రబంధం - కుర్వతి విదధతి సతి - రతికాతరేణ
రతా వియో - కాతర మధీరం - తేన కాలవిలమృతాహింసా సేవ్యభావః - మనసా
మృదయేన - ఉపలక్ష్మితయా - తస్యన్యై కాన్తయా - దప్తే స్తీరి యేన కే వాచి.
జన్త సేతి శేషః - సర్వరపదం సుపంథీమవచనం - యథా భవతి తథా అభిధాయ
వ్యాధ్యాన్యై - చీనామృతం జీవనసం - వ్యాధాయ పంభాగ - ప్రదీపో శివః -
శతుం కాన్తిం - నీతః తాంతర ఇతి సంబంధః. అభిధాయా వ్యక్త ఏదో అమృతం

శామ సంహార భావః. శాయశా స్వయా ప్రకల్పాన. శాయశోపశుభాం. ప్రహ
సానస్తాన సత్కారక కృత్యం. అత్ర సమకర్తృభావః యుక్తి గలంకారః. ౮౬

గోహస్తా ప్రథమం మ మోరసి తవ ప్రాప్తౌ వివృత్తిం స్తనా,
సల్లావా స్తవ వాక్యభక్తిమితనా నౌగ్ర్యం పరం త్యాజితాః,
ధాత్రీకన్త మపాస్య బాహులతిక కణ్ఠే త వానజ్జితే,
నిరదాశీగ్న్య కిరోమి కిన్ను విశభాఽప్యేమా న పన్థా స్తవ. ౮౭.

తొలక నమగ్తుడై పుట్టుట వదలిక నాయకుని సామాన్యనాయక దెప్పుక మా
దుట. — స్తనా ప్రథమం మమ మోరసి గోహస్తా (స్తనా) తవ (మోరసి) వృత్తిం ప్రాప్తౌ =
(నా) ప్రథమం తొలక వాత్సల్య మెలయయ (అనంతము) నీతో మున పెంపును పొం
దిని, సల్లావాః తవ వాక్య భక్తిమితనాత్ సగం మౌగ్ర్యం త్యాజితాః = (నా) మాటలు
నీ మాటల కింపగోడి కూడిక చిత్ర మిక్కలి గోలతఃమును వదలునట్లు చేయబడినవి, బా
హు లతికే ధాత్రీ కన్త మపాస్య తవ కణ్ఠే ఆసజ్జితే = (నా) భుజ వల్లులు దాది మె
డను వదలి నీ మెడనుండు అంటింపబడినవి, (హా) నిర్దాశీగ్న్య = (ఓయి) మొగ మో
టుమి లేనివాడా, ఏమ పిశ్చా నన పన్థా అపి న = ఈ రాజమార్గము నీకు (ఇప్పుడు)
దాది యేనియు కాదు, కిం కరోమి = (నేను) ఏమిచేయుదును!

నేను వాబాల్యమునుండియే నిన్ను అన్యంతరము కలచితిని, ప్రథములు పొటచూపింపఁ
దొడంగివచ్చుటనుండి నీతో ముననే యంటిని, నీతోడి యుక్తి ప్రకృత్యులచే మాటలు పేలకన
మును కలగితిని, దాది మెడనున్న వాబాహువులను నీవచి నీ మెడనుండు దుందితిని. నీవు
అయనుగర్జి యెల్లను మఱచి యిప్పుడు ఈశాలని పోవుట సయితము మానితిని. వాచువృ
త్తి మట్టిని, నే నేమి నేయుదును! — అనట.

‘ గోహస్తా ’ అను కర్మప్రత్యయస్వాగ్ర్యము మొందియు మొలకక ముందే అనట;
‘ నీతో ముననే ’ అనటచే వాడు జన్మకము నిండుకఱకు నీకును ఆకలపు ఉండె నని
భా. ‘ వాది మెడనుండి ’ అనటచే అచిరాల్పమునుండి యనియు, అన్యత్రయమని ఎఱుంగ
నితటి ననియు భా. ‘ న పన్థాః ’ ఇత్యాదిచే ఒకమాటు విజయంచేసి యనుగ్రహింపుము,
అనట.

అన గ్రాగ్యం కృతపరిచయాలికయైన వాయకన పర్వా కృతికృత్తా శాయశా
స్వయాప్రకల్పానం యద్యచ్ఛాతం వాయకం దృష్ట్యత మపాలభతే - గోహస్తా నితిః
ప్రథమం మమోరసి - గోహస్తా తృప్తవస్తా - స్తనా త వోగిసి కృత్తిం - ప్రాప్తౌ గతా -
మును - సల్లావా స్సంభాషణాని - తవ - వాక్యభక్తిమితనాత్ వాక్యసరి ప్రకటాత్ -

పర మత్యం - తావ్యం మూఢతాం - త్యాజతాః విహవిహాః - తమ వాచులతో -
 ధాత్రీకణ్డం ఉపమాత్యకణ్డ - మపాస్య విహాయ - తవ కణ్డే - అపజ్జితే అపజ్జం ప్రా
 పితే - హే - నివాఃక్షిణ్య దాక్షిణ్యహిత - దాక్షిణ్యం నాను పనచిత్రావతరణం -
 ఏసా వికిఖా రథ్యాపి - తవ - పథా మార్గో - నభవతి - ఏనం సతి - కి మ్మ కరోమి
 కిం కరణవ్యం ను పృచ్ఛామి, భవంతం || ముసాలభ ఇ త్యర్థః. ఇత్ర నాయకా సాధా
 రణీ. సోపాలమృతవనం నమః. అత్యేషోఽలంకారః. ౮౭.

చక్షుఃప్రీత్యా నిషణ్ణై మవసి, పరిచయా చ్ఛిన్త్యమానేభ్యుపాయో,
 యాతే రాగే విన్యద్ధిం, ప్రవివరతి గిరాం నిస్తరే దూతికాయాః,
 అస్మాం దూగే న తావ త్పరభవదయితాలిద్ధినానన్త లాభః,
 స్తోజ్జేహూపాన్తరథ్యాభ్యమణ మపి పరాం నివృత్తిం సంతనోతి.

చక్షుః ప్రీత్యా మవసి నిషణ్ణే (సతి) = చూపు మక్కువచేతను మనస్సు రగులు
 కాన్పది (కాఁగా), పరిచయాత్ అభ్యుపాయో చిన్త్యమానే (సతి) = మాటికిం దలచో
 యుటవలన కూడికను ఉపాయము అలోచింపఁబడుండఁగా, రాగే విన్యద్ధిం యాతే
 (సతి) = అనుకాగము వెంట్రును పొందినది (కాఁగా), దూతికాయాః గిరాం నిస్తరే (ప్ర
 వివరణి (సతి) = కుండెనగఁగైయుక్కి మాటల సమాచారము వ్యాపరించుచుండఁగా, న
 గభస దయితా ఆలిజ్జన ఆనన్త లాభః యః సః తావత్ దూరే ఆత్మావహార్థముతోడి
 ప్రీయయొక్క కాగిలింతిచేతి యాగ్లోద ప్రాప్తి ఏవో అది గూరమున నుండుఁగాక (దా
 నిమాట అటుండ వీ), తత్ గేహ ఉపాన్త రథ్యా భ్రమణమ్ అపి పరాం నిర్వృత్తిం
 సంతనోతి = అకాంతయొక్క యింటి చెంగటి పెద్దవీధిలో సంచారము సయితము మి
 స్కుటమైన యానందమును కలిగించుచున్నది.

చక్షుఃప్రీతి, మనస్సుక్తి, ఉపాయో వ్యేమాము, రాగవృద్ధియు, సంపన్నములై,
 మాత్యము జరుగుచుండఁగా, అకాంతయొక్క పొందే కలిగినంతట ఆయానంద మెట్టిదో
 చెప్పు నలవి గాదు సరియే గదా, తన్వనాసంగతరథ్యాసంచారము సయితము మిస్కుట
 మైన యానందమును కలుగజేయుచున్నది. — అనుట.

అవ గావతః అమభూరాథఃస్తరణా వ్తారకీకూపాల స్పృహ సమాచర మాహ -
 చక్షు రితి : చక్షుః ప్రీత్యా - మవసి చిన్తే - నిషణ్ణై సతి నివృత్తి సతి అపజ్జ స తత్య
 భః - పరిచయా దధ్యాపా వ్తరమామూహ స్పృహణా దిత్యన్త - అభ్యుపాయే ప్రాప్త్య
 పాయే - చిన్త్యమానే సతి విచార్యమానే సతి - తరః - రాగే ప్రేష్టి - విన్యద్ధిమతి
 కణ్డం - ప్రాప్తి సతి తపో - దూతికాయా వ్యభూరికాయాః - గిరాం వాచాం - నిస్తరే

ప్రవక్త - ప్రవీణులది వ్యాప్తియేమనగానే - చరిత్ర - యుగ - కుర్రులనువలెనానంద భావం
విత్తరప్రయోగవిరహాద్భావం - భక్తవతి సతానందా - ఆనందం చిత్తం - తస్య
మనోమా వాణ్యులు ముక్త్యై తస్యభావం - కిం తు - తస్యభావం - తస్యభావం
మనో వాయుకా గృహసమీపభీతికృతం. మనో - పరా నిర్వహితం అత్యంత మానందం
సంతోషాది విదధా - తీతి సంబంధం. అత్ర స్తుతి గామ సభ్యురీ భావం వాయుకా
పరమియా, అన్యోపన్యసమాధం తస్యగారి నమః. అలెకయోక్తి గలంకారం. ౮౮.

కరకిసలయం ధూర్వా ధూర్వా విలమ్బితమెఖలా
క్షీపతి సుమనోమాలాశేషం ప్రదీపశిఖాం ప్రతి,
స్థగయతి ముహుగ పత్యు నేత్రే విహస్య సమాకులా
సురతవిరతౌ, రమ్యం తస్య పునః పున రీక్ష్యతే. ౮౯.

రతాంతనన్న వాయుకాలజ్ఞాకాగ్యవర్ణనము. - కుర్రుల విరతౌ తస్య విలమ్బిత మే
ఖలా సమాకులా (సతీ) = సంభోగాంతమున వాయుక (పాదములకు) తగలుకొన్న మొ
లకలుగలదై తోట్రుపాటున, ప్రదీప శిఖాం ప్రతి కర కిసలయం ధూర్వా ధూర్వా ము
నునూ మాలా శేషం క్షీపతి - దీప బ్యాం విండికి శేఖర చగురును పిచి-పిచి పూ దండ
యొక్క - మొగత (భాగము)ను విసరివైచుచున్నది, విహస్య ముహుః పత్యుః నేత్రే స్థగ
యతి = నవ్వి సారకు దయలగుచు కన్నులను మూయుచున్నది, రమ్యం పునః పునః ఈ
క్ష్యతే = మనోహరముగా చూచి చూచికిని (అరనిచే) చూడబడుచున్నది.

రతాంతనందు వన్నయందు యున్న వాయుకపాదములలో మొలకలు తగలుకొని
దయలగుచు కంటియెడటచుండి చీరకట్టుకొనుటకై అవలికి పోయినక యుండగా చీరకాకు
వడినదై, దీపము వాల్చినచో తనవన్నత యంతికిం గానరాకుండు నని దీపమును చేతితో
విసరి అది యాజమిచే సురతసప్తం నర్తనశిల్ప మయిన పూదండకునియను చీరయొనై విస
రినది. కానను అది యాజమిచే అతనికన్నులు మూయందొడంగినది. అతడు ఆమె చేయి
నడలివచ్చు దెల్ల అరమణియతను మరల మరల గాచుచుండెను. - అనుట.

అర । కరే ర్యాగ్నిమ్ - కింబయ మితి ॥ కురతవిరతౌ సంభోగాన్తే - విలమ్బిత
మెఖలా లగ్నరకలా - పాదయో రితి శేషం - తస్య కావ్యా - సమాకులా సంభ్రావ్యా
సతీ - దీపవిర్యాకాభావం - కరకిసలయం పాణిపల్లవం - ధూర్వాధూర్వా వ్యాధూయ
కాగ్యభూయ - విభలయత్నా సతీ - దీప శిఖాం ప్రతి దీపబ్యాం ముక్తిశ్చ - మునునూ
మామాలాశేషం పున్నదామచ్చేషం - సంభోగపరిమదకవిధిన్న రత్నాం మి త్యభావం - క్షీపతి
క్షీరయతి - విహస్య పీఠం కృత్యా - ముహుఃముహుః పునఃపునః - పత్యుః క్షీతే -

స్థగయతి అన్యాదయతి - రమ్యం మమారమం - యథా భవతి తథా ప్రవత్యతే - రుచం ద్భవతి - ఈశ్వరే విశాకృతే - ప్రియే నతి శేషః ఇతి సంబంధః. 'విశిష్టతమేభా' త్యనేన పురుషాయత సమ్మాగానే మేఖలాసందావికచరణత్వా దవశతుః మతశ్చేతి నూన్యతే, 'దీపశిఖాం ప్రతిమాలాంఽపి పతి' త్యనేన 'పత్నీర్నైత్రే స్థగయతి' త్యనేన చ ప్రయినిరీక్షణేన చ లజ్జావ్యాపకతేతి నూన్యతే. ఇత్రప్రీడా నామ సమ్మారి భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ. నాయకోఽనుకూలః. సమ్మోగ కృష్ణార్థః. తేష్టా కృతం హాస్యకృష్ణార్థం నమః. నాతి గలంకాః. ౧౧.

పరాచీ కోపేనన్యుటకపటనిద్రాముకులితా
ప్రవి శ్యాక్తేనాన్దం ప్రణయిని పరీరన్యుచతుర
శనై నీకవీబన్దం స్పృశతి సభయవ్యాకులకరం
విధన్తై సజ్జోచగ్లపిత మవలగ్నం పరతమః.

౧౦.

కోపేన పరాచీ యుట కపట నిద్రా ముకులితా వగ తమః = అలుకచేత పెద మొగంబయి స్పృష్టమయిన మోసపు నిదురచే (కన్నులు) మూసికొన్న (ఉత్తమశరీర) ముందరి, అశ్లేప అన్దం ప్రవశ్య = అనయముచే అనయనముందు ప్రవేశించి (ఒకయవయము లోనికి ఇంకొకయవయమును ముడిచి), పరీరన్యుచతురే ప్రణయిని నీవీబన్దం సభయ వ్యాకులకరం శనై; స్పృశతి (సతి) = ఆలింగనముందు నిపుణుడయిన యమర ముడు పోకముడిని భయముచే భరింపుచున్న చేయిగలుగునట్లుగా మెల్లన తాకుచుండేగా, అలగ్నం సంకోచ గ్లపితం విధన్తై = వదుమును అక్కరించుటచేత సన్నగిల్లిన దానినిగా చేయుచున్నది.

నాయక అలుకచే పెదమొగం బయి మూసినమోసి పరున్నదై నాయకుడు నీ విని భరింపఁ జేయి యుంపఁగా సంభోగేచ్ఛగలదై కడుపును అక్కరించి నీవీకను ముఱపుగా వదులునట్లు చేసినది. — అనుట.

అన॥ కవే ర్వాకర్ణం - పరాచీతి॥ కోపేన ప్రణయకోపేన - పరాచీ పరాన్యుభే - యుటకపట నిద్రాముకులితా - కపటేనకృతా నిద్రా కపట నిద్రా - యుటాన్యత - త శ్లేప ప్రతిభాసమానేత్యభావః - సా చ సా నిద్రా చ తయా - ముకులితా నిమాలితాఽపి సతి - తగతమ పున్య - అశ్లేప గాత్రేణ అన్దం పున్య గాత్రం. ప్రవశ్య అసాద్య - పరీరన్యుచతురే అర్చిత చతురే - ప్రణయిని - నీవీబన్దం కర్తృగర్థం - సభయవ్యాకులకరం - సభయో భయసహితః - వ్యాకుల పరశః - కోయన్తీ వ్యమనానీ త త్రతోక్తం - కనై మోక్షం - స్పృశతి భృతి-అవలగ్నం శుభగ్నం - సజ్జోచగ్లపిత

గ్రహితం అస్తరాకర్షణ కారణం - విభక్తికరో తీతి సమ్యక్. అత్ర కపటనిద్రయా అనర్హస్య పక్షోచేన చ వాయుకాయా విగహాసహిష్ణుత్వం క్యజ్యతే. ఔత్సాహ్యం వామ సంశ్చరేభావః. అత్ర వాయుకా స్వీయా మధ్యా స్వాధీన పరికా చ. వాయుకోఽ మహాబలః. సమోగకృత్వాఽఽ. అత్ర క్షణీన్యత్రే గ్రహం నమోగభణః. యుక్తి రలం కారః.

౯౦.

ఆద్యష్టిప్రసరా త్ప్రియస్య పదవీ ముద్వీర్య నిర్విణ్ణయా
విశ్రాంతేషు పథి వ్యూహః పరిణతో, ధ్వస్తై సముత్సర్పతి,
గత్వైకం సశుచా గృహం ప్రతి పదం పాథస్త్రియాన్తిక్ తుశే
మాభూ దాగత ఇ త్యమన్దవళిత్రవం పున ర్వీక్షితమ్. ౯౧.

(ప్రయోగవ్యర్థయము. —) ఆద్యష్టి ప్రసరాత్ ప్రియస్య పదవీమ ముద్వీర్య నిర్విణ్ణయా = మోపు నిగడు మఱియు ప్రియుని కారిన ఎదురుమోచి విడిగినదై, అహః ప రిణతో, ధ్వస్తై సముత్సర్పతి పథిషు విశ్రాంతేషు = పగటియొక్క అంతమందు చీకటి వ్యాపించుచుండఁగా దారులు మాటుమణిగినపకాఁగా, సశుచా పాథ స్త్రియా గృ హం ప్రతి ఏకం పదం గత్వా = యః షుమోఁగూడుకొన్నదైన ప్రోషితుని భార్య ఇం టి పైపు ఒక యడుగు నడిచి, అస్తిక్ తుశే అగతో మాభూతో ఇతి = ఈ నెము గమున నచ్చినవాడు కాఁ దాయను అని, అమన్ద వళిత్ర గ్రీవం పునః వీక్షితమ్ = వడి గా త్రిప్పుబడిన పెడ గలుగునట్లు వెండియు చూచినది.

వాయుక ప్రోషితుని పరిని పగలు చూపుమేరవఱు అతఁడు రాగలదాలో ఎ దురుమాచుచుండి, ప్రొద్దు గ్రాంకి చీకట్లు వ్యాపించి దారులు మాటుమణిగిన యనం తగము ఇంటిపైపు మఱివదై ఒకయడు గిడి ఇప్పు డైన వచ్చుచున్నాఁ డేమో యని పె నుకకు లిరిగి చూచుచున్నది. — అనుట. ఇందువలన ఆమెయొక్క యసురాగమహత్వము తెలియుచున్నది.

అన॥ కత ర్వాక్యం - ఆద్యష్టితి॥ ఆద్యష్టిప్రసరాత్ ద్యష్టిస్కారాకథి - ప్రి యస్య కల్లభస్య - పదవీం మగ్ధ - ముద్వీర్య అవలోక్య - నిర్విణ్ణయా భిన్నయా - ప్రియస్యానామనే నేపి తేషు - అహఃపరిణతో నిగహాసానానే - ధ్వస్తై తమసి - స ముత్సర్పతి ప్రసగతి సతి - పథిషు మగ్ధేషు - విశ్రాంతేషు విగలేషు సత్సు - గతా గత కూక్య ప్రి త్యభణః - సశుచా సభేదయా - పాథస్త్రియా - పాథస్య పోషి తస్య - శ్రీ వనితా - తయా - గృహం ప్రతి గృహ ముద్విక్య - ఏకం పదం - గత్వా విన్యస్య - అస్తిక్ తుశే తత్కాల ఏవ - అగతో - మాభూ దితి - ప్రియ ఇతి॥

మః- అత్ర చా ఇతి నిషేధే నిపాతః స మాత్ - మాశ్చితి చేత్ 'మాశ్చి లు శ్చితి అ
శిః ప్రయుజ్యతే - సా ర్యత్ర న యుక్తా - కామః త్యనుసంధేయః - అమర్షకలికగ్రం
కీఘ్రినివలీకత కష్టరం యథా కథా - పున ర్వీక్షితం పున ర్విలాశిత మితి సమ్ముఖః
'అప్తి కాక్షణే మాడభూ దాగత' ఇతి పునర్వీక్షణేన బోధుక్యాతిశయ స్సూచితః.
నాయకా స్వీయా, మధ్యా చ. కిం చ పోషితభి ర్మృకా చ. 'దేశా న్తరగత కాస్తై భి
న్నా పోషితభి ర్మృకా' ఇతి లక్షణాత్. నాయకౌఽనుకూలః. ప్రవాసవిద్రుమ్భ
శ్శ్లోకః. అత్ర చేష్టుకృతం శ్శ్లోకం సత్తేచ్ఛాయాపదనమక. వాతి గలంకారః. ౧౧.

దేవై రస్తరితా, శ్వై శ్చ సరితా ముర్వీభృతాం, కాననై;
ర్యజ్నే నాపి న యాతి లోచనపథం, తా న్నేతి, జాన స్తుపి
ఉద్గ్రీవ శ్చరణాగ్రదుద్ధవనుధుః ప్రోస్తృజ్య సాసే దృశౌ
తా మాశాం పథే స్త తైవ కి మపి భ్యాయ న్తుహు వీక్షతై.

కానా = ప్రియ, దేవైః సరితాం ఉర్వీభృతాం చ శ్వైః కాననైః (చ) 'అస్త
రితా' = నాశ్చ చేతను నదుల(యు) కొండల(యు) మాశ్చ చేతను అడవులచేతను ఎడముగలది,
యజ్నేన అపి లోచన పథం న యాతి = కిదంకచేత నయినను కంటిచారితోపడదు,
ఇతి కాననా అపి పథకః = ఇట్లుని ఎటుగువాఁ డయ్యును ప్రోషితుఁడు, ఉత్ గ్రీవః
నరణ అగ్ర దుద్ధ వనుధుః సక = ఎత్తెబడినఁ పెడగలవాఁడును అనుగుల కొనచే త్రొ
క్కుబడిన నేలగలవాఁడును అయి, స(హ)అ సై దృశౌ ప్రోస్తృజ్య కథా ఏన కిమ్ అపి
భ్యాయక = కన్నీళ్ల లోడి కన్నులను తుడుచుకొని అ పై ఏ మో తలపోయుచు,
తాన్ అశాం ముకుః వీక్షతే = ఆ (కాంతయుండు) దిక్కును చూచిచూచిఁ చూచు
చున్నాఁడు.

అనఁగా—ప్రోషితుఁడు తనకు తనభార్యకును నడుమ గోకములు మార్చకొలది
ఏళ్లు కొండలును తానేకారణ్యములును అడ్డ మున్నవనియు, ఎప్పటిను కంటికి అగవడద
నియు, ఎఱింగియు, నేలమీఁద పాదాగ్రము లాని నిక్కి పెద్ద యెత్తి కన్నులలోనిచా
ప్పుములను తుడిచివైచుకొని ఏమేమో తలపోయుచు ఆకాంతయుండుదిక్కును కాంచు
చున్నాఁడు.

అనఁ. కత ర్యాశ్యమ్ - దేవై రితి, దేవై ర్విషయై - పురితాం సదీపాం - ఉర్వీ
భృతాం పర్యతానాం - చ.శ్వైః సమూహైః కాననై రరణ్యైః - శ్వ - అస్తరితా శ్వ
జహితా - కాస్తా ప్రియా - యజ్నే నాపి ఉపాయే నాపి - లోచనపథం దృష్టిమా
గణం - న యాతి న పోషిన్న - తితి - జాన స్తుపి పథకః పోషితః - ఉద్గ్రీవః ఉ

క్షే - ఇ త్యుత్తరం ద త్తం - నిలాలకాః నిలలితాః వ్యావలితాః - అయం ప్రశ్నః - వాయునా నిలలితాః త్యుత్తరం - మజ్జిమం కాశీరం - కేవ - భగ్నిష్టం విగళితమ్ - అయం ప్రశ్నః - ఉత్తరీయ కమణాత్ సంవాన భువణాత్ భగ్నిష్ట - మిద ముత్తరం - కేవ - క్షాన్తాసి తాన్తాసి - అయం ప్రశ్నః - గత్యాగతైః గమనాగమనైః - క్షాన్తా సి త్యుత్తరం - హే మాత - త త్సకలం త్వయా య దుత్తం త త్సకలం యోక్త మా పపన్నమ్ - అథర్ - శతపథ్య బ్రహ్మ్య - కిం కాగణమ్ - ఆ త్రాప్తిశ్చ ప్రశ్నే - వద బూహి - ఉత్తర మితి శేషః. ఇతి సంబంధః. ఆత్ర వ తేత్యనేన త్వయా బైదధ్యా త్వన్యం సమ్మోచిన్నా మపన్నాకం అథగతుతం కథ మపహ్నాయత ఇ త్వయా మథోఽప గమ్యతే. నాయకా స్వయా పగ్గిల్పా చ. నాయక క్షయః. విప్రలమ్భకృత్కారః. గతి

కఠినహృదయే ముచ్చ భ్రాన్తిం వ్యలీకకథాశ్రయాం

విశునవచనై దుఃఖం నేతుం న యుక్త మమం జనమ్

కి మిద మథవా సత్యం ముగ్ధే త్వ యాద్య వినిశ్చితం?

య దభిరుచితం త స్తే కృత్వా ప్రియే సుఖమాస్యతామ్. ౯౪.

నాయకుడు నాయకను అలుకలేదు. - కఠినహృదయే వ్యలీకకథా శ్రయాం భ్రాన్తిం ముచ్చ = పరుగుమయిన మనస్సుగలదానా కల్లుమంటలు ఆధారముగా గలదైన భ్రమను విడుపుము, పిశున వచనైః ఇమం జనం దుఃఖం నేతుం యుక్తమ్ నాంజనమ్ అ చెప్పవారిమంటలచేత ఈజనుని (నన్నునుట) వగలుపొందించుట రగవుగాదు, అథవా ముగ్ధే త్వయా అద్య ఇదం సత్యం విశ్చితం కిమ్ = అట్లుగాదేని (ఓ) తెలియనిదానా నీచే త ఇప్పుడు ఇది నిజమని నిశ్చయింపబడినదా, ప్రియే యత్ అభిరుచితం తత్ మే కృత్వా సుఖమ్ ఆస్యతామ్ = కాంచా నీకు (నీకు) ఇప్పుడే దానిని నాకు చేసి హాయిగా (మత్త.) ఉండుము.

ఖలులకల్లుల నన్ని నే వచరాధి నని నీవు ప్రసవడియున్నావు. నేనెంత బలి మాలినను నీమనస్సు కరగకున్నది. ఇట్లు లేనికప్పుటమోపి నన్ను భేదపెట్టుట నీకు నాయకులుగాదు. మఱియు వారికాండేమే నిజమని నీవు నిశ్చయించుకొంటివని నీకు హాయిదిన దండన నాకు చేసి సుఖముగా ఉండుము.

అథ నాయకో నాయకాం సా వ్యయ స్నాహ - కఠినహృదయ ఇతి || కఠిన హృదయే నిష్ఠరలి క్షే-వ్యలీకకథాశ్రయాం-వ్యలీక కథా మిథ్యా వచనా-వ్యాఖ్యానా-2 దికరణం - యస్యా స్మా తథోక్తా తాం - భ్రాన్తిం మిథ్యామతిం - ముచ్చ త్వజ - పిశునవచనై మణాజన భాషితై - కిమం జనం మా మి త్వథాః - దుఃఖం నేతుం క్షేం

ప్రాచీనమున - సయం క్తం నాహం అథవా హే - ముగ్ధమూఢే - త్వయా - అద్య
ఇదానిమ్ - ఇదం ప్రకృతం కర్మ - సత్యం యథా భవతి తథా - వివిక్తం కిం నిరీకరం
కిం - కింజ్ఞః ప్రశ్నే - హే పీయే - య దభిరుచిం య నిష్టం - త - శ్చే మమ -
కృత్యా విధాయ - మఖం యథా భవతి తథా - ఆస్యతాం స్థీయతా - మితి సంబధ్యః.
‘కలహహృదయే ముగ్ధా’ ఇ త్యాను ప్రాచీనాహు క్తేన క్రమేన సాక్ష్యానాం ద్వైత్యం మాచ్యు
తే. అత్ర నాయకా స్వీయా, మధ్యాచ. నాయక శృతిః. ఈశ్వర మానకృతో
విప్రీలమృత్యుగ్ధాః. సోపాలమృతచరం నమః. ఆత్మేనోఽలంకారః. ౯౪.

భూభేదో గుణిత శ్చైరం, నయనయో రభ్యస్త మామీలనం,
రోధం శిశీత మాదరేణ పాసిరం, మానే భయోగగ కృతః,
ధైర్యం కతుః మపి పీరికృత మిదం చేతః కథంచి న్నయా,
బద్ధో మానపరిగ్రహ పరికర, సిద్ధి స్తు దైవే స్థితా. ౯౫.

•చెలియపదేశము ప్రకారము మానము బాల్చునిచ్చియించుకొన్న నాయక యాచెలితో
చెప్పట. — (ప్ర. వ్య.) మయా భూ భేదః చిరం గుణితః = నేను బొములు ముందుచుటను
దీర్ఘకాలము అతర్చించితిని (= అనాటించెనీకొంటిని), నయనయోః విమీలనమ్ అభ్య
స్తమ్ = కనులను మూయుట (అనాదరణగా చూచుటను) నేర్చుకొంటిని, అదరణ మా
సిరం రోధం శిశీతమ్ = ప్రీతిచే (కలిగదు) నవును అనందుకొనుటను నేర్చుకొంటిని,
మానె అభినాగః కృతః = మాటలాడమియందు ఆస్థను చేసితిని (వహించితిని), ఇదం
చేతః అపి ధైర్యం కర్తం సిరీ కృతమ్ = ఈమనస్సున సయితము ఉత్తరమును వహించు
చుటను దృఢ పఠించితిని, ఏకం మాన పరిగ్రహ కథశ్చైత్ పరికరః బద్ధః = ఈలియన
రోధము బాల్చుటకు ఎట్లో నడిపిట్టు కట్టితిని (జతనపడయున్నా ననుట), సిద్ధిః తు దై
వే స్థితా = నెలవేలుట యన్న నూ అదృష్టములో నున్నది.

నీ యుపదేశము ప్రకారము మానము వహించ సర్వసన్నాహ మొనర్చుకొని యున్నా
నునాని అతనిం గఁగఁగా మాన మన్న మాట మఱచి తద్వశన ద్వి సై మెలంగుదు నని నాకు
భయ మగుచున్నది. — అనుట.

అనః మానపరిగ్రహాయ సఖ్యా యోగ్యాహితా నాయకా తాం ప్రత్యాహ-
భూభేదే చేతిః భూభేదో భూభిక్ష - ప్రికం - గుణిత అక్షుతః - నయనయో
క్షేత్రయోః అమీలన మిష్యుకుళనం అనాదరదృష్టి రీ త్యభాః. అభ్యస్త మాచరిత
రం - అదరణ పీరిత్యా - బాదమానం - పాసిరం ప్రిత - రోధం నివారయతుం - శి
శీరం కర్పితం - మానే అభావనే - అభినాగః అస్థా-కృతః ప్రివర్తితః - ఇదంచే

తోఽపి దైత్యం కరుణం దైత్యకరణాయ - స్థిరీకృతం స్థిరత్వం నీరమ - ఏకం మయా -
మానవవిగ్రహే కావ్యగ్రహణే - పరికరః సామగ్రీ - కథంచి త్పుచ్చేణాబద్ధ పుష్ప
ద్ధః - పిద్ధిస్తు నిర్వహణం శు - దైత్య భాగధేయ - స్థిరేతి సంబద్ధః. అత్ర హంస
కా స్వీయా ముద్గా చ. నాయక శృతిః. అన్తఃపక్షే పరూపం శృద్ధాం నయక.
అక్షేపాఽలంకారః.

౧౫౫

చరణపరసం, సాసాలాపా, మనోహరచాటనమ్,
కృతరతనో గాథాశ్లేషో, హతా త్పరిచుమ్మసమ్,
ఇతి బహుఫల మానారమ్భః, ప్రథాఽపి చ నోత్సహే,
హృదయదయితః కాన్తః కామం; క మత్ర కరో మ్యహమ్! ౧౬

మానము దాల్చు మని హెచ్చరించినచెలితో అకర్మ మని నాయక చెప్పెడి. —
చరణపరసమ్ = (కాంతుండు నా) పాదములలో వ్రాటుట, స అప్రస ఆలాపాః = కన్నీళ్ల
తోడే మాటలు (కాంతుండు నా) మోల కన్నీళ్లతో ముఱపెట్టుకొనుట), మనోహర
చాటనః = మనస్సును హరించునట్టి పలుకులు, కృత రత నోతాః గాథా శ్లేషః = మి
క్కిలి యుడిగిన శరీరముగలయాతనియొక్క చిగి కాగిలిరత, హతా త్ పరిచుమ్మసమ్ =
బలాత్కారమున ముద్దుపెట్టుకొనుట, ఇతి మాన ఆగమ్యః బహు ఫలః = తులీయత ఆ
లుక పూనుట పెక్కు ప్రయోజనములంకరించి, తథా అపి చ న ఉత్సహే = అట్లు అయి
నను (అటుక దాల్చుటకు నేను) కడంగను, యితః కాన్తః కామం హృదయ దయితః =
పీరియనగా కాంతుండు మిక్కిలి డెందమునకు ప్రియుండు, అత్ర అహం కిం కరోమి =
ఈమహాయుందు. (నీయుపదేశము నెఱవేర్చుటకై) నేను ఏమి చేయుదును (నెఱవేర్చు
కాల ననుట).

అన॥ మానం మరువ్య తత్ర గుణోఽస్తీతి సఖ్యా బోధితా నాయకా తాం ప్ర
త్యాహ - చరణపరస మితి॥ చరణపరసం పాదప్రణామః. సాసాలాపాః సహచ్ఛూ
షితాని దీనవచనా నీ త్యర్థః - మనోహరచాటనః అత్యంతప్రియోక్తయః - కృతర
తనోః ఖీణాగ్రస్య - పిద్యస్య - గాథాశ్లేషః దృఢపరిమళః - సూ॥ 'కర్తృకర్త
ణాః కృతో ఇతి కర్తరి పక్షీ - ప్రియోణ భర్తా' - కృతః అశ్లేషః - హతా ద్వలాత్కా
రాత్ ॥ ని॥ 'ఏ' సభ స్తు బలాత్కారో హత ఇ త్యమరః. పరిచుమ్మసం చే త్యనేన
ప్రకారేణ - మానాగమ్యః కోపోద్యోగః - బహుఫలః అనేకప్రియోజనలభ్యధాఽపి
చ-నోత్సహే నోద్యతాఽపి-యితః కాన్తః-కామ మత్యర్థం-హృదయదయితో మనో
వల్లభః - అతో నోత్సహానీయః - అత్ర అస్తిస్పృహణే - అహం - కిం కరోమి కిమాచ

రామిని సంబంధము. ‘బహుభూతా మూహరమ్ము’ ఇత్యంత సభవనవాసులోభా వ్యాసా రమ్మునకు బహుభూత్య మర్థకృతం న స్వత ఇత్యనుపన్దేయం, ‘తథాఽపి చ వోత్సనా’ ఇత్యనేన ఆత్మ మూఁడకై న్ముచితా, ‘అత్ర కిం కరో మీ త్యనేన ఇతః పరం భవత్యా య దుపవిశ్యతే త త్కరో మీ త్యయ మగ్నోఽవగమ్యతే. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక త్యక్తః. విప్రీలమృత్యుక్తారం. ఆత్మోపక్షేపరూపం త్యక్తారి నమః. హేతు రలంకారః.

కాస్తే తల్ప ముపాగతే విగళితా నీపీ స్వయం తత్ మగా,
తద్వాస క్లృథమేఖలాగుణధృతం కించి నితమే ధృతం,
ఏతాన త్సఖ చేద్ధి కేవల మహం. త ప్నాజన క్లే పునః,
కోఽసా, కాఽస్మి, రతం చ కిం, కథ మితి, స్వల్పాఽపి మే న స్పృతిః.

నాయక ప్రయోగినిపాండునందలి తన (యానంద) బడత్యమును చెలిసో చెప్పకొ నుట.—కాస్తే తల్ప ముపాగతే నీపీ స్వయం విగళితా = ప్రయతముడు పామృతకడ కు రాగానే నోరొకముడి తనంతటిలానే వీడిపోయినది, తత్ వాసః క్లృథ మేఖలా గుణ ధృతం (సత్) నితమే కించిత్ స్థితమ్ = ఆ వలన జాతిన మొలనూలిరంతువుచేత ఆఁ పఁబడినదై ఇంచుక పిఱుందునై నిలిచినది, (మో) సఖ అహం ఏతావత్ కేవలం చేద్ధి = (ఓ)చెలి నేను ఇంత మాత్రమే ఎఱుఁగుదును, తస్య అగ్ల సగ్లే పునః = అతని యొడలి తాఁపడునందు (తాఁడును కలిగినంతటి), అసౌ కః అహం కా అస్మి రతం చ కిమ్ ఇతి = ఇతఁడు ఎవరో నేను ఎవరే (ను అయితి) నూ మదనప్రదయం ఏమో అని, స్వల్పా అపి మే స్పృతిః న = ఇంచుక యేనియు నామజ్ఞప్తి లేదు, కథమ్ = (ఇది) యెట్లు?

చెలి, కాంతుఁడు పొన్నుకడకు రాగానే నాపోరొకముడి వీడిపోవుటయు నావ లంక జూతపోయి మొలనూలి తీగఁకు తగులుకొని ఇంచుక నిలుచుటయు నా కెఱుక, అనం తగృహ్లాంతము నా కేమియుం దెలియదాయెను, ఇందుల కేమి కారణ మో చెప్పము.— అనుట.

అత || నాయకా సఖ మాహ - కాస్త ఇతి || కాస్తే ప్రయో - తల్పం కయ్యామ్ - ఉపాగతే ప్రాప్తే - సతి - నీపీ వత్సగ్రధిః - తత్ క్షిప్రా తత్కాలమాత్రాత్ - స్వయం మాత్రవా - విగళితా ప్రస్తా - తద్వాస కృథిలితనీపికం తత్త్వం - క్లృథమేఖలా గుణధృతం - ఖిలకావ్యేమాత్రధారితం సత్ - నితమే కటిప్రదేశే - కించి దీపక - స్థితం - చా సఖ అహం - కేవలం ఏతావ దెత పూర్వోక్తం య త్త ద్దేద్ధి నానావి - తస్య ప్రయస్య - అగ్లసగ్లే పునః గాత్రస్పృశే తు - అసౌ కః అహం కాఽస్మి రతం

చ కింయాప మితి మే స్వ త్వాపి స్త్వతి నా - కథం మతో హేనో రితి సంబద్ధః.
జడతా నాను సత్కారీభావః. యథోక్తం - 'వాద్య మప్రతిపత్తి స్సృష్ట్య దిష్టానిష్టేషు
జాదిభిః' ఇతి. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ, కించ స్వాధీనపరికా. నాయకోఽ
నుమాలు. సహ్యాగశ్చిద్రాః. ఆత్మోపక్షేపమానం నమః. జాతి గలంకారః. ౧౭౭.

నిశ్వాసా వదనం దహన్తి, హృదయం నిర్మూల మున్నూల్యతే,
నిద్రా నైతి, న దృశ్యతే ప్రియముఖం, న క్షంతివం రుద్యతే,
అల్లం శోష ముపైతి, పాదపతితః ప్రేయాం స్త ధోషేషీత,
స్వఖ్యం కం గుణ మాకలయ్య దయితే మానం వయం కారితాః.

చెలులమాట విని గృహకథప్రకారుని నాయకుని తిగప్ప రించి అనంతరము పశ్చాత్త
ప్రయో నాయక ఆచెలులను నిందించుట. — (ప్రకారగత్యర్థములు. —) (హ) సఖ్యః
కం గుణాన్ ఆకలయ్య వయం దయితే మానం కారితాః = (ఓ) చెలులారా ఏ ప్రయోజనము
కనిపట్టి ప్రియునిమీఁద ముక్తు అలంక వాల్చించితిరి, (మిమాట విన్నందున), నిశ్వాసాః
వదనం దహన్తి = నిట్టూర్పులు (నా) మోటిని కాల్చుచున్నవి, హృదయం నిర్మూలమ్
ఉన్నూల్యతే = దెందము చేర్చుచు చెకలింపబడుచున్నది, నిద్రా నైతి = నిదుర రాకు
న్నది, ప్రియ ముఖం న దృశ్యతే = దయితుని మొగము కానబడకున్నది, న క్షం దివం
రుద్యతే = చేయుం బతులు ఏర్పడుచున్నాను, అల్లం శోషమ్ ఉపైతి = (నా) జేహము
ఎండిపోవుచున్నది, పాద పతితః ప్రేయాం తథా ఉపేషీతః = అడుగులందు వ్రాలిన
ప్రియతముని అట్లు ఒప్పుకొనిచితిని.

అనః సభీవాం ప్రేగయ గృహీతమానా గృహీతగత మనవయ్య క్తం ప్రియం
నిరస్య పశ్చాత్తాపం గతవతీ నాయకా తా ఉపాలభ్యతే - నిశ్వాసా ఇతి॥ హే సఖ్యః
యస్తా త్వాదపతితః ప్రేయాం - తథా తేన ప్రకారే - ఉపేషీతః అనాభ్యుర - రస్తా -
నిశ్వాసా - వదనం ముఖం - దహన్తి శోషయన్తి - హృదయం హృత్కుటం - నిర్మూలం
నిరవశేషం - ఉన్నూల్యతే ఉత్పాట్యతే సస్తాపే నేతి తేనః - నిద్రా - నైతి న ప్రా
ప్నోతి - ప్రియముఖం న దృశ్యతే - న క్షం దివం - రాత్రిం దివం - రుద్యతే అనుమా
చనం క్రియతే - అల్లం శోష ముపైతి - కం - గుణం ప్రయోజనం - ఆకలయ్య విచార్య -
దయితే ప్రియ - వయం - మాన మీస్వార్థకృతకోపం - కారితాః గ్రాహితాః - భవ
తిథి రితి తేనః - ఇతి సంబద్ధః. సంబద్ధో నాను దహన్తి తేనః. నాయకా స్వీయా
మధ్యా చ, కలహా మ్రితా. నాయక కృతి. విప్రలమ్భ కృష్ణారా. కిత్ర విప్రలమ్భ
కృతం సోపాలమ్భవదనం నమః. తేషోఽలంకారః. ౧౮.

నావ్తః ప్రవేశే మరుణ, ద్విముఖే న చానీ,
చాచప్త రోపపరుషాణి, న చాత్మరాణి,
సా కేవలం సుశపత్కృభి రశ్రువాన్దైః
కాన్తం విలోకితవతీ జననిర్విశేషమ్.

౯౯

అత్యంతాపరాధిని ప్రియుని గూర్చి నాయకాశోషప్రకారవిశేషము. — సా అన్తః ప్రవేశం న అరుణత్ = ఆమె (ఇంటి) బానిశి (కాంతుని) చొచ్చుటను అర్థగింప దాయెను, విముఖీ చ న అనీత్ = (చొచ్చినయాతనినుండి) వెడ వెలుగమువెట్టుకొన్నట్టిదియు కా చాయెను, రోప పరుషాణి అత్మరాణి న అచప్త = కోపముచే కఠినములయిన మాటలను పలుక చాయెను, (నుతి యేమి చేసిన దనఁగా. —) సురశ పత్కృభిః అక్షి పాతైః కాన్తం జన నిర్విశేషం కేవలం విలోకితవతీ = తిన్నని తెప్పలుగలదైన కను పాటులచేత (చూపులచేత ననుట) ప్రియుని సామాన్య బహునివలె తిరిగి చూచినది. ఉపేక్షచేతనే దండించినదనుట.

అవ : అత్యంతాపరాధిని ప్రియ సమాగతే సతి కుపితాయా నాయకాయాః ఆకా రగోపన ప్రకారం కవి గామా - నాన్త ఇతి । సా నాయకా నాయకస్య-అన్తః ప్రవేశం గృహస్థప్రవేశం - నాయుగత్ న నిజారయతి స్త - కింఛ - విముఖీ పరాజ్ఞు భీ చ - నానీత్ నాభివత్ - కింఛ - రోపపరుషాణి రోపః కణకాని - అత్మరాణి వచనాని చ - నాచప్త నాభావత - కిం తు - సురశపత్కృభిః - సురశాని ఋజూని - పత్కృణి - నయన ప్రాప్తలోమాని - యేషు తే తథోక్తాః తైః - అక్షిపాతై నయనప్రపాతైః - కాన్తం ప్రియం - జననిర్విశేషం సర్వజనసామాన్యం యథా భవతి తథా - కేవలం - విలోకిత వతీ దృష్టన త్యై వేతి సంబంధః. ‘జననిర్విశేషం విలోకితవ తీ’ త్యనేన అపరాధినః ప్రియస్య అనాదగణరూపం దృష్టం కృత మి త్యవగమ్యతే. అవహేళ్యం నామ సంఘాతీ భావః. నాయకాస్త్వియాధీరాప్రగల్భాః. నాయకశ్మకః. ఈర్ష్యమానకృతో విప్రలప్సృశ్చగ్నాః. ఈర్ష్యారోధప్రాయం నమః. ఆక్షేపాలంకారః. ౯౯.

ప్రియకృత పటస్తేయక్రీడా విలమృశ విహ్వలాం

॥ మపి కరుణాలాపాం తస్య ముదీక్య ససంభ్రమమ్

అపి విగళితే స్పృహావాక్ గతే సురతాహవే

క్రిభువన మహాధన్వి ఘానే న్యవ ర్తత మత్తభిః.

౧౦౦.

ప్రియ కృత పట స్త్రీయ క్రిడా విలమ్యన విహ్వలాం = ప్రియనిచేఁ తేయబడిన వస్తు చౌర్య కేరియొక్క కాలయాపనచేత వ్యాకులయు, కిమ్ అపికరణ అలాపాం త స్వీం=ఏమో దీనమయిన మాటలుగలది (యు వైన)నుందరిని, ఉదీత్య=మాచి, త్రి భువన మహా ధన్వీ మన్తభాః = ముల్లోకముల గొప్ప విలుకాఁడు మదనుఁడు, అపి సురత ఆహ వే గతే (సతి)=మతి సంభోగ యుద్ధము నివర్తిల్లఁగా, స్కన్ధావారే విగతి = సేనల ముగ్ధరము చెదరిపోఁగా, ససంక్రమం న్యవర్తత స్థానే = తస్మా గా వెనుకకుమలెడు యుక్తమే.

అదీనాలామలులతో మదనజయము సంపూర్ణ మాయె ననిశా. ఇట పట స్త్రీయక్రిడ సంభోగాంతమందు, సమస్తమయినయుద్ధీపనసామగ్రియే స్కంధావారము.

అ ॥ ౩వే చావ్యక్యమ్ ॥ ప్రియకృత ఇతి ॥ ప్రియకృత పట స్త్రీయ క్రిడా విలమ్యన విహ్వలాం - ప్రియోగ కృతా పట స్త్రీయ క్రిడా - పటస్య వస్తుస్య - స్త్రీయం చౌర్యం - తదేవ - క్రిడా విజోదః - తస్యా - విలమ్యనం కాలక్షేపః - తేన - విహ్వలాం వ్యాకులి తాం - కి మపి - కిరుజాలాపా మర్త్యస్త దీనభాషితాం - తస్వీం కాన్తా - ఉదీత్య అవలూక్య అవగ మ్యే త్యభాః. - త్రిభువనమహాధన్వీ త్రిలోకావ్యవహర - మన్తభ - మ్గురతాహవ సమ్భాగగమరే - గతే నివృత్తే సతి - స్కన్ధావారే - విగతి తే మ్యుతే స త్యపి - ససంక్రమం పశ్యనం యథా భవతి తథా - న్యవర్తత నివృత్తిభూత్ - స్థానే యుక్త - నితి సంబద్ధః. అత్ర పట స్త్రీయక్రిడా సమ్భాగావసానే కృ తేతి వేదితవ్యా - 'గతే సురతాహవ' ఇ మ్యుక్తత్వాత్, సురతస్య ఆహవర్త్య నిరూపణ మత్ర పరస్పతోపమదానస్య విద్యమానత్వాత్, అత్ర స్కన్ధావారశబ్దేన స్ర కృష్టవాది ప్రసాధన మౌర మేఖలా ద్యాధరణ రీలా విలాస విధి మాది దేహై స్వరూపా ఉద్బీపన సామగ్రి కథ్యతే, 'విగతి' ఇ త్యుక్తేన సురతాస్తే అత్యయా సామగ్రితేభ్యం కథ్యతే, అత్ర 'న్యవర్తత మన్తభా' ఇ త్యుక్తేన పున స్సురతౌరస్థానైకగమ్యతేయథా లోకపురముః పరా స్థితత్వ గతితసన్నాహః ప్రయాత స్సక పశ్చాత్పరై రభిధూతౌవాం స్వకీయా వాం ఆరణ్యవాదం శ్రుత్యా తిత్ప్రకమనాయ పున నివర్తతే తథాఽయ మి త్యభిప్రాయః. అత్ర వ్రీడా నామ సత్కారీ భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా వ్యాధీనపతితా చ. నాయకోఽనుమాంస. సమ్భాగశృంగార. దేహైకృతం హాస్యం శృంగారి నమూ. హేతు రలంకారః.

౧౦౦.

సాలక్రతేన నవమల్లవకోమలేన

పాదేన నూపురవతౌ మదలాలసేన

య స్తోత్రతే దయితయా ప్రణయాపరాధా

శ్లో ౨౭౧ శ్లో భగవతో మకరధ్వజేన.

యః = ఎవడు, ప్రణయః, అపరాధాత్ దయితయా స(హ)జలక్తకేన నవ
పల్లవ కోమలేన నూత్రుర వతా మద లాలసేన పాదేన తాడ్యతే = నెయ్యంపు నేర
మి వలన (నెయ్యమునకు విరోధముగా నడుచుకొన్నవాఁడగుటం జేసి) ప్రియచేత లక్ష్మక
తోఁ గూడుకొన్నదియు క్రొత్త చిగుయవలె మృదువును అందియ గలిదియు మదముచే
చంచలమును అయినయడంగుచేత తన్నబడునో, సః మకరధ్వజేన భగవతా అగ్నేకృతః =
అతఁడు మదనదేవునిచే మెచ్చుకొనబడివాఁడు, తన్నబడినవాఁడే మెచ్చుకొనబడియ
నేని, మన్ననలు వడసినవానిమాట చెప్పవలయునా? అనుట.

అమి ౪ వేర్వొక్కమిస్సుప్తోగ్గః. అథి ‘దయితయా పాదేన తాడితోఁడవి భగవతా
మకరధ్వజేన అగ్నేకృతః ఇ త్యనేన నానావిక్త రుపచానై రుపలాలితః కి ము కేత్యర్థ
మూలకః. ఏతావతా కామపురుషభావ్య ఉపాదేయత్య ముక్తిం భవతి.

ఇతి శ్రీసీమనారాయణ సకలవిద్యావిశారద పెద్దకోముని వేసు

భూపాల విచిత్రా శృంగారదీపికాఖ్యా అమరుక

వ్యాఖ్యాన మాస్తా.

అనుబంధము.

అనుబంధము లని కొందఱు భావించఁబడిన యాధికశ్లోకములలో నకఠక్షరము లయినవి కొన్ని యివి.—

సా బాలా, వయ మప్రగల్భమననః; సా స్త్రీ, వయం కాతరా;
సా పీనోన్నతిమత్ పయోధరియగం ధస్తై, సఖేదా వయమ్;
సాకాంతా జఘనస్థలేన గురునా, మన్దోపయాతా వయం;
దోషై రస్యజన్మాశ్రయై రమలైశ్చ జాతాః స్తద్ధ త్యద్భుతమ్!

అయోగవిప్రలంభంబున నాయమిందు తలపోయెడి—ఎవరియందు బాల్యము, స్త్రీత్వము, అగ్రమున బరువు మోచుట, వెనుక బరువు ఈడ్చుటయు, ననుకారణములు కలవో వారియందే (వరుసగా) తేలికనము, పిరికితనము, అలసత్, నడవలేమియు, ననుకార్యములు ఉండును. ఇట్టివిషయములలో, ఈకారణము లన్నియు నాయకయందును ఈకార్యము లన్నియు నాయందును ఉన్నవి; ఇది యాశ్చర్యము గదా.—బాలవిడివిరాళిచేత నిట్లు ఈ యపాటవమునకు పాల్గొని నమిటి.

హోగోఽయం హరిణాశ్శిశూం లుతతి స్తనమ్దాలే;

ముక్తానా మ ప్యవ స్థేయం, కే వయం స్పరకింకరా!

ముక్తానామ్ — ముత్యములయొక్క అని యగ్గము, ముత్తలయొక్క అని శ్లేష.

స జానే సముఖాయాహే ప్రియాణి వదతిప్రియే

సర్వాణ్యజ్ఞాని కిం యాస్తి శ్రోత్రతాముత సేత్రతామ్.

ప్రియాణి జాతుటకును ఆకనిపాటలు విడుటకును కోరికి ముక్కుటమాయ నవి భా.

పీఠో యతః ప్రభృతి కామపిపాసిశేష

తస్యై మ యోఽధరరసః ప్రసవః ప్రియాయాః,

తృప్త్యా తతః ప్రభృతి మే ద్విగుణత్వ మేతి;

లావణ్య మస్తి బహు తత్ర కి మత్ర చిత్రమ్?

లావణ్య మనగా కాంతి, ఉపవేదము (లవణ్య భావ, లావణ్యం) అని శ్లేష. ఉపసర్గిణి త్రాగిన దప్పి హెచ్చును గదా.

National Library
Calcutta-27.